LÉTÜNK

TÁRSADALOM, TUDOMÁNY, KULTÚRA

Ellopott életek

Hagyományos értékeink a XXI. század elején

Zombor művelődéstörténetéből (III.)

Városaink és falvaink Magyarország
első földrajzi enciklopédiájában

Padé monográfiája és monográfusa,
Herresbacher József

Epikus ének egy mezőváros felperzseléséről

Kimagasló siker nem volt

Aki mindig a kisebbségre gondol

1

2005

LÉTÜNK

TÁRSADALOM, TUDOMÁNY, KULTÚRA

XXXV. évfolyam, 2005. 1. szám

FORUM KÖNYVKIADÓ, ÚJVIDÉK

KIADJA A FORUM KÖNYVKIADÓ

Fő- és felelős szerkesztő:
Németh Ferenc

A szerkesztőbizottság tagjai:
Fábri Miklós
Fehér Kálmán
Kartag-Ódri Ágnes
Ózer Ágnes
Papp Árpád

Kéziratgondozás:
Buzás Márta
Törőcsik Rozália

Tördelőszerkesztő:
Buzás Mihály

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG MINISZTÉRIUMA

NEMZETI KULTURÁLIS ALAPPROGRAM

A HATÁRON TÚLI MAGYARSÁGÉRT
ILLYÉS KÖZALAPÍTVÁNY

Folyóiratunk támogatói: a Tartományi Oktatási és Művelődési Titkárság, a Nemzeti Kulturális Alapprogram és az Illyés Közalapítvány

TARTALOM

Más szóval

Kartag-Ódri Ágnes: Ellopott életek 5

Műhely

Nagy Abonyi Ágnes: Hagyományos értékeink a XXI. század elején 18

Kriskóné Dávid Mária: A népművészet továbbélése 20

Simon András: Az észak-bánsági magyarok hagyományos kultúrája a Szegedi Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke terepmunkáinak tükrében 26

Örsi Julianna: Az Alföld társadalmának átalakulása a XX–XXI. század fordulóján 38

Juhász Antal: A Szegedi Tudományegyetem Néprajzi Tanszékének észak-bánsági kutatásai 48

Klamár Zoltán: Forrásérték és hitelesség a Historia Domusokban és a sajtóban 55

Visszapillantás

Káich Katalin: Zombor művelődéstörténetéből (III.) 64

Ózer Ágnes: Városaink és falvaink Magyarország első földrajzi enciklopédiájában 78

Kalapis Zoltán: Padé monográfiája és monográfusa, Herresbacher József 85

Csorba Béla: Epikus ének egy mezőváros felperzseléséről 112

Kitekintés

Varjú Márta: Kimagasló siker nem volt 121

Szemle

Bálint István: Aki mindig a kisebbségre gondol 131

Kartag-Ódri Ágnes

ELLOPOTT ÉLETEK

A nőkereskedelem áldozatai

I.

A nőkereskedelem rendkívül összetett jelenség, amely különféle szférákkal és érdekekkel van összefüggésben: a szervezett bűnözéssel, a biztonsági szempontokkal, a nőkkel szembeni erőszakkal, a kivándorlási politikával, a nőket sújtó szegénységgel, az emberi jogokkal, a nemzetközi viszonyokkal stb. Noha részben fedik egymást, ezek a szempontok különböző stratégiákat határoznak meg, amelyeket az államok, a nemzetközi közösség, vagy a civil szervezetek alkalmaznak, illetve hajtanak végre. A probléma meghatározásától függően különféle megoldások és megközelítések, azaz a nőkereskedelem megakadályozására és az ellene való harcra vonatkozó intézkedések lehetségesek, amelyek az áldozatok emberi jogainak a védelmét és a tettesek megbüntetését célozzák.

Számos nemzetközi szervezet, mindenekelőtt az ENSZ[1], az Európa Tanács[2] és a Nemzetközi Migrációs Szervezet (IOM)[3] fejezte ki afeletti aggodalmát, hogy a nőkereskedelem jelentősen megnőtt nemcsak a nyugat-európai országokban, hanem Közép- és Kelet-Európa térségében is.[4] A nőkereskedelem problémájának (azaz „trafficking"-nek, ahogyan ezt a jelenséget az utóbbi időben általában nevezik szinte minden nemzetközi dokumentumban) mind nagyobb figyelmet szentelnek az Európai Unióban is, amely e tevékenység fő célállomásává vált Európában.[5] A jelenség időszerűségéről és jelentőségéről több fontos nemzetközi dokumentum is tanúskodik – elsősorban az ENSZ-nek a nemzetközi szervezett bűnözés elleni harcra vonatkozó egyezménye a kísérő jegyzőkönyvvel[6] együtt, amelyet a JSZK 2001-ben ratifikált. Ezek a dokumentumok számottevő előrelépést jelentenek abban a folyamatban, amely a kereskedelem áldozatául esett nők jogainak és szükségleteinek elismerésére irányul, rámutatva az áldozatok emberi jogainak a megsértésére is.

Mivel Szerbia és Montenegróban nincs külön törvény, amely egységes és átfogó módon szabályozná az emberkereskedelem elleni harcot, részben más jogszabályokban találunk releváns rendelkezéseket, beleértve a legnagyobb jo-

gi erővel bíró okmányokat is. Szerbia és Montenegró *Alkotmányos Alapokmánya* mellett *Az emberi és a kisebbségi jogok, valamint a polgári szabadságjogok alapokmányát* kell említenünk, amely ezt a jelenséget az emberi jogok megsértéséhez kapcsolja, és megtiltja a rabszolgaság és a mások általi kizsákmányolás minden formáját.[7] A jelenség időszerűségéről és fontosságáról tanúskodik az a tény is, hogy a Szerbia új alkotmányára vonatkozó javaslatok mindegyike tartalmazza az emberkereskedelemnek és a kizsákmányolásnak a tiltására vonatkozó rendelkezéseket, mégpedig abban a részben, amely az emberi jogokat és az alapvető szabadságjogokat szabályozza.[8]

A legújabb vizsgálatok csak megerősítik, hogy a nőkereskedelem Szerbia és Montenegróban is rendkívül elterjedt, és hogy az áldozatok nem csupán a kelet-európai, szegény országokból való nők, hanem a mi állampolgáraink is. Szerbia és Montenegró ezért nem csupán tranzitállam, hanem kiindulási és célország is, valamint olyan, amelyen belül hazai nőkkel való kereskedelem is folyik.[9] Ennek során veszélyeztetett e nők egészsége és élete is, emberi jogaik megsértése mellett: korlátozzák a mozgásszabadságukat, elveszik az úti okmányaikat, prostitúcióra kényszerítik őket, adóskötelékekkel gyakran rabságba kényszerülnek, az élet- és munkakörülményeik pedig a legtöbbször elviselhetetlenek.

E jelenség megakadályozása érdekében az elmúlt években nagy erőfeszítéseket tettek a büntető törvénykönyv módosítására, az emberkereskedelem meghiúsítására. 2003 áprilisában meghozták a szerbiai Btk. módosításairól és kiegészítéseiről szóló törvényjavaslat módosítását, s ez által a 111. b) cikkelyben az emberkereskedelem bűntette végre megfelelő elbírálást kapott.[10]

A bűnvádi eljárásról szóló törvény[11] szintén tartalmaz olyan rendelkezéseket, amelyek jelentősek a nőkereskedelem bűncselekményének felderítése és bizonyítása, de a sértettek, valamint a tanúk védelme szempontjából is. Ebbe a kategóriába sorolható *Az állami szerveknek a szervezett bűnözés felszámolása terén való szervezéséről és illetékességéről szóló törvény is.*[12] Ezek az erőfeszítések a törvényhozók azon szándékáról tanúskodnak, hogy a saját előírásaikat egybehangolják a nemzetközi mércékkel, és hogy lépést tartsanak a korszerű megoldásokkal.

Hogy kellőképpen megérthessük a nőkereskedelemnek az utóbbi időben megnőtt hullámát, a strukturális erőszak e jelenségét szélesebb jogelméleti összefüggésekben kell szemlélnünk, és megpróbálunk rámutatni azokra a tényezőkre, amelyek ide vezettek. Az áldozatul esett nők helyzetét az olyan kedvezőtlen körülmények következményeiként is értelmezhetjük és vizsgálhatjuk, mint amilyen a gazdaságilag fejletlen, szegény országokból való emberek anyagi helyzete, vagy pedig egyszerűen az a hendikep, hogy nőnek születtek, bárhol is élnek.

A nőkereskedelem jelensége tehát két globális problémának: a javak igazságtalan elosztásának és (az úgyszintén igazságtalan) nemi hierarchiának a kereszteződésében jelentkezik. A nőkereskedelmet a legtömörebben úgy jellemezhetnénk, mint a patriarchátussal kombinált szegénység következményét.

Akár biztonsági, viktimológiai, büntetőjogi, erkölcsi, vagy immigrációs, akár ún. női (gender), vagy bármely más szempontból is vizsgáljuk és elemezzük, a nőkereskedelem mindig a nők emberi jogai megsértésének és veszélyeztetésének az összetett és komoly problémáját jelenti.

Értekezésünkkel a nőkereskedelem problémájának a jobb megértéséhez szeretnénk hozzájárulni – elsősorban a nők emberi jogainak a megsértése szempontjából közelítve meg a kérdést.

II.

Az egyik legnehezebb feladat magának a nőkereskedelem fogalmának a meghatározása, valamint a hozzá hasonló jelenségektől való elkülönítése. A rendszerbeli ismeretek hiánya, továbbá magának a jelenségnek a rejtettsége, bonyolultsága, valamint (tér- és időbeli, strukturális) változatossága miatt egész sor tisztázatlan kérdés merül fel azokkal a fogalmakkal kapcsolatban, amelyeket a (nem)hivatalos jelentésekben, tudományos és szakmunkákban, nemzetközi dokumentumokban és újságcikkekben használnak. Találó tehát az állítás, hogy a nőkereskedelem olyan, mint a mozgó célpont, mert állandóan, újra meg újra eltűnik a törvényhozók, kutatók szeme elől.[13]

Hogy e jelenség fogalmát és természetét teljességében áttekinthessük, meg kell állapítanunk a hasonló jelenségekétől (prostitúciótól, illegális bevándorlástól, embercsempészéstől stb.) eltérő sajátosságait, annak érdekében, hogy elkerüljük a nem megfelelő jogszabály alkalmazását, vagyis a bűnüldöző szervek téves reagálását, de a hibás tudományos és kutatói megközelítést is. Ezek olyan következményekkel járhatnak, hogy védelem nélkül maradnak a munka- vagy/és szexuális kizsákmányolás céljából eladott nők, s őket vonhatják bűnügyi vagy szabálysértési felelősségre, míg az őket eladók kicsúszhatnak az igazságszolgáltatás alól.[14]

A nemzetközi dokumentumok többsége nem pontosan és nem átfogóan határozta meg a nőkereskedelem fogalmát. Így például az *Egyezmény az emberkereskedelemnek és a mások prostitúciója kihasználásának a felszámolásáról* (ENSZ, 1949)[15] nem tartalmazza a nőkereskedelem meghatározását, és a prostitúcióra mint a kizsákmányolás formájára korlátozódik.[16]

Az *Egyezmény a nőkkel szembeni hátrányos megkülönböztetés minden formájának a felszámolásáról* (CEDAW), amelyet az ENSZ 1979-ben fogadott el, s amelyet a mi országunk is ratifikált 1981-ben, szintén a fogalom meghatározása nélkül tiltja a nőkereskedelmet. Akárcsak az Európa Tanács Miniszteri Bizottságának a tagállamokhoz intézett R (2000) II. számú *Ajánlása a szexuális kizsákmányolás céljából történő emberkereskedelem elleni akcióra*, amely felöleli az emberkereskedelem kérdését, ám a definíció keretét a (nem meghatározott) szexuális kizsákmányolás céljából történő kereskedelemre szűkíti. Ez a dokumentum is nemileg semleges meghatározást tartalmaz, nem különítve el a leánykereskedelmet.

Az *Europol Konvenciója* a leánykereskedelmet úgy határozza meg, mint olyan tényt, hogy „valamely személy más személyek valós és illegális hatalmába kerül erőszak vagy fenyegetés alkalmazásával, vagy a tekintélyviszonyokkal

való visszaélés által, vagy más módon a prostitúció kihasználása, a kizsákmányolás egyéb formái és a kiskorúakkal szembeni szexuális erőszak végett, vagy az elhagyott gyermekekkel való kereskedelemmel kapcsolatban".[17] Ez az okmány csupán a gyermeksértettekre és csak a szexuális vonatkozású kihasználásra korlátozódik, míg a nőkereskedelem jelensége sokkal szélesebb, mert magában foglalja a házi kényszermunkát, a kényszerű terhességet, a szobafogságot stb.

Az Európa Tanács Miniszteri Bizottságának a 2000. évi Ajánlása, az EU Tanácsának 98/154/JHA Egységes akciója és az 1997. évi *Hágai Miniszteri Nyilatkozat az európai irányelvekről, amelyek a szexuális kihasználás céljából történő nőkereskedelem megelőzését és az ellene folytatott harcot szolgáló hatékony intézkedésekre vonatkoznak*, kizárólag csak a szexuális kihasználás végett történő emberkereskedelem meghatározását tartalmazzák, a Hágai Miniszteri Nyilatkozat pedig csak a szexuális kihasználás áldozataivá vált nőkre vonatkozik.[18]

A nőkkel szembeni erőszakról szóló ENSZ-jelentés 2000-ben az emberkereskedelemnek egy olyan meghatározását adta, amely minőségileg jobb a korábbiaknál. Eszerint az „emberkereskedelem" jelentése: személyek toborzása, szállítása, vásárlása, eladása, továbbítása, elhelyezése vagy átvétele 1) fenyegetéssel vagy erőszak alkalmazásával, elrablással, megfélemlítéssel, félrevezetéssel, kényszer alkalmazásával (beleértve a hatalommal való visszaélést is), vagy adóskötelékí kiszolgáltatottság által, azzal a céllal, hogy 2) az ilyen személyeket fizetséggel vagy anélkül kényszermunkára fogják vagy rabszolgaságban tartsák olyan közösségben, amely másmilyen attól, amilyenben az illető személy az ellene irányuló cselekmény előtt élt.[19]

Az ENSZ-tagállamoknak a nőkereskedelem elleni harccal kapcsolatos kötelezettségeire vonatkozóan a legfontosabb nemzetközi kezdeményezés a bevezető részben már említett *Jegyzőkönyv az ember-, különösen a nő- és gyermekkereskedelem megelőzéséről, megszüntetéséről és büntetéséről*, amely kiegészíti az ENSZ-nek a nemzetközi szervezett bűnözés elleni 2000. évi Egyezményét.[20] A részes államok kötelezettséget vállaltak a rabszolgaságnak, a nőkereskedelemnek, a szolgaságnak, a rabszolgasághoz hasonló intézményeknek, mint amilyen az adókötelékí rabság és a kényszerházasság, a kényszermunkának és az embertelen bánásmódnak a felszámolására.

Az Egyezménnyel foglalkozó Különleges Bizottság az alábbi definíciót fogadta el:

„(a) Az *emberkereskedelem* jelentése: emberek toborzása, szállítása, elhurcolása, rejtegetése vagy átvétele erőszakkal, fenyegetéssel vagy egyéb kényszer alkalmazásával, vagy elrablással, megtévesztéssel, félrevezetéssel, hatalommal vagy kiszolgáltatott helyzettel való visszaéléssel, fizetség vagy juttatás nyújtásával vagy elfogadásával más személy feletti felügyeletet gyakorló személy által, kizsákmányolás céljából. A *kizsákmányolás* minimális jelentése más személy prostitúciójának kizsákmányolása, vagy a szexuális kizsákmányolás más formái, kényszermunka vagy -szolgáltatás, rabszolgaság vagy a rabszolgasággal, szolgasággal azonos gyakorlat, vagy testi szervek eltávolítása.

a.a) Az a) bekezdésben meghatározott kizsákmányolást célzó emberkereskedelem áldozatának hozzájárulása tárgytalan az a) bekezdésben említett módszerek alkalmazása esetén.

b) Gyermekek toborzása, szállítása, elhurcolása, rejtegetése vagy átvétele kizsákmányolás céljából akkor is »emberkereskedelemnek« minősül, ha a jelen cikkely a) bekezdésben említett módszereket nem alkalmazzák."

A mi jogi rendszerünk is hasonlóan definiálja az emberkereskedelmet a szerbiai Btk. 111. b) cikkelyében, illetve a szexuális zaklatást e törvény 12. a) cikkelyében.

Áttekintésünkhöz a nőkereskedelem munka jellegű definícióját alkalmazzuk, amely az emberkereskedelem említett szélesebb körű meghatározásából következik. Nőkereskedelmen értünk minden olyan cselekményt, amely megkönnyíti a nők illegális vagy legális beutazását, átutazását, tartózkodását vagy kiutazását az ország területéről, szexuális kizsákmányolás céljából, haszonszerzés végett, kényszer alkalmazásával, különösen erőszak és fenyegetés, megtévesztés, kiszolgáltatottsággal való visszaélés, vagy más formájú nyomásgyakorlás által, melynek során az illető személynek nincs reális és elfogadható választási lehetősége, hanem kénytelen alávetni magát a nyomásnak és a visszaélésnek.[21]

Amikor a szexuális kizsákmányolás céljából történő nőkereskedelemről van szó, sokan a prostitúcióra gondolnak. Az előző fogalom azonban tágabb, mivel magában foglalja a (házi)munka kihasználását, a kényszerházasságot és egyebeket is[22], míg a prostitúciónál megvan „a saját testtel és keresettel való rendelkezés lehetősége, a mozgásszabadság, s annak a döntéshozatalnak a lehetősége, hogy az illető foglalkozzék-e vagy sem prostitúcióval. A nőkereskedelem áldozatai lehetnek olyan nők, akiket prostitúcióra kényszerítenek, de olyanok is, akik saját akaratukból kezdtek prostitúcióval foglalkozni, később azonban bevonták őket a kereskedelmi láncba, és így kerültek rabsági viszonyba".[23]

A prostitúció az önkéntességen alapszik, s elvileg abba lehet hagyni, míg a nőkereskedelem esetében ez valóságos ritkaság. Van még más különbség is e két jelenség között: míg a prostitúció némely országban engedélyezett, az emberkereskedelem szabály szerint mindig tiltott, s mivel a prostitúció kisebb fokú társadalmi veszélyt jelent, a leggyakrabban csak szabálysértésként kezelik.[24] A prostituáltak profitot (jövedelmet) valósítanak meg, amelyet (részben) megtartanak maguknak, a nőkereskedelem áldozatai pedig csupán minimális juttatást kapnak (vagy azt sem).[25] Mindkét esetben azonban a nők emberi jogainak megsértéséről van szó.[26] Az ENSZ által is „a rabság tartós formájának" minősített prostitúció kiforgatja az alapvető emberi jogokat, mint amilyen a szabadsághoz, vagy a fizikai és erkölcsi integritáshoz való jog. Ezek megsértésének csúcsát azonban a rabszolgatartói módszerek jelentik: a fenyegetés, a visszaélés, a fogva tartás – amivel az emberkereskedők élnek.[27]

Az emberkereskedelmet és az embercsempészést sokáig azonos fogalomnak tartották, ami nem megfelelő jogi szabályozást eredményezhetett. Az embercsempészés (beleértve a nőcsempészést is) jelentése: „közvetlen vagy köz-

vetett módon történő pénzügyi vagy más anyagi haszonszerzés céljával olyan személy illegális bejuttatása a részes állam területére, aki annak nem állampolgára vagy nincs állandó tartózkodási engedélye".[28] Az embercsempészés könnyen válhat kereskedelemmé, „tekintettel az illegális bevándorlók védtelenségére, az illegális okirat- és munkapiaccal szembeni kiszolgáltatottságára stb."[29] A nőkereskedelemtől eltérően, amely folyhat egyetlen országon belül is, a csempészés magától értetődően feltételezi az államhatár átlépését. Az átcsempészett nők a határ átlépése után szabadok, ellentétben a nőkereskedelem áldozataival, akikkel szemben a leggyakrabban kényszert is alkalmaznak, s utána kizsákmányolják őket. A nőkereskedelem esetében megsértik a nők emberi jogait, míg a csempészésnél ez nincs így, mivel csak kihágásról van szó, vagyis az előírásoknak az országhatár átlépésével történő megszegéséről. E két jelenség viszont szorosan összefügg, s ezért a csempészés nőkereskedelemmé alakulhat át, ha az átcsempészett nőket eladják, jogellenesen megfosztják a szabadságuktól és kizsákmányolják őket.

A nőkereskedelem fogalmát azonban elméletben sokkal könnyebb megkülönböztetni az embercsempészés és a prostitúció fogalmától, mint a gyakorlatban, ezek ugyanis gyakran fedik egymást.[30] A különválasztás nehézsége komoly gondot okoz a nőkereskedelem felderítésében, az elkövetők bűnvádi felelősségre vonásában, de az áldozatok védelmében és a segítségnyújtásban is.[31] Ilyen szempontból rendkívül fontos megállapítani az összefonódásokat és az összefüggéseket, nehogy az elkövetők indokolatlanul kibújjanak a bűnvádi felelősségre vonás alól, illetve nehogy segítség és védelem nélkül maradjanak az áldozatok, csupán azért, mert nem lehet pontosan körülhatárolni e jelenségeket, amelyek elsősorban a nőket és a gyermeklányokat veszélyeztetik. Ezeket a jelenségeket nehéz különválasztani, különösen ha újabb, hasonlók társulnak hozzájuk, mint amilyen például a házasságkötés, a házimunka végzése stb. végett történő migráció, illetve kereskedelem. Emiatt hangsúlyozzák annak jelentőségét, hogy be kell iktatni „a politikai terminológiába a nők emberi jogai megsértésének fogalmát".[32]

Míg a gyakorlatban a nőkereskedelem kérdését a leggyakrabban az állam közbiztonságára veszélyt jelentő jelenségek szempontjából közelítik meg (összefüggésbe hozva a nemzetközi szervezett bűnözéssel, valamint annak az országnak a gazdasági és politikai bizonytalanságával, ahonnan a kereskedelem áldozata származik), addig a jogi szabályozás szintjén a nemzetközi közösség mind gyakrabban az emberi jogok megsértésével kapcsolja össze a nőkkel szembeni strukturális erőszaknak ezt a jelenségét.[33]

Az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezetnek (EBESZ) a Demokratikus Intézményekért és az Emberi Jogokért létesített Irodája (ODIHR), amely figyelemre méltó tevékenységet fejt ki a mi térségünkben is, úgyszintén megállapította, hogy a szociális-gazdasági, migrációs és normatívjogi gondokkal való összefüggése miatt a nőkereskedelem mind kifejezettebb dimenziót kap az emberi jogok megsértését illetően. Mindez kedvezőtlen hatással van a térség stabilitására.[34]

Az emberi jogok megsértésének ténye mellett mind gyakrabban hangsúlyozzák az áldozatok nemi sajátosságát is. A feminista paradigmát ugyanis a jelenség nemi aszimmetriája is feltételezi: a kereskedelem áldozatai a legnagyobb mértékben nők és gyermeklányok. Ebből a szempontból jelentős mozzanat volt az Emberi Jogi Világkonferencia (Bécs, 1993), amelyen első ízben ismerték el, hogy a nőkkel szembeni erőszak az emberi jogok megsértését képezi.[35] A Bécsi Nyilatkozat számos oldalt szentel a nők egyenlő státusának és emberi jogainak, és tartalmazza „a nőkkel szemben a magán- és a közéletben megnyilvánuló erőszak megszüntetésére vonatkozó történelmi felhívást, valamint az emberi jogok tiszteletben tartásának kötelességét".[36]

A globális világkampány, amelyet a nők emberi jogainak elismertetéséért és (a nőkereskedelem esetére is vonatkozó) megfelelő védelmük biztosításáért szerveznek, általában két irányban folyik. Az egyik azoknak a nemzetközi eszközöknek és dokumentumoknak az „újraolvasása", azaz értelmezése, amelyek megfelelő keretet kínálnak a nők emberi jogainak a meghatározására és védelmére[37], míg a másik az új nemzetközi eszközök kidolgozása, beleértve az olyan nemzetközi-jogi aktusok meghozatalát is, amelyek sajátságosan irányulnak a nők emberi jogai védelmének valamely vonatkozására. Mindenképpen ide tartozik az Egyezmény a nőkkel szembeni hátrányos megkülönböztetés minden formájának a kiküszöböléséről (CEDAW)[38], amely részletesen vizsgálja a nők polgári jogait, valamint jogi státusát. Ezekkel a nemzetközi-jogi téren folyó tevékenységekkel együtt jár az államok kötelessége, hogy saját vonatkozó pozitív jogszabályaikat harmonizálják, vagyis összehangolják a nemzetközi mércékkel.

E téren újdonságot jelent az emberi reprodukcióhoz kötődő vonatkozásoknak, továbbá a nemek viszonyában a kulturális tényezők jelentőségének a figyelembevétele. Ezáltal a részes államok kötelezettséget vállalnak meghatározott intézkedések foganatosítására azzal a céllal, hogy módosítsák a férfiak és a nők viselkedésének társadalmi és kulturális modelljeit a diszkriminációnak, az előítéleteknek és a nők alsóbbrendűségén alapuló szokásoknak a kiküszöbölése érdekében.[39]

Mint már említettük, a CEDAW kitér a nők ellen irányuló legdrasztikusabb cselekményekre is, amelyeket a nemzetközi jog bűncselekményeknek minősít. A nőkereskedelemről, a nők kizsákmányolásáról és prostitúciójáról van szó (6. szakasz).

A nők emberi jogainak kiemelése a nők egyéni biztonságáról való gondviselés megvalósítása.[40] Ezt erősíti meg a *Hágai Miniszteri Nyilatkozat az európai irányelvekről, amelyek a szexuális kihasználás céljából történő nőkereskedelem megszüntetését szolgáló hatékony intézkedésekre vonatkoznak* (1997), hangsúlyozva a nőkkel szembeni erőszakos cselekményre összpontosítás jelentőségét, valamint a sajátságos akciók és reagálás fontosságát.[41] Az államoktól megköveteli, hogy külön stratégiát dolgozzanak ki a nőkereskedelem megelőzésére és megbüntetésére, valamint a nők emberi jogainak a védelmére.

A nőkereskedelem természetesen nem veszélyeztetheti közvetlenül az állam biztonságát (olyan értelemben, hogy berendezéseire és intézményeire néz-

ve közvetlen következményekkel járhat), és valós hatását csak akkor lehet teljességében áttekinteni, miután mind állami, mind nemzetközi szinten összefonódnak a bűnözés egyéb formáival.

Maga a tény azonban, hogy a nőkereskedelem során megsértik a nők emberi jogait, felkeltheti a nemzetközi közösség figyelmét: azoknak az államoknak az elbírálása, amelyekben megsértik, eltűrik, azaz nem (vagy nem kellő mértékben) védik az emberi jogokat, kedvezőtlen lehet a nemzetközi közösségben, ami a stabilitásukra is hatással lehet.[42]

A kérdés ilyen megközelítésének jelentős előnyei lehetnek, elsősorban a nőkereskedelem áldozatául esett nők egyéni jogainak a védelme szempontjából. Nem szabálysértőknek tekintik őket, hanem áldozatoknak, ami lehetővé teszi a segélynyújtást (például az ideiglenes elhelyezést, az orvosi és pszichológiai segítséget, a rövid távú tartózkodás legalizálását, illetve a kiindulási országba történő repatriálást vagy újbóli beilleszkedést). Mivel ezeknek a nőknek a többsége peremre szorult és sérülékeny, szükséges, hogy úgy kezeljék őket, mint a többi hasonlóan sérülékeny csoportot, amely ki van téve az erőszaknak és a fenyegetésnek.[43]

Az ilyen hozzáállásnak az a lényege és az előnye, hogy figyelembe veszi az erőszaknak áldozatul esett nők szükségleteit és érdekeit is. Úgyszintén fontos, hogy ne másodrendű áldozatokként kezeljék őket, ezért fenn kell tartani a kényes egyensúlyt a jogaik és a kötelességeik között, a pozitív jogi előírásokkal és a nemzetközi mércékkel összhangban. E nők helyzetét súlyosbítja a rettegés, a bizalmatlanság és a vonakodás a bűnüldöző szervekkel való együttműködéstől, továbbá az is, hogy nem beszélik annak az országnak a nyelvét, ahová elszállították őket, s emiatt nincs lehetőségük megfelelő segítséget kérni.[44]

Szembesülnek a környezet előítéleteivel is, mert nem illenek bele a női viselkedés hagyományos modelljébe, amiért a patriarchális kulturális környezet megbélyegzi őket (deviánsság, erkölcstelenség, illegális bevándorlás stb. miatt). A környezet, vagyis a közvélemény nem áldozatnak, inkább tettestársnak tartja őket, különösen, ha vállalták a külföldi munkát és a prostitúciót. A bűnüldöző szervek is így viszonyulnak e nőkhöz, mivel ugyanabban a kulturális környezetben szocializálódtak, és ezért az állásfoglalásukban jelen vannak azok az előítéletek és sztereotípiák, amelyeket kulturális örökségként kaptak. Mindezt szem előtt kell tartani, amikor a nőkereskedelemnek áldozatul esett nőkről intézkednek.

Elsősorban az áldozatok védelmére és megsegítésére összpontosítva, a nemi szenzibilitású viszonyulás jelentőségére próbálunk rámutatni.[45] Ez az államoknak is kötelességük, tekintettel a szigorú nemzetközi előírásokra, amelyek az emberi jogok területét szabályozzák.

Mivel nehéz felderíteni a nőkereskedelem láncolatának összes szereplőjét, ez a jelenség mind rejtettebbé válik, ami tovább súlyosbítja a felszámolását és az áldozatok emberi jogainak a védelmét. Bebizonyosodott az is, hogy a rendszerbeli egységes és intézményesített megoldásra van szükség (beleértve a rendőrség, az igazságszolgáltatás, a szociális központok reformját is), mert ez a feltétele a megelőzésnek és az áldozatok védelmének, de a tettesek üldözésének is.[46]

III.

Rendkívül széles azoknak az emberi jogoknak a skálája, amelyek a nőkereskedelem során megsérülnek. Az alapvető polgári jogok mellett a leggyakrabban az alapvető gazdasági és szociális jogok[47] is megsérülnek, azaz a jogok ún. első és második generációja.[48] Az első csoportból a leggyakrabban veszélyeztetettek az élethez és a fizikai integritáshoz való jog (az élet önkényes megfosztásának, a kínzásnak és kegyetlen, embertelen vagy megalázó eljárások és büntetések alkalmazásának a tiltása); a fizikai szabadsághoz való jog (a mozgásszabadság, a rabszolgaság tiltása, a szabadság törvénytelen és önkényes megfosztásának tiltása); a jogbiztonsághoz és az igazságos eljáráshoz való jog; a személyes méltósághoz való jog (a magánélethez való jog, a család és a gyermek megvédésének joga); a vagyonhoz való jog. A második generációs csoportból a leggyakrabban a következők válnak kérdésessé: a munkához és a munkaviszonyból eredő jogok; a társadalombiztosításhoz való jog; a méltó életszínvonalhoz való jog; az egészséghez való jog stb.[49]

Az emberi jogok a nőkereskedelem minden szakaszában veszélybe kerülnek: a toborzás, az elszállítás és a kizsákmányolás idején is.[50] Így például az elszállítás alkalmával a tartózkodási hely megválasztásának joga, az országból való távozásnak, illetve a visszatérésnek a joga sérül meg. A szerbiai Btk. a következő jogok megsértéséről rendelkezik: a nőkereskedelem áldozatai a célországba gyakran illegális csatornákon át kerülnek (tiltott határátlépés bűntette, 249. cikkely), s útközben általában szigorúan őrzik őket (a szabadság jogtalan megfosztása, 63. cikkely), rabszolgai viszony létesítése céljából, fogolyként szállítva (155. cikkely), tiltott emberkereskedelem által (111. b cikkely).

A végső, azaz kizsákmányolási szakaszban a nők olyan helyzetbe kerülnek, hogy nem csupán alapvető emberi jogaik, hanem sajátságos női jogaik is megsérülnek. A nőkereskedelem magában foglalja a szexuális erőszakot vagy a szexualitással való visszaélést, a nők reprodukciós jogainak megsértését.[51] Fontos rámutatni, hogy a nők jogainak veszélyeztetése nem kizárólag csak a kényszerű prostitúció formájában nyilvánul meg, hanem gazdasági kizsákmányolásként is, mivel a nők kihasználása magában foglalja a munkaerőpiac nemi (gender) rétegződését is, amelyben ők a szolgáltató tevékenységhez és a házimunkához kötődnek.[52]

A gazdasági és szociális jogok, azaz az emberi jogok második generációja tehát a munka azon területein veszélyeztetettek, amelyek hagyományosan nőinek számítanak. A korszerű munkaerőpiac nemi rétegződése kifejezi a patriarchális termelési mód összefüggését és egybefonódását a női munkaerő megoszlásával és felhasználásával. Az iparilag fejlett országokban a férfi-nő viszony patriarchális modelljének újjászületésével vagy fenntartásával ismét felfedezik az olcsó női munkaerőt, mint „háziasszonyt", de elsősorban szexuális szolgáltatások végett. A fent említettek miatt néhány szerző azt javasolja, hogy a „trafficking", vagyis nőkereskedelem helyett a „re-feudalizálás" kifejezést használják.[53]

Az új patriarchátusnak ez a formája egyidejűleg felosztja, de össze is köti a fejlett és a fejletlen országokat, beleértve azokat is, amelyek átalakulóban vannak Kelet- és Délkelet-Európában, elvezetve a magas fejlettségű országok tőkehalmozásáig, amelynek során a női munkaerő felhasználásának és a nemek alapján történő munkafelosztásnak kulcsszerepe van.[54]

Fontos megemlíteni azt is, hogy 2004 közepén Vajdaság AT Képviselőháza meghozta a Nyilatkozatot a Nemek Egyenjogúságáról, és a Határozatot a Nemek Egyenjogúságáról[55], amelyek a mi jogi rendszerünkben elsőként határozzák meg „a nemi alapon megnyilvánuló erőszak", a „nem", a „biológiai nem" vagy a „szexuális zaklatás" fogalmát (4. szakasz).[56] A Határozat ily módon, a szerbiai Btk. 111. b) cikkelyével, valamint az ENSZ-nek a nemzetközi szervezett bűnözés elleni Egyezményével és az ehhez kapcsolódó Jegyzőkönyvvel együtt hozzájárul a nők emberi jogai veszélyeztetettségének megakadályozásához.

JEGYZETEK

1 US-EU Joint Initiative to Prevent Trafficking in Women: Facts Sheet released by the Bureau of European and Canadian Affairs, 1997.

2 Recommendations on Trade in Human Beings, Council Press Release 10550/93 of 29-30 Nov.

3 IOM, Quaterly Bulletin, http://www.iom.int/iom/publications/Trafficking_in_Migrants.htm

4 Wijers, M.: Izmedu zaštite i ugnjetavanja, Temida, Beograd, Sept. 1998., 7. o.

5 Kelly, L.: *Journeys of Jeopardy: A Review of Research on Trafficking in Women and Children in Europe, Child and Woman Abuse Studies Unit.* University of North London, UK, 2002, 19. o.

6 Protokol o prevenciji, suzbijanju i kažnjavanju trgovine ljudima, posebno ženama i decom, Službeni list SRJ, Medunarodni ugovori, br. 6/2003, čl. 13.

7 Službeni list SCG br. 6/2003 čl. 13.

8 Így pl. a belgrádi Emberi Jogi Központ javaslata a II. fejezetben tiltja a rabszolgaság és emberkereskedés minden formáját. A Forum Iuri § javaslata a II. fejezetben, az Emberi Jogok Katalógusának keretében, az 1. szakasz 8. és 9. pontjában tiltja a rabszolgaság és az emberkereskedés minden formáját, úgyszintén a szexuális és a gazdasági kizsákmányolást mint a kényszermunka megnyilvánulását. Hasonló meghatározást tartalmaz az SZDP javaslatának 25. szakasza, a Szerbiai Népképviselőház Alkotmányozó Bizottsága javaslatának 32. szakasza, s a Szerbiai Liberálisok javaslatának 32. szakasza is. Bővebben: *Predlozi za novi Ustav Srbije* (priredio Lutovac, Z.), Beograd, Friedrich Ebert Stiftung, 2004, 27., 118., 182., 221., 279. és 356. o.

9 Nikolić–Ristanović, V. [et al.]: *Trgovina ljudima u Srbiji*, Beograd, Viktimološko društvo Srbije, OEBS, 2004, 99-100. o.

10 Službeni glasnik RS 39/03.

11 Službeni list SRJ 70/2001, 68/2002, pl. a Btk. 232., 504. d) és z) szakasza

12 Službeni glasnik RS, br. 42/02, 39/03 és 67/03.

13 Gradin, A.: „Speech at the Conference" in: Conference Proceedings East-West Seminar on Trafficking n Women (LEFO) 1998, 9. o.

14 Hasonló gondokkal szembesülnek a szakemberek az EU szintjén is. A bizottság megállapította, hogy a tagállamok „büntető törvényeiből hiányoznak a vonatkozó definíciók, inkriminációk és szankciók", s ez a fő oka, hogy sikertelen maradt a Tanács 1997. 02. 24-i közös akciója, amely az emberkereskedés és a gyermekek szexuális kihasználása elleni harcra irányult. Bővebben: Kartusch, A.: *Reference Guide for Anti-Traffic-*

king Legsilative Review with Particular Emphasis on South-Eastern Europe, Ludwig Boltzmann Institute of Human Rights, OSCE/ODIHR, Warsaw 2001, 9. és 46. o.

[15] Bővebben: Ćopić, S., Nikolić–Ristanović, V.: *Krivično delo trgovine ljudskim bićima – međunarodni dokumenti, savremena zakonska rešenja i Krivični zakon SR Jugoslavije*, Temida br. 1, Beograd 2002, 36. o.

[16] Službeni list SFRJ, Medunarodni ugovori br. 11/1981. A Konvenció (6. szakasz) értelmében az aláíró államok kötelezik magukat arra, hogy minden intézkedést foganatosítanak a nőkereskedelem, a nők kizsákmányolása és prostitúciója ellen.

[17] Az Europol Konvenciójának Függeléke, 2. sz. in: Lopandić, D., Janjević, M.: *Sporazum iz Šengena – za Evropu bez granica*, Medunarodna politika i drugi, Beograd 1996, 157. o.

[18] Kartusch, A.: ibid 12-49. o.

[19] A különleges megbízott jelentése a nőkkel szembeni erőszakról, a nőkereskedelemről és a nők migrációjáról, 2000. 02. 29., Kartusch, A.: ibid 48. o.

[20] Službeni list SRJ – Medunarodni ugovori br. 6., 2001. 06. 27.

[21] Nikolić–Ristanović, V.: „Medunarodni dokumenti o zaštiti prava žrtava krivičnih dela", *Neka praktična pitanja kaznenog zakonodavstva Jugoslavije*, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, 2000, 149. o.

[22] Nikolić–Ristanović, V. [et al.]: *Trgovina ljudima u Srbiji*, Beograd, VDS és OEBS, 43. o.

[23] Ibid 83. o.

[24] Zakon o javnom redu i miru, Službeni glasnik RS 48/1994, 14. szakasz

[25] Általános vélemény, hogy a pénz és a szexuális kizsákmányolás összefüggése a prostitúció legfontosabb és tartós jellemzője. Jeftović, M., Milašinović, S.: *Samougrožavanje društva, socijalno-patološke devijacije*, Sinex, Beograd, 202, 143. o.

[26] „Mada je saučesnički tolerisana, prostitucija predstavlja ugrožavanje ljudskih prava. (Noha cinkos módon megtűrik, a prostitúció az emberi jogok veszélyeztetését jelenti.)" Trgovina ženama (szövegválogatás, szerk. Ljubinković, S., előszó: Mrčević, Z.) AŽIN, Beograd, 2001, 55. o.

[27] „Prostitucija i zlo koje je prati, tj. trgovina ljudima u svrhu prostitucije, nespojivi su sa dostojanstvom i vrednošću ljudskog bića, i predstavlja opasnost za dobrobit pojedinca i društva. (A prostitúció és a vele járó bűn, vagyis a prostitúció céljából történő emberkereskedelem összeegyeztethetetlen az emberi lény méltóságával és értékével, és veszélyt jelent az egyén és a társadalom jólétére.)" Ibid.

[28] Protokol protiv krijumčarenja migranata kopnom, morem i vazduhom, koji predstavlja dopunu Konvencije UN protiv transnacionalnog organizovanog kriminala (3. szakasz), Službeni list SRJ – Medunarodni ugovori br. 6/2001. Hasonló meghatározást tartalmaz az IOM jelentése is – Situation report, Feb. 2000 – May 2001, Priština, lásd: Nikolić–Ristanović, V. [et al.]: *Trgovina ljudima u Srbiji*, 42. o.

[29] Ibid.

[30] Kelly, L.: op. cit. 14. o.

[31] Nikolić–Ristanović, V. [et al.]: *Trgovina ljudima u Srbiji*, 220. o.

[32] Najafi, B., Rosner, J.: Trgovina ženama u Nemačkoj, Uvod u problem, in: *Trgovina ženama* (szövegválogatás), 86. o.

[33] Migrants in Trafficking in Europe: A Review o Migrant Trafficking and Human Smuggling in Europe with Case Studies from Hungary, Poland and the Ukraine (2000 IOM Publications).

[34] *Trafficking in Human Beings*: Implications for the OSCE/ODIHR, Background Paper, Warsaw, 1999, 4–5. o.

[35] Wijers, M.: *Između ugnjetavanja i osnaživanja*, Temida, Beograd, 1998 szeptembere, 10. o.

[36] Mršević, Z.: *Medunarodna mreža za novu konvenciju o eliminaciji svih oblika seksualne eksploatacije*, Jugoslovenska revija za medunarodno pravo, br. 3/1994, 499. o.

[37] Ibid., 490. o.

[38] Službeni list SFRJ, Medunarodni ugovori br. 11/1981.

[39] Bővebben: Mršević, Z.: *Ženska prava u medunarodnom pravu*, JUKOM, Beograd, 1999, 21. o.

[40] Markovich, M.: The Debate over Prostitution in the EU: From a Women's Right Heritage to a liberal Approach, Speech at the Stockholm International Conference on Violence Against Women, Feb. 2001, 4. o.

[41] Az ENSZ Gazdasági és Szociális Bizottságának az 1992/20. sz. Határozata (A nők helyzetének javítása és az emberi jogok) szintén megállapítja, hogy a nőkkel szembeni erőszak különféle formái egyúttal az emberi jogok elleni támadások is.

[42] Kartusch, A.: *A Reference Guide for Anti-Trafficking Legislative Review with Particular Emphasis on South-Eastern Europe*, L. Boltzmann Institute of Human Rights, OSCE/ODIHR, Warsaw, 2001, 14. o.

[43] A mód, ahogyan a bűnüldöző szervek tagjai a családon belüli erőszakhoz, a nemi erőszakhoz stb. viszonyulnak, a nőkereskedelem áldozataival szembeni viszonyulásra is vonatkoztatható. Bővebben: Goody, J.: *Sex Trafficking in Women from Central and East European Countries: Promoting a „Victim-centred" and „Woman-centred" Approach to Criminal Justice Intervention*, Feminist Review, 76/2004, 40. és 42. o.

[44] Ibid.

[45] Az emberkereskedelem áldozatainak nyújtott segítség különféle formában nyilvánulhat meg, lehet pl. szociális (nők menedékháza, egészségügyi segély, rövid távú tartózkodási engedély), vagy bűnügyi-bírósági (az áldozatok különleges védelme, kompenzáció, a névtelenség szavatolása tanúskodás esetén, a nyilvánosság kizárása, a személyazonosság megváltoztatása stb.).

[46] Az időszerű kormányközi megbeszélések az ún. „3P"-re összpontosítanak: *„prevention"* (megelőzés), *„prosecution"* (az elkövetők üldözése) és *„protection"* (az áldozatok védelme és segítése). A „3P" eszméje eredetileg a családon és az iskolán belüli erőszak felszámolására irányuló kampányból származik, amely a kilencvenes évek elején „ZERO TOLERANCE" néven volt ismert. Goody, J.: op. cit., 31. o.

[47] Az elmondottak vonatkoznak Szerbia és Montenegró Államközösségére is, mivel őt is kötelezik a JSZK által aláírt és ratifikált nemzetközi egyezmények. A JSZK ratifikálta az emberi jogokra vonatkozó összes fontosabb nemzetközi egyezményt: A Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányát, A Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmányát, a Nemzetközi Egyezményt a faji megkülönböztetés valamennyi formájának kiküszöböléséről, a Nemzetközi Egyezményt a nőkkel szembeni hátrányos megkülönböztetés kiküszöböléséről, az Egyezményt a Gyermek Jogairól, az Egyezményt a népirtás bűncselekményének megakadályozásáról és megbüntetéséről, az Egyezményt a kínzás és más kegyetlen, embertelen és megalázó büntetés vagy eljárás tiltásáról; valamint egyéb dokumentumokat (bővebben: *Ljudska prava u Jugoslaviji 2002.* Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2003, 483. o.).

[48] Az alapvető emberi jogokat több mérce alapján lehet csoportosítani. Az egyik általánosan elfogadott osztályozás az, amely a jog ún. generációi szerint történik. Ennek érzékeltetésére szolgál az a példa, amely szerint az első generációba tartoznak a polgári és a politikai jogok (*liberté*), a másodikba a gazdasági, szociális és kulturális jogok (*égalité*), a harmadikba pedig a szolidaritási jogok (*fraternité*). Vasak, K.: *A Thirty-Year Struggle*, UNESCO, Courier, 1977, 29. o.

[49] Ezeket a jogokat úgyszintén tartalmazzák jogi rendszerünk legjelentősebb jogi aktusai. Az emberi és a kisebbségi jogokról, valamint a polgári szabadságjogokról szóló Alkotmányos okirat (11-46. szakasz), Službeni list SCG br. 6/2003, továbbá Ustav RS (11-54. szakasz), Službeni list RS br. 1/90.

[50] Mrvić–Petrović, N.: *Sprečavanje trgovine ljudskim bićima s aspekta medunarodnopravnog regulisanja stranih migranata*. Strani pravni život, br. 1-2/2001, Institut za uporedno pravo, Beograd, 11. o.

[51] Altink, S.: *Stolen lives: Trading Women into Sex and Slavery*, Scarlet Press, London, 1995, 7. o.

[52] Crompton, R., Sanderson, K.: „Occupational Segregation" in *Gendered Jobs and Social Change*, London, 1990, 24. o.

[53] Omelaniuk, A.: Review n Migrant Trafficking and Human Smuggling in Europe with Case Studies from Hungary, Poland and the Ukraine, in: *Migrant Trafficking in Europe*, IOM Publications 2000.

[54] Az emberkereskedelem évente 7–13 milliárd dollár jogtalan hasznot hoz, amiből mintegy 7 milliárd dollár csak az áldozatok szexuális kizsákmányolásából származik – ez 400 százalékos növekedést jelent a tíz évvel korábbi adatokhoz képest, pénzügyi értelemben pedig kiegyenlítődik a kábítószer-kereskedelemből származó bevétellel. (Global Programme Against Trafficking in Human Beings, UN – Office for Drug Control and Crime Prevention, New York, 1998).

[55] Službeni list AP Vojvodine, br. 14/2004.

[56] E határozat értelmében *„a nem*: a nőknek és a férfiaknak a magán- és közéletben társadalmilag kialakult szerepe, amely kifejezi a meghatározott nemhez való biológiai hovatartozásnak a társadalmon belüli jelentőségét; *a biológiai nem*: az adott személynek valamelyik nemhez való biológiailag meghatározott hovatartozása; *a nemi különbség alapján megnyilvánuló erőszak*: bármilyen cselekmény, amely fizikai, lelki vagy szexuális szenvedést vagy gazdasági kárt okoz, valamint az ilyen cselekménnyel való fenyegetés, amely komolyan akadályozza a személyeket, hogy a magán- és közéletben a nemek egyenjogúsága elve szerinti jogokat és szabadságjogokat élvezzék; *a szexuális zaklatás*: minden olyan viselkedés, amelynek az a célja és következménye, hogy szexuális jellegű szóval, tettel vagy lelki ráhatással kárt okozzon a személy tekintélyének, vagy hogy olyan megfélemlítő, megalázó, fenyegető vagy más helyzetet alakítson ki, amelynek indítéka a más nemhez, vagy a különböző szexuális irányultsághoz való tartozás, s amely a sértett személy számára fizikai, szóbeli, befolyásoló vagy más hasonló viselkedést képez". *Odluka o ravnopravnosti polova (Határozat a nemek egyenjogúságáról)*, Službeni list AP Vojvodine, br. 14/2004.

Nagy Abonyi Ágnes

HAGYOMÁNYOS ÉRTÉKEINK A XXI. SZÁZAD ELEJÉN

Bevezető gondolatok

Hagyományos értékeink a XXI. század elején című 14. Néprajzi Tanácskozását a zentai Thurzó Lajos Közművelődési Központ 2004. október 16-án tartotta a zentai Városi Múzeumban. Ezen nyolc előadó vett rész: Dala Sára (Budapest, Hagyományok Háza), Raffai Judit (Szabadka, Városi Múzeum), Kriskóné Dávid Mária (Kecskemét, Népi Iparművészet Múzeuma), Bodor Anikó (Zenta, Vajdasági Magyar Művelődési Intézet), Juhász Antal (Szeged, Szegedi Tudományegyetem Néprajzi Tanszék), Simon András (Szeged, Szegedi Tudományegyetem Néprajzi Tanszék), Klamár Zoltán (Aszód, Petőfi Múzeum) és Örsi Julianna (Túrkeve, Finta Múzeum).

Tanácskozásunkat ezúttal az értékmegőrző néprajznak szenteltük. Felkért előadóinktól főként módszertani kérdéseket megvilágító előadásokat vártunk, de helyet adtunk kutatási tapasztalatokat megosztó, gyakorlati, szakmai eszmecserék fórumának is.

Tanácskozásunk előadásait a következő munkacímek köré csoportosítottuk: *1. Hagyományaink tárházából, Vajdaság népi kultúrája, folklórja. 2. A néprajzi csoportok tárgyalkotó művészetének meghatározó jegyei. 3. Tárgyi-szellemi-nemzetiségi kultúránk jellegzetességei. 4. A gyűjtés és a néprajzi tárgyak szakszerű feldolgozása a XXI. század elején. 5. A néprajzi tárgyak azonosításának nehézségei, dokumentálás a múzeumainkban és gyűjteményeinkben.*

14. Néprajzi Tanácskozásunkon az előadások három ülésszakban hangzottak el. Az első részben Dala Sára és Raffai Judit néprajzkutató közös előadással felváltva beszélt *A változó hagyományról, a mesemondásról napjainkban.* Kriskóné Dávid Mária néprajzkutató, múzeumigazgató *A népművészet továbbéléséről* tartott kimerítő előadást. Majd Bodor Anikó népzenekutató közérthetően, tömören a *Vajdasági magyar népzenei mozgalmakról* szólt. A tanácskozáson elhangzott előadásának korábbi változata 2001-ben már megjelent a Hungarológiai Közleményekben. (A vajdasági magyar népzenei mozgalmak alakulása a legutóbbi években címmel Bodor Anikó a finnországi Jyväskyläban tartott előadást az V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson.)

A második ülésszak előadásai a Szegedi Tudományegyetem Néprajzi Tanszékének vajdasági vonatkozású kutatásait összegezték. Juhász Antal (néprajzkutató, egyetemi tanár) *A Szegedi Tudományegyetem Néprajzi Tanszékének észak-bánsági kutatásai. Kezdetek, szervezés, tapasztalatok, eredmények* vázlatos bemutatására törekedett. Simon András (néprajzkutató, egyetemi tanársegéd) előadásának címe a következő volt: *Az észak-bánsági magyarok hagyományos kultúrája a Szegedi Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke terepmunkáinak tükrében.*

A harmadik ülésszak előadója volt: Klamár Zoltán (néprajzkutató): *Forrásérték és hitelesség a Historia Domusokban – magyarkanizsai és adorjáni példák* és Örsi Julianna (néprajzkutató, múzeumigazgató): *Az Alföld társadalmának átalakulása a XX–XXI. század fordulóján.*

A tanácskozásunk témája kapcsán felmerült kérdések megválaszolását fontosnak tartottuk, mert a Vajdaságban kevés szakembernek áll módjában, hogy a néprajztudománynak csak egy speciális szakterületét kutassa, de a kutatások, illetve az analitikus feldolgozás szintjén is igen sok a hiányosság. Ezúttal a tudomány szempontjából szerettük volna mind sokoldalúbban megvilágítani, melyek azok a hagyományos értékek, amelyekkel napjainkban is foglalkozunk.

Reméljük, hogy rendezvényeink szakmai építőjellege évről évre növekedni fog, és segít majd minden néprajz iránt érdeklődőnek abban, hogy megtalálja a maga helyét, a maga érdekét, fejlődési lehetőségének kulcsát. Így ápolhatjuk és adhatjuk tovább a felgyűjtött és megőrzött kulturális értékeinket. Ez a célunk és feladatunk, hiszen évtizedek óta Zentán nemcsak helyi és regionális néprajzi és művelődéstörténeti anyaggal, hanem a vajdasági magyarság néprajzával is foglalkozunk.

A tanácskozás előadásai közül ezúttal öt kerül közlésre, a kimaradt kéziratok – bízva az előadók igyekezetében – reméljük a Létünk ez évi XXXV. évfolyamának további számaiban látnak napvilágot.[1]

JEGYZET

[1] Eddigi zentai néprajzi előadásaink az 1995-ben megrendezett Gyermekélet konferenciától kezdődően, konferenciakötetként egybegyűjtve az újvidéki Forum Könyvkiadó *Létünk* című folyóiratában jelentek meg. A gyermekélet. Létünk XXVI. évf. (1996) 3–4. sz. A kézművességről. XXVII. évf. (1997) 1–2. sz. Létünk XXIX. évf. (1999) 1–2. sz. Létünk XXX. évf. Italfogyasztás a népi kultúrában (2000) 1–2. sz. A házasságról Létünk XXXI. évf. (2001) 1–2. sz. A népi táplálkozás a XX. században Létünk XXXI. évf. (2002) 3–4. sz. A szemverés hiedelemvilága. *Létünk* XXXIII. évf. (2003) 1–2. sz. Új lehetőségek a néprajzkutatásban. Létünk XXXIV. évf. (2004) 1. sz.

Kriskóné Dávid Mária

A NÉPMŰVÉSZET TOVÁBBÉLÉSE

Gondolatok a népi iparművészeti tevékenységről, mint a népművészet továbbélésének egy lehetséges formájáról

Népművészetünk – lévén történelmi kategória – már a XIX. század végén, de különösen a XX. század elején a hanyatlás jeleit mutatta. Ennek okaként többek között a modern ipari civilizáció, a hagyományos népi kultúrát kialakító és ápoló falvak, tanyák rohamos változása, az apáról fiúra öröklődő „rend", értékrend fokozatos, de végleges eltűnése jelölhető meg.

A fokozatos elhalással párhuzamosan, ennek talán némileg ellentmondva, az ország egyes vidékein új parasztstílusok is születtek (pl. Kalocsa környékén), de a hanyatlás mégis megállíthatatlan és visszavonhatatlan volt.

Az egyébként sem statikus, hanem állandóan változó, fejlődő népművészet a két világháború között – elsősorban a városi lakosság megváltozott érdeklődésének köszönhetően – átalakult, új elemekkel bővült. Erre az időszakra már a gyári alapanyag, az ipari készítmények elterjedése, használata volt jellemző. (Ez a fazekasok vagy a faragók munkáinál éppúgy tetten érhető volt, mint a hímzőknél vagy a szövőknél.) Az új, mesterségesen színezett, változatos, könnyen beszerezhető anyagok használatával létrejött alkotások is egyre színesebbek, díszítményeik egyre gazdagabbak, zsúfoltabbak lettek. Egy utolsó nagy kiteljesedés, fellobbanás volt tapasztalható a hagyományosnak mondható paraszti, népi díszítőművészet területén a végleges eltűnés előtt.

A második világháború előtt már megtalálhatjuk a ma népi iparművészetnek nevezett tevékenység gyökereit. Egyes alkotók – hímzők, szövők, faragók, fazekasok – hivatásszerűen kezdték gyakorolni tevékenységüket, elsősorban a városi értelmiség érdeklődésének hatására. Hagyományaink, magyarságunk őrzésének jelképévé vált, szinte divattá lett a konyhákat, előszobákat a népi motívumokkal díszített, hagyományos anyagokból és technikával készült tárgyakkal berendezni. A 40-es évek elejére ez a fajta tevékenység széles körben elterjedt, bár igazi jelentőségét inkább csak később ismerték fel a kutatók. A második világháború okozta visszaesés után jelentős fellendülés vette kezdetét a népi iparművészet területén.

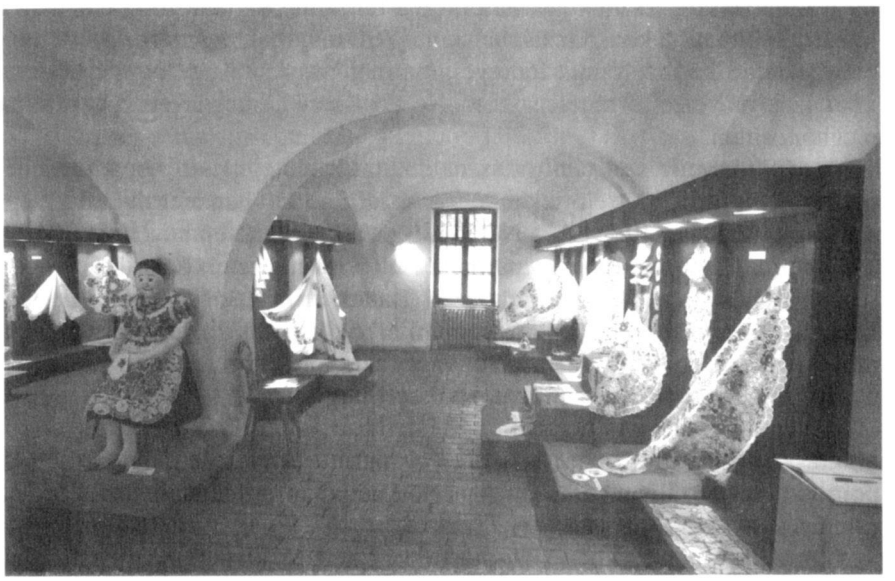

A kecskeméti Népi Iparművészeti Múzeum állandó tárlatából

A népi iparművészet címszó nem található meg önállóan a Néprajzi Lexikonban, csak a „népművészet" szócikk tanulmányozásakor találhatunk rá. Röviden idézek a szócikkből:

„A népművészetnek a paraszti életformával együtt lett vége. [. . .] Ezzel nem szűnik meg föltétlenül a népművészeti technikák, motívumok alkalmazása: épp a népművészetet megszüntető iparosodás, urbanizáció teremt más társadalmi rétegekben újfajta igényeket effajta készítményekre. A népművészet örökségének ez a tudatos, gyakran szervezett és irányított keretekben megvalósult »második élete« azonban elválasztandó a voltaképpeni népművészettől; ezt a Magyarországon kialakult szóhasználatban népi iparművészetnek nevezzük."

Sokáig nem volt egyértelmű, egységes, hogyan nevezzék a hagyományos népművészet talaján kialakuló, de azt elsősorban nem másolni akaró új „népművészetet".

Lengyel Györgyi néprajzkutatót tartjuk a „népi iparművészet keresztanyjának", hiszen először ő használta ezt a kifejezést 1952-ben a győri ankéton. Ez a tanácskozás volt az első alkalom, ahol az élő népművészettel – népi iparművészettel – kapcsolatos kérdéseket a szakemberek és az alkotóművészek széles körben megvitathatták, kicserélhették gondolataikat.

Még ma is előfordul, hogy az elnevezés – a népi iparművészet kifejezés – megváltoztatására tesznek javaslatot, de a területtel foglalkozó szakemberek között tapintható a konszenzus: ha nem is fedi mindenki számára egyértelműen a jelzett alkotó folyamat lényegét, ma már nagyjából ugyanazt érti alatta néprajzos, művészettörténész, alkotó. Nem célszerű új megnevezést bevezetni, meghonosítani.

A népi iparművészet támogatásának, kutatásának, fejlesztésének intézményi keretei is jórészt létrejöttek már erre az időre. 1950-ben megalakult a Népművészeti Vállalat, 1951-ben a Népművészeti (később: Népművelési) Intézet, 1953-ban a Háziipari és Népi Iparművészeti Szövetkezetek Országos Szövetsége (HISZÖV) és Népi Iparművészeti Tanács (NIT). Sok ezer embert foglalkoztató szövetkezetek tagjai és egyéni alkotók sokasága készítette a népművészetünk hagyományait másoló, vagy szerencsésebb esetben azok szellemiségét őrző és felidéző népi iparművészeti tárgyakat.

A népművészet soha nem volt kollektív műfaj, legfeljebb az alkotók anonimitása sugallhatta ezt nekünk. A népi iparművészet már minden esetben pontosan regisztrálja az alkotó személyét, vállaltan individuális tevékenység és művészet.

Már az ötvenes években közismertté vált néhány kiemelkedő jelentőségű alkotó munkássága a népi iparművészet szinte minden területén.

A jelentős személyiségek közül feltétlenül említést érdemel a dunántúli id. Kapoli Antal és fia, ifjabb Kapoli Antal pásztorfaragók, a mezőkövesdi Kis Jankó Bori mintaíró és hímző, Király Ilus kalocsai mintaíró és hímző, a fazekasok közül a siklósi Gerencsér Sebestyén és a karcagi Kántor Sándor.

Ők valamennyien rendelkeztek a Népművészet Mestere címmel, amelyet 1953-tól nyerhettek el a legkiválóbb népi iparművészek, évente korlátozott számban.

Közülük két alkotót, id. Kapoli Antal faragót és Kántor Sándor fazekast Kossuth-díjjal is kitüntették.

A Népi Iparművészeti Tanács létrehozta a tájházak rendszerét. Az ország több vidékén a helyszínen nyílt mód a jellegzetes népi építészet és lakásbelsők, használati tárgyak tanulmányozására. Tájházak nyíltak többek között Mezőkövesden, Decsen, Kalocsán, Karcagon, Hódmezővásárhelyen. A tájházak részben tájmúzeumok voltak, de a népi iparművészek zavartalan alkotómunkájához is kiváló helyszínt biztosítottak.

A Népi Iparművészeti Tanács a kezdetektől vásárolta és gyűjtötte a legjobb vagy a kor ízlésvilágát leginkább tükröző népi iparművészeti alkotásokat, amelyből az évtizedek alatt jelentős – mára több mint 10 000 darabból álló – gyűjtemény állt össze. (A gyűjtemény ma a Hagyományok Háza tulajdonában van.)

1978-ban a Népi Iparművészeti Tanács megalakulásának 25. évfordulóján rendezett tanácskozáson tettek először említést arról, hogy szükséges lenne ezt a gyűjteményt valahol elhelyezni – a Népi Iparművészet Múzeumát megalapítani – és állandó kiállítás keretében bemutatni, a kutatását lehetővé tenni.

Ez az elképzelés néhány évvel később valósulhatott meg (akkor is csak részlegesen), amikor Bács-Kiskun megye és Kecskemét város kultúrapártoló vezetői egy megüresedett 200 éves ipari műemléképületet (az egykori „serházat) ajánlották fel a létrehozandó országos gyűjtemény számára. Húsz esztendeje, 1984-ben nyílt meg Kecskeméten az országban máig egyedülálló, a népi iparművészet remekeit bemutató állandó kiállítás.

Az impozáns belső terekkel rendelkező, az átlagnál jóval tágasabb – mintegy 800 négyzetméteres – kiállítótérben méltó helyet kapott a népi iparművészet mind az öt szakága. A több évtized alatt összegyűjtött tárgyakból több mint ezer alkotás került a látogatók elé, mintegy félszáz darab a raktárunkban kapott helyet, a többi Budapesten, különböző raktárakban vár egy megfelelő, a tudományos kutatásra is módot adó elhelyezésre.

A faragásokat – fa-, csont- és szarumunkákat – bemutató termekben jelentős hangsúlyt kap a hagyományos pásztorfaragás, sok a ma már funkcióját vesztett, pusztán a díszítettségével, dekorativitásával kitűnő alkotás. Az idősebb nemzedék munkái mellett a népművészeti hagyományt szabadabban felhasználó, annak szellemét megtartó, mai életünket funkciójával is jól szolgáló faragott alkotások is találhatók az állandó kiállításban, de a közeli jövőben ezeknek az arányát növelni kell.

Ez a megállapítás vonatkozik a gyűjtemény további részeire is, hiszen a közel húsz éve megrendezett, azóta csak kisebb változtatásokon átesett kiállítás valóban átrendezésre és felújításra szorul. Ennek ellenére a gyűjtemény egésze – a faragás mellett a fazekasságot, a hímzést, a szövést és a népi kismesterségeket (ide tartozik pl.: népi bútorkészítő, bőrműves, késes, kovács, kékfestő, vessző-, szalma-, gyékényfonó, mézesbábos, kalapos, hangszerkészítő, tojáshímző stb.) bemutató termek – igazi áttekintését adja az elmúlt 50 év népi iparművészetének. Ez még akkor is igaz, ha az elmúlt években elenyé-

szően kevés lehetőség kínálkozott a gyűjtemény gyarapítására és a kiállítás felújítására.

A határon túli magyarság legújabb kori népművészete szinte teljesen kimaradt a gyűjteményből, hiszen amikor még volt anyagi lehetőség a tervszerű állomány gyarapítására, akkor nem volt mód ezeket az alkotásokat felkutatni, később pedig a pénz hiányzott. Talán még nem késő, elengedhetetlenül fontos volna ilyen irányban is teljessé tenni az utóbbi fél évszázad „élő népművészetének", népi iparművészetének tárgyi dokumentációját, gyűjteményét.

Lehetőséget teremtettünk arra a kecskeméti Népi Iparművészeti Múzeumban, hogy időszaki kiállításoknak is helyet tudjunk adni. Az elmúlt években számtalan alkotó, alkotóközösség, gyűjtemény mutatkozhatott be. Az év elején – a Tavaszi Fesztivál ideje alatt – hagyományosan az ország egy-egy tájegységének népi iparművészetét mutatjuk be.

Egy-két napos tanácskozásokat szervezünk a népi iparművészet azon szakágaiban tevékenykedők részére, akiknek kevesebb lehetőségük van a műfajukkal kapcsolatos szakmai problémáik megvitatására. A mézesbábosok és a tojásírók az elmúlt időszakban kaptak tőlünk lehetőséget a találkozásra, az idén a népi kályhások találkozóját rendeztük, a következő évben pedig a késesmestereknek biztosítunk találkozási, bemutatkozási lehetőséget Kecskeméten.

Közel tíz esztendeje nyert – remélhetőleg végleges – elhelyezést az intézményben a Kecskeméti Díszítőművész Kör. Eredményesen szerepelnek különböző pályázatokon, sokan közülük népi iparművész címet szereztek. Munkájukban az állandó és az időszaki kiállításaink anyagait is felhasználják tervezéseik során.

Törekedünk arra, hogy a Népi Iparművészeti Múzeum megtekintése ne csak a hagyományos kiállítási vitrinek látványát, ne kizárólag a passzív befogadás lehetőségét nyújtsa. Elsősorban gyermekek számára hirdetünk rendszeresen kézműves foglalkozásokat, de a felnőttek is érdeklődéssel tekintenek meg, illetve vesznek részt egy-egy népi iparművész magas szintű szakmai bemutatóján vagy éppen a népi ételkészítést bemutató sorozatunkon. Ezek a törekvések is jelzik az általunk elkezdett utat, de tisztában vagyunk vele, hogy ezek csak az első lépések, még sokat kell tennünk azért, hogy igazán látogatóbarát, a népi iparművészetet élményszerűen bemutató, a kézműves hagyományokkal, technikákkal igény esetén a látogatókat is megismertető kiállítás legyen.

A Népi Iparművészeti Tanács jogutódjával, a Hagyományok Háza keretein belül működő Népi Iparművészeti Osztállyal közösen két országos szakági pályázatot hirdetünk meg rendszeresen. A háromévente megrendezésre kerülő fazekas pályázat és a népi mesterségek művészete pályázat mindig jelentős számú alkotót késztet arra, hogy a hagyomány szellemét nem feledve, de a régit nem másolva hozzon létre lehetőleg ma is célszerűen használható, a megváltozott lakáskultúrába is szervesen beilleszthető tárgyakat.

Évente egy-két alkalommal szervezünk népi iparművészeti zsűrit. Elsősorban az országos pályázatok résztvevői és a Duna–Tisza közi Népművészeti Egyesület tagjai számára tesszük ezt. Több alkalommal vettem részt az egyes

pályázatok meghirdetését követően vagy egyéb alkalmakkor a zsűri munkájában. Az alkotók jelentős része ma joggal vagy sem, de úgy véli, nincs egységes szempontja a bírálatnak, az elért eredmény az elfogadhatónál nagyobb mértékben függ a bírálók személyétől. A zsűri tagjainak véleménye jelentősen eltér abban is, mennyire legyen elfogadott vagy éppen támogatott a hagyománytól erőteljesen eltérő forma, díszítmény, funkció. Az erőteljesen újszerű alkotások ma még sokkal több vitát váltanak ki egy-egy zsűrizés alkalmával, mint a hagyományos, klasszikus, az eredeti darabot szinte hűen másoló népi iparművészeti tárgyak. Bizonyos műfajok (pl. nemez, csuhéfigurák) néhány évtizeddel ezelőtt még merev elutasításba ütköztek, ma már a legtöbb esetben ezeket is elfogadja, zsűriszámmal illeti a bírálóbizottság.

A népi iparművészet területén sokan és sokféleképpen munkálkodnak, esetenként súlyosak a gondok, de úgy vélem, a helyzet mégsem egészen reménytelen, köszönhető mindez más egyéb mellett a magyar népi hagyományok, a népművészet több évszázados kikristályosodott megtartó erejének. A kétségtelenül meglévő nehézségek ellenére ma is sokan – idősek és fiatalok, képzettek és amatőrök, városiak és faluban élők – fordulnak a népi díszítőművészet felé. Egyre több a népművészeti egyesület, céh, egyéb civil szervezet, amely működése fő céljának a népi hagyományok ápolását, továbbfejlesztését, a felnövekvő új generációval való megismertetését, megszerettetését tartja. Szinte minden településen működik művészeti iskola, szakkör, továbbképzés. Fontos, hogy mindenütt az igazi értéket, minőséget tartsuk szem előtt, váljon el az ocsú a búzától.

Országos szinten a Népművészeti Egyesületek Szövetsége fogja össze a sok-sok tagszervezetet, szervez országos rendezvényeket – az egyik legreprezentatívabb megjelenési lehetősége a népi iparművészeknek, a kézműveseknek a minden év augusztus 20-ához kötődő Mesterségek Ünnepe, amikor méltó körülmények között a Budai Vár területén kapnak a szakterület legjobbjai bemutatkozási és árusítási lehetőséget. Az érdeklődés óriási, a rendezvény évről évre újabb tematikus kiállításokkal, bemutatókkal bővül. Ez az országos szövetség tagjai számára jelentős segítséget nyújt a külföldi bemutatókon, vásárokon való színvonalas megjelenés megvalósításához is, illetve lehetővé teszi más országok népi hagyományainak megismertetését Magyarországon.

A magyar kézműves hagyományok, népművészeti értékek óhajtott és kívánt szintre emelésének elengedhetetlen feltétele, hogy a készítők, alkotók találják meg azt az egészséges egyensúlyt, amelynek a hagyomány és a mai, XXI. századi élet közötti összhangot kell megteremtenie. Ma már nem elég, ha egy tárgy szépen, hagyományos módon elkészített és díszített, a vásárlók elsősorban nem műtárgymásolatokra vágynak. Akkor válnak a magyar nép sajátos kultúráját tükröző alkotások az életünk szerves részévé, ha azok a mindennapjainkat is jól – a távol-keleti tömegárunál jobban – szolgálják, nem merevednek vitrinbe, falra kerülő dísztárgyakká, hanem a hagyomány talaján állandóan formálódva, korunk követelményeihez igazodva használati tárgyainkká nemesednek.

Simon András

AZ ÉSZAK-BÁNSÁGI MAGYAROK HAGYOMÁNYOS KULTÚRÁJA A SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM NÉPRAJZI TANSZÉKE TEREPMUNKÁINAK TÜKRÉBEN

BEVEZETÉS

A Szegedi Tudományegyetem Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszéke kutatási irányainak egyik leghangsúlyosabb témája az 1990-es években, illetve az ezredforduló időszakában is a Duna–Tisza–Maros régióban élő népek kultúrájának vizsgálata. E széles tematikai egységbe illeszkednek az 1990-es évek közepétől Juhász Antal által kezdeményezett kutatások a szerbiai Bánság területén. Az indíttatás és a célkitűzés kézenfekvő, nevezetesen: a szegedi nagytáj népélete két vitathatatlan érdemű, klasszikus kutatóegyénisége, Kálmány Lajos, s a nála jó egy emberöltővel fiatalabb Bálint Sándor munkássága által kijelölt út folytatása. Egyetemi hallgatók bevonásával 1997–98-ban négy észak-bánsági településen, Majdán, Rábé, Oroszlámos és Egyházaskér falvakban, 2000-ben pedig Szajánban folyt terepmunka. E vizsgálatok eredményeit a *Táj és népi kultúra* című tanszéki kiadványsorozat *3.* és *4.* kötete közli.[1] E sorok írója kezdetben egyetemi hallgatóként, aztán a tanszék munkatársaként vett részt a kutatásokban, majd jórészt az ő irányításával folytatódott a munka 2001 és 2003 között Józován.

Az 1995 és 2000 között folytatott kutatásokat Juhász Antal írása mutatja be. Beszámolómban egyrészt azon témakutatások tanulságait foglalom össze, melyeket a tanszéki kutatások keretében magam végeztem, másrészt pedig a józovai terepmunkát, valamint a jövőbeni terveinket vázolom.

A HAGYOMÁNY FOGALMÁRÓL

Mielőtt a konkrét vizsgálatok taglalásába kezdenék, szükségesnek érzem – a XIV. zentai néprajzi tanácskozás címében szereplő *hagyományos értékeink* kifejezésre reflektálva –, hogy a *hagyomány* fogalmának értelmezéséről szóljak, annál is inkább, mivel a szimpózium több előadója – esetenként kisebb szakmai vitát is indukálva – ugyancsak értelmezte a *hagyomány, hagyományosság* fogalmát a vajdasági néprajzi kutatások kontextusában.

A hagyomány fogalma, közösségi-társadalmi működése és annak jellemzői – mint a tudományos vizsgálat tárgya – az elmúlt két évtizedben került hangsúlyosan a társadalomtudományok, így a néprajz és a kulturális antropológia

Hódegyháza utcaképe elhagyott, pusztuló házakkal (2002)

érdeklődésének homlokterébe, mind Magyarországon, mind pedig nemzetközi viszonylatban.[2]

A hagyomány fogalmának számos, a különböző tudományágak művelői által megfogalmazott értelmezése látott már napvilágot.[3] A Magyar Néprajzi Lexikon szócikke szerint a hagyomány közösségi magatartásformák és objektivizációk nem örökletes programja, szimbolizált jelrendszerek összessége, jelenléte az emberi közösségek létének feltétele, a megtanulás-elsajátítás folyamatában válik a különféle közösségek tagjainak birtokává és szervezi ezek viselkedését.[4] Halász Péter szerint „*... a hagyomány a földrajzi, társadalmi, politikai alkalmazkodás során nemzedékről nemzedékre adott és felhalmozódott ismeret, tapasztalat, emlékezet. (...) Befogadja azt, ami a közösség, a nemzet fennmaradása szempontjából fontos, és kiejti a lényegtelent, a haszontalant, a károsat.*"[5] A hagyomány és a közösség viszonya szempontjából Halász Péter megkülönbözteti a családi hagyomány, a csoporthagyomány és a nemzeti hagyomány szintjét.[6]

A második világháború után a szocialista rendszert adaptálni kénytelen országokban bekövetkezett társadalmi-politikai-gazdasági változások, s ezek hatására a hagyományos paraszti közösségek felbomlása, a természetes hagyományozódás gyengülését, sok esetben megszűnését okozták. A hagyományokból való kilépés és a kulturális kiegyenlítődés ellensúlyozásaként központilag irányított és ellenőrzött hagyományőrző, honismereti mozgalmak indultak és működtek. Ezek helyi közösségteremtő erőt jelentettek, ugyanakkor feleleventették és újraértékelték a hagyományok egy részét is.[7]

Ez a törekvés az 1990-es évek új politikai légkörében megint aktuális kérdéssé vált. „*Az 1989-es rendszerváltás után megnövekedett az érdeklődés a néphagyományok iránt, ezt mutatja például a helyi hagyományok ápolása, újraélesz-*

tése is. Különösen igaz ez a magyar nyelvterület határon túli részeire, ahol a hagyományok mindig is a nemzeti identitástudat, a közösséget összetartó erő legfontosabb alapkövei voltak."[8]

Új terminusként vezeti be Fejős Zoltán a hagyomány és újítás fogalmához is sok szállal kapcsolódó kultúraőrzés kifejezést: „*Lényegében a kultúra (szűkebben a folklór) jelenségeinek, de egyben egészének is fenntartását, megmaradását, mint folyamatot és annak végeredményét tekintjük itt központi problémának.*" – írja. A fogalomban két tartalmi aspektust: a *spontán* és a *tudatos* elemet különbözteti meg: „*Itt tehát egy többszörösen összetett jelenségről van szó, ami a kultúra megőrzésének/fennmaradásának passzív folyamatát (beleértve e folyamat végeredményét) a spontán kibontakozás és aktív befolyásolás módozataiban egyaránt jellemzi.*"[9]

Témánk szempontjából foglalkozni kell a hagyományalkotás, hagyományteremtés és a kitalált vagy megalkotott hagyomány fogalmával is. A hagyományteremtés kifejezést Halász Péter *fából vaskarikán*ak minősíti, mondván: „*. . . mert a hagyományt nem teremtik, hanem jobb esetben teremtődik.*"[10]

A „kitalált hagyomány" fogalmát az angol Eric Hobsbawm vezette be és magyarázta a társadalomtudományi kutatásokban.[11] Első hallásra-olvasásra – utalva Halász Péter imént idézett soraira – valóban hajlamosak lehetünk arra, hogy kétségbe vonjuk e fogalom létjogosultságát, hiszen a tradíció létrejöttét a lassú, fokozatos és spontán kialakulás gondolatával társítjuk. A látszólagos ellentmondás természetesen feloldható. Ahogy Vargha László írja (s e mondatot is idézi Halász Péter!): „*A hagyománynak is volt valamikor kezdete, a hagyomány is elévül egyszer és el is hal*" – tehát a hagyomány nem egy merev, változatlan jelenség![12] A néprajztudomány, a folklorisztika sokáig csupán a hagyományosnak mondott régit vizsgálta, s csak az utóbbi néhány évtizedben figyelt fel a jelenben formálódó ünnepekre, rítusokra.

Itt kell utalnunk egy tudományelméleti kérdésre, nevezetesen, hogy mi a hagyomány fogalmával gyakran szoros összefüggésbe hozott *eredeti*. Ha az emlékezet által dokumentálható, elérhető, két emberöltővel korábbi jelenséget a kutatás jelen idejéből visszatekintve „eredetinek" minősítjük, megint csak abba a hibába esünk, hogy a kultúrát egy merev és változatlan rendszerként értékeljük. Hiszen a hetven évvel ezelőtti állapot ugyanúgy különbözik, különbözhet a nála ugyanennyivel régebbinél, mint ő maga a maitól. Helyesebbnek vélem, ha a kultúra változásáról (vagy esetenként változatlanságáról) beszélünk, és e változások avagy állandóságok mögött társadalmi, gazdasági, mentalitásbeli, stb. okokat keresünk és elemzünk. Hagyomány-definíciójában Istvánovits Márton is utal e problémakörre: „*Helytelen az a néprajzi irodalomban megtalálható gyakorlat, amely a hagyomány köznyelvi értelmét megszorítás nélkül elfogadja, az »ősi«-vel, »örökség«-gel, a tudományszak kutatási tárgyával azonosítja.*"[13]

Számos hagyományosnak tűnő ünnep és szokás eredetét gyakran nem a messzi múltban kell keresnünk, előfordulhat, hogy ezek a rítusok nem is olyan rég, tudatos alkotásfolyamat eredményeként jöttek létre. Ezek legtöbbjének létrejöttét valamilyen közösségi igény motiválta, s éppen ezért zömmel nélkü-

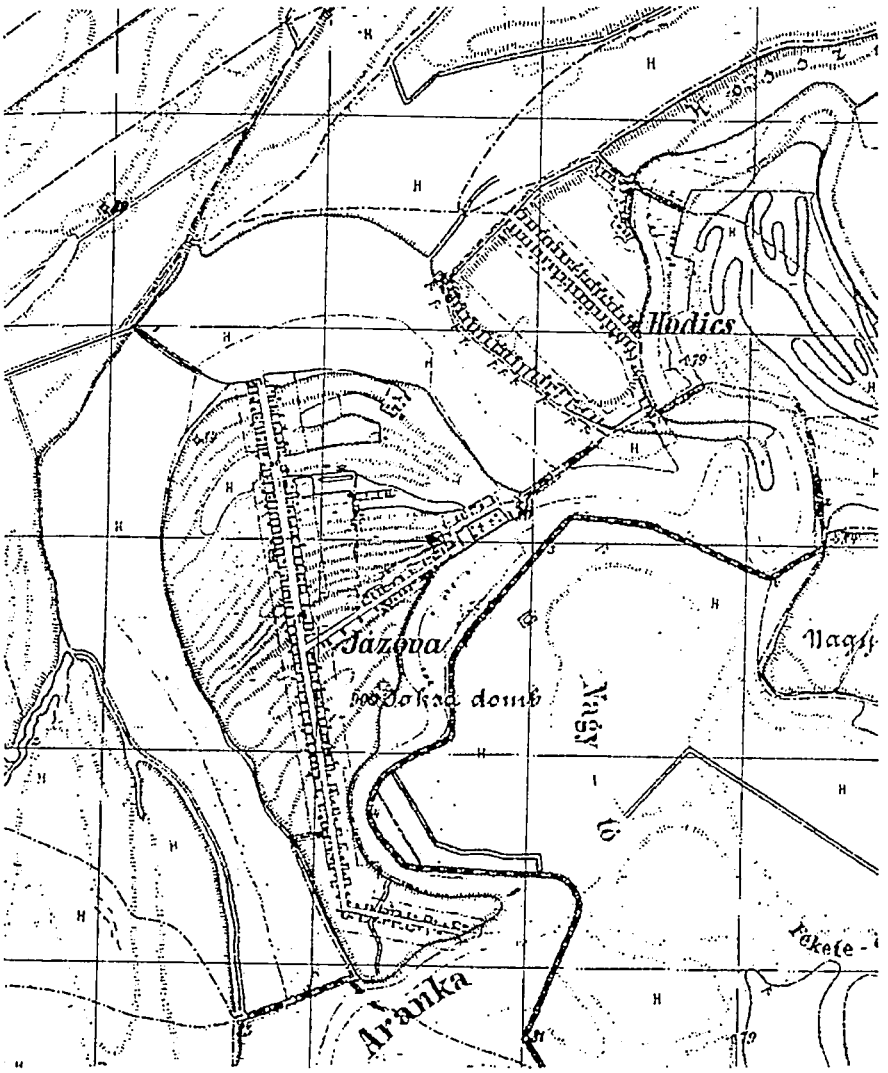

Józova – Hódegyháza településszerkezete

lözik az évszázados hagyományokat jellemző tényleges hiedelemhátteret. Ezen új alkalmakat más igények, más történelmi helyzetben, más céllal hívták életre, kialakításukban és fenntartásukban mindebből fakadóan közvetlenebb szerepet vállalnak az adott közösség tagjai. Létük kezdeti szakaszában ezek még nem tekinthetők hagyománynak, mivel a működtetésükben résztvevők még azok, akik meghonosították a rítust. Legalább két-három generációs továbbadásra, folyamatos életben tartásra van szükség ahhoz, hogy a tradíció hagyományláncot alkosson, s már valóban hagyománynak mondhassuk.[14] Hagyományalkotásnak, hagyományteremtésnek nevezhetjük tehát azt a mozzanatot,

amikor egy csoport „kitalálja", megszervezi és működteti az ünnepet, kimondatlanul vagy kimondva azzal a céllal és szándékkal, hogy azt az adott közösség az átörökítés révén befogadja, kultúrájának részévé tegye, azaz *hagyománnyá* avassa.

Hobsbawm a kitalált hagyományt olyan, szabályok által irányított, ismétlések során bevésett, rituális vagy szimbolikus gyakorlatok, cselekvések együtteseként értelmezi, amelyek a múlttal való folyamatosság megteremtésére törekszenek. Mivel a kitalált hagyomány a történelmet használja legitimációs eszközként és a csoportkohézió létrehozójaként, elemzése rávilágít az egyes korok múlthoz való viszonyára. Éppen ezért közösségi *bevésődésük* viszonylag gyors folyamat, ennélfogva már megjelenésük kezdeti szakaszában nagy múltú hagyomány érzetét keltve működnek, de mindezek miatt – amint a közösség számára érdektelenné, funkciótlanná válnak – ugyanilyen gyorsan meg is semmisülhetnek. A hagyományok feltalálása akkor kezdődik, amikor a társadalom gyors átalakulása meggyengíti vagy lerombolja azokat a társadalmi mintákat, amelyekbe a régi hagyományok beilleszkedtek. Sok esetben előfordul, hogy régi nyersanyagot használnak fel új típusú hagyományok kitalálására.[15]

TEMETŐK ÉS TEMETKEZÉS MAJDÁNON ÉS RÁBÉN[16]

Majdán és Rábé az Észak-Bánság jugoszláviai részén, a magyar–jugoszláv–román hármas határnál fekszik. A két, katolikus magyarok lakta település temetkezési szokásainak, temetőinek témakörében 1997 és 1998 nyarán végeztem kutatómunkát. Anyagközlő tanulmányomban az adatszolgáltatók emlékezetével elérhető időktől napjainkig, vagyis nagyjából az elmúlt 70 évre visszatekintve mutatom be a téma főbb vonásait, a változás folyamatának irányát, nagy hangsúlyt fektetve a jelen állapot minél részletesebb leírására, elemzésére. Munkám során interjúkat készítettem, bejártam a temetőket, fotóztam és leírtam a sírokat, tanulmányoztam a halotti anyakönyveket és megfigyeltem, dokumentáltam egy temetést.

A temetkezés szokásait, gyakorlatát a halál előjeleitől a torig követem végig, külön kitérek a pap nélküli temetés, a csecsemő, leány vagy legény halott és öngyilkos temetésének alkalmaira. Bemutatom a két település temetőjének térszerkezetét, sírjeleit, szólok a halottra való emlékezés alkalmairól. Külön írok a Majdánon élő hetednapos adventista közösség halotti szokásairól és sírjairól.

Kutatásaim tanulságait a következőképpen tudom összefoglalni: Majdán és Rábé temetkezési gyakorlata, temetőkultúrája az elmúlt 50–70 esztendőben számos változáson ment keresztül, ugyanakkor sok elemet megőrzött szinte változatlan formában. Az egyik legfőbb konzerváló erőnek azt a körülményt tarthatjuk, hogy ravatalozó híján, napjainkig háztól temetnek mindkét településen. Így maradhatott meg a virrasztás szokása, a szomszédok, ismerősök nélkülözhetetlen szerepe, segítségnyújtása. Így lehet ma is igazán közösségi esemény az emberi élet többi fordulójához hasonlóan a temetés is.

A változások sorában fontos megemlítenünk a telefont, amely a gyors tájékozódást, a tennivalók azonnali összehangolását teszi lehetővé, a gázsütők

általánossá válását a kemencékkel szemben, vagy a pékségből beszerzett kenyér és kalács megjelenését a virrasztóban és a torban. Átalakul, színesedik, új ízlést és divatot közvetít a közösség felé a temetők külső képének, növényvilágának, síremlékeinek lassú alakulása.

Tanulmányom a hagyomány és változás kettős szorításában élő, egyre fogyó népességű két magyar falu közösségi élete egy szeletének bemutatásával igyekszik hozzájárulni e határon túli magyar vidék 20. századi viszonyainak bemutatásához.

A MENTA TERMESZTÉSE PADÉN[17]

Padé magyar és szerb vegyes lakosságú település a Bánság jugoszláviai részén, Kikindától nyugatra, Zentától délre a Tisza bal partján.

A település gazdálkodási szerkezetének sajátossága, hogy minden más növénykultúra mellett kiemelkedő fontosságú a menta termesztése. A tanulmány a mentára vonatkozó kulturtörténeti adatok ismertetése után áttekinti a padéi mentatermesztés múltját, a művelési módot, az eszközkészletet, a feldolgozás és értékesítés lehetőségeit, a munkaszervezetet és a mentára való szakosodás hatását a falu társadalmi életére.

Először 1934-ben egy zsidó birtokos földjén kezdték termeszteni, a művelési móddal itt ismerkedtek meg a napszámosként elszegődő falubeliek. A padéi magángazdák birtokain a második világháborút követő földosztások után, az 1950-es évek elején indult a mentatermesztés.

A menta évelő növény, így telepítés után évente alászántják, a növekedés során kapálják vagy vegyszerrel gyomtalanítják. Évente kétszer, hosszú meleg ősz esetén akár háromszor is be lehet takarítani. A vágás eszköze lehetett a helyi kovácsmesterek által készített rövid pengéjű kaszakés, a sarló, később a kaszálógép, napjainkban pedig a kombájn. A menta betakarításának módja meghatározza a szárítás-feldolgozás mikéntjét is. A sarlóval, kaszakéssel levágott növényt a helyszínen megfosztották levelétől, amit aztán kemencékkel fűtött szárítókban szárítottak. Történhetett a száras-leveles menta szárítása a dohányszárító pajtához hasonló nyeregtetős, oldalfalazat nélküli fészerben vagy a ház padlásán. Az elmúlt egy–másfél évtized gyakorlata szerint a levágott mentát néhány napig hagyják a határban szikkadni, majd a faluba szállítják, ahol vagy a ház udvarán vasvillával verik le a leveleket, vagy egyszerűen kiterítik az úttestre, ahol a járművek gázolják.

Az 1930-as években a nagybirtokon termelt menta piaca Francia- és Németország volt. A 20. század közepétől az 1970-es évek végéig a szárított mentát Jugoszlávia legkülönbözőbb részeiről érkező kereskedőknek adták el a magángazdák. 1979 óta a falu határában megépült feldolgozóüzem veszi át a mentát, emellett a magánkereskedők napjainkban is felkeresik a települést.

A mentatermesztés jelentős jövedelemforrása volt – és napjaink nehéz viszonyai között is az – a falu lakosságának. A nagyobb földterülettel rendelkező gazdák számára a biztos megélhetés mellett a tisztes gyarapodás lehetőségét is biztosítja a Padén monokultúrává fejlődött mentatermesztés.

HAGYOMÁNYŐRZŐ EGYESÜLETEK SZAJÁNBAN[18]

A civil szervezetek, egyesületek a helyi társadalmak (települések, kisebb régiók) önszerveződési folyamatának eredményeként létrejövő intézményes csoportok. Kutatásukkal ez idáig zömmel a szociológia, kisebb mértékben a néprajztudomány foglalkozott.

Szaján község múltjában az 1903-tól a második világháború végéig működő Gazdakör tevékenységi körébe tartozott a könyvtár működtetése és a kultúrestek szervezése.

Jelenleg a településen két hagyományőrző egyesület működik. Az Ady Endre Művelődési Egyesület 1948-ban alakult, három évtizeden át működött: kultúresteket, színielőadásokat szervezett, énekkart és tánccsoportot működtetett. Tevékenysége – bő egy évtizedes hallgatás után – a délszláv háború kezdetekor éledt újjá. A generációnként szerveződő tánc- és énekcsoportok felkészítése és irodalmi estek szervezése mellett 1995 óta az egyesület legjelentősebb évi programja az aratóünnep megszervezése. Az 1992-ben létrejött Délibáb Hagyományápoló és Természetbarát Kör alapító tagsága az Ady Egyesület kebeléből kiválva önállósult. Két legfontosabb rendezvényük a húsvét előtti tojásfestő verseny (1993 óta), valamint a kenyér- és péksütemény-kiállítás és -szentelés.

Kutatásaim során ezeket a ma is működő alkalmakat figyeltem meg, dokumentáltam fotó- és videoanyaggal. A résztvevőkkel interjúkat készítve vállalkozhattam arra, hogy mindkét egyesület esetében az ünnepek leírásán túl elemző megjegyzéseket is tegyek. A tanulmány érinti a hagyományőrzés, a hagyományok újraalkotásának fogalmát. Ezen ünnepi alkalmak a helyi és a vajdasági magyarság identitásának megőrzésében is fontos szerepet játszanak. Közösség-összetartó funkciójuk mellett – az anyaországi magyar csoportokkal való kapcsolatfelvétel révén – a politikai határokon is túlmutató kulturális közösséget hangsúlyozzák.

JÁZOVAI KUTATÁSOK

Józova-Hódegyháza község a Bánságban, a történelmi Torontál vármegye törökkanizsai járásának déli részén fekszik. A trianoni határmeghúzás (1920) után Jugoszlávia, ma Szerbia és Montenegró része. Nevét *Hodighaaz* alakban elsőként egy 1340-ben kelt irat tartalmazza, mely dokumentum egy 1274-ből datált forrás tartalmi átirata. „A Csanád-nem birtoka; 1274-ben a Makófalviak, 1337-ben a Telegdiek őseinek jut osztályrészül" – summázza a településre vonatkozó középkori adatok tanulságait Györffy György.[19] A község lakói az 1337. évet tekintik falujuk születési dátumának, s ehhez számolva ünneplik Józova településének kerek évfordulóit.

A törökdúlás alatt teljesen elnéptelenedett a falu. Szeged népének – a pusztává vált területekre történő kirajzását – vizsgálva Bálint Sándor Józováról így ír: *„Józova (szerbül: Jazovo) temesközi magyar falu (. . .) A középkorban Hódegyháza néven virágzott. Magyar lakossága a török időkben eltűnik és szerbek költöznek a helyére. Az ő ajkukon a falu régi magyar nevéből Hodics lett. A*

XVIII. századra teljesen elnéptelenedett. A temesvári kincstári igazgatóság állítólag már 1760 táján Józova-Hodics néven szegedi dohánykertészekből gányófalut alapított a régi helyén. (...) A falu lakossága 1810-ben újabb szegediekkel, 1816-ban pedig Vedresházáról távozókkal, tehát ismét szegediekkel gyarapodott. A közvetlen szomszédságában elterülő és szintén szegediekből népesült Hodics még a múlt század folyamán összeforrt vele. (. . .) Házaik homlokán föltűnik a napsugár, amely szintén Szegedre emlékeztet. Amíg lehetett, a havibúcsúra is jártak."[20] Kalapis Zoltán vizsgálatai is megerősítik, hogy a 18–19. században települt Torontál megyei, bánsági dohánykertészfalvak közé sorolható sok más településsel együtt Józova is.[21]

A falu hivatalos neve Józova (szerbül: Jazovo). E névalakkal együtt használatos a Hódegyháza vagy Hodics megnevezés is. E kettős forma arra utal, hogy maga a község tulajdonképpen két, többé-kevésbé elkülönülő falurész egysége. Egyik maga Józova, mely napjainkban a községházával, a templommal, az épülő paplakkal, a két bolttal és a kocsmával a település tulajdonképpeni központi része. Tőle keleti–északkeleti irányban, kb. 2-3 km távolságban terül el a falu Hódegyházának vagy Hodicsnak nevezett része. A Hódegyháza alak az eredeti magyar elnevezés. A Hodics, esetleg Hodity forma – mint azt a végződés is elárulja – szláv alak. A Borovszky Samu szerkesztette megyei monográfia, s vélhetőleg ugyanerre az adatra támaszkodva Bálint Sándor munkája is azt feltételezi, hogy a hódoltság idején itt megjelenő szerb lakosság ajkán módosult ekképp a névalak.[22] A ma már leginkább pusztuló, elnéptelenedő hódegyházi terület egykor virágzó, saját életet élő, rendezett falurész volt.

A lakosság számának alakulása Józován	
év	lakosok száma
1890	1450
1921	1908
1931	1945
1948	1861
1953	1887
1961	1729
1971	1623
1981	1263
1991	1129
2001	871+100 menekült

A három éven át, egyetemi hallgatók (köztük vajdaságiak!) bevonásával végzett terepmunka célja az volt, hogy képet fessen a község 20. századi, még inkább az emlékezet által legrégebben elérhető 1930-as évektől napjainkig tar-

tó időszak gazdálkodási, életmódbeli és közösségi viszonyairól. A vázolt időszak számos fordulópontot hordoz: a két világháborút, Trianont, valamint az 1990-es években dúló délszláv háborút, az egykori Jugoszlávia szétesését.

A kutatócsoport tagjai a következő témakörök néprajzi feldolgozását végezték el Józován: Simon András (egyetemi tanársegéd, SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék) a falu településtörténeti, településnéprajzi feldolgozására vállalkozott. A 18. századi újratelepüléstől napjainkig tartó népesedési, migrációs folyamatok megrajzolásához a recens gyűjtés mellett a térképek, összeírások, statisztikai adatok és a községi iratanyag nyújtott értékelhető támpontokat. Vizsgálta a lakosság különböző korosztályainak lokális kötődését, etnikai identitástudatát. Kothencz Kelemen (a tanszéken végzett 2004-ben, jelenleg a bajai Türr István Múzeum munkatársa) az állattartás egykori és mai szerepét vizsgálta a település életében. Kutatásai rávilágítanak a juh- és szarvasmarhatartás jelentőségére, valamint a bácskai gazdáknak a Bánság területére irányuló időszakos legeltetésére vagy végleges áttelepülésére. Jordán Ágnes (Szegeden végzett néprajzkutató, az Öcsödi Helytörténeti Gyűjtemény munkatársa) az egyházi anyakönyvek vizsgálata alapján a migrációs viszonyokat, a névadási szokásokat dolgozta föl. Ivánovics Tünde (V. éves néprajz szakos hallgató) a vegyes házasságok társadalomnéprajzi vizsgálatát, valamint a közösségi élet, a zenészbandák, bálak kutatását végezte el. Gleszer Norbert (V. éves néprajz szakos hallgató) az archaikus népi imákat gyűjtötte össze és elemezte, valamint az egykori csókai Léderer-uradalomban dolgozó napszámosok munkájáról végzett anyaggyűjtést.

A falu határa – művelési ágak (2001)	
Művelési ág	Terület hektárban (ha)
szántó	1488
kaszáló	336
legelő	620
nem művelhető (utak, csatornák, töltések)	314
szőlő	17
gyümölcs	4
erdő	5
nádas	48
összesen	2 832

„Kiöregszik a nép. A fiatalok nem jönnek azér a pár hold fődér, gyárba járnak, amaz biztosabb. Üresek a házak, de elanni se nagyon bírjuk. Ha kihalunk belüle, az ördögnek se köll. Megöregszik a falu és elfogy a nép.” Ehhez hasonló szavak-

kal jellemzi a jelent a nehéz, küzdelmes, de szép és előremutató, boldogulást és gyarapodást hozó múltat megélők többsége. E körülmény, e jelenség sajnos nem példa nélküli a határon túli magyar területeken. Józova népessége már alig nyolcszáz fő. Csak reménykedni tudunk abban, hogy kutatómunkánk nem egy végleg eltűnő közösség kultúrájának a 24. órában történő rögzítése. Ha a szegedi nagytáj népének hagyományából az ott megbúvó számtalan értéket felszínre hozzuk, ezek változását és továbbélését napjainkban figyelemmel kísérjük, talán a reményvesztett jelenben biztatást is sugározhat munkánk a fogyó, de fennmaradni akaró bánsági magyarság számára.

ÖSSZEGZÉS

Az elmúlt évtizedben több határon túli magyar közösségben is kutatva, megállapíthatom, hogy a különféle kulturális intézmények, egyesületek a magyar kisebbségi nyelv, kultúra és identitás megőrzése szempontjából kulcsfontosságú intézmények. A lehetőségektől függően, hol önerőből, hol a többségi állam anyagi támogatásával tudják e csoportok saját kultúrájukat fenntartani, ápolni, s nem utolsósorban a következő nemzedékek számára átörökíteni. Sajnos nem példa nélküli az sem, hogy a maroknyi magyarság körében nem csupán a kölcsönös segítség, hanem az egymás melletti közömbösség, sőt ellentét jellemzi az egyes csoportokat.

A Kárpát-medence peremterületein végzett vizsgálataink alátámasztják azt a néprajztudomány által régebb óta hangoztatott tézist, miszerint e vidékek nagy része reliktumterületnek tekinthető, ahol a hagyományos kultúra elemei nagyobb számban megőrződtek a közelmúltig s napjainkig.

A kisebbségi létben az identitás erősítését a hagyományokból való merítéssel, esetenként új hagyományok teremtésével lehet biztosítani. A megalkotott, kitalált hagyományok is a múlt kulturális elemeiből építkeznek, s így végső soron a hagyományőrzést is célozzák. Ezek az elemek viszont a legtöbb esetben formai, tartalmi és funkcionáris jegyeiket egy teljesen új viszonyrendszerhez igazítva fogalmazzák meg, szervezik újabb rendszerré, elsősorban a közösség aktuális érdekeit szolgálva.

További terveink között szerepel a délvidéki magyarság kultúrájának kutatása. Évek óta járunk a Szerémségbe, 2004 nyarán pedig a Tiszaszentmiklós és Zenta közti ártéri területet, a Bátkát jártuk be. E vizsgálatokon, elsősorban a Tisza menti települések ártéri gazdálkodását, valamint a szőlő-, gyümölcs és kertkultúrát igyekszünk a következő években – az OTKA támogatásával – vizsgálni. Ezúttal ragadjuk meg az alkalmat, hogy a vizsgált települések lakóinak köszönetünket fejezzük ki azért, hogy munkánkat mindenkor önzetlenül segítették.

JEGYZETEK

[1] JUHÁSZ Antal (szerk.) 1999. és 2003.
[2] Vö.: HOFER Tamás–NIEDERMÜLLER Péter 1987.
[3] A hagyomány fogalmát érintő, hazai és külföldi kutatók munkáiban megjelent definíciók számbavételét e tanulmány nem tartja feladatának. Legutóbb e meghatározásokból számosat idéz Halász Péter közleménye. (HALÁSZ Péter 2000. 52–57.)
[4] ISTVÁNOVITS Márton 1979. 393.
[5] HALÁSZ Péter 2000. 57.
[6] HALÁSZ Péter 2000. 53.
[7] KARÁCSONY MOLNÁR Erika–TÁTRAI Zsuzsanna 2000. 646., Vö.: ANDRÁSFALVY Bertalan 1978. 22–27. és NAGY Veronika 2000. 118–120.
[8] KARÁCSONY MOLNÁR Erika–TÁTRAI Zsuzsanna 2000. 646., Vö.: GÖNCZ László 1996.
[9] FEJŐS Zoltán 1981. 14–15.
[10] HALÁSZ Péter 2000. 52.
[11] HOBSBAWM Eric 1983. 1–14.
[12] Idézi: HALÁSZ Péter 2000. 54.
[13] ISTVÁNOVITS Márton 1979. 393.
[14] HOFER Tamás–NIEDERMÜLLER Péter 1987. 35–36., Edward SHILS tanulmányában.
[15] HOBSBAWN, Eric 1983. 1–14.
[16] SIMON András 1999.
[17] SIMON András 2003/a
[18] SIMON András 2003/b
[19] GYÖRFFY 1963. 858.
[20] BÁLINT Sándor 1976. 179–180.
[21] KALAPIS Zoltán 1998. 32–33.
[22] BOROVSZKY Samu é. n. (1911) 56. és BÁLINT Sándor 1976. 179.

IRODALOM

ANDRÁSFALVY Bertalan
1978 Hagyományőrző együttesek közösségteremtő szerepéről. *Folklór, társadalom, művészet 2–3.* Kecskemét 22–27.

BÁLINT Sándor
1976 *A szögedi nemzet.* A szegedi nagytáj népélete. Első rész. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1974/75-2. Szeged.

BOROVSZKY Samu (szerk.)
é. n. (1911) *Torontál vármegye* (Magyarország vármegyéi és városai) Budapest.

FEJŐS Zoltán
1981 A kultúraőrzés és folklorizmus. *Folklór, társadalom, művészet 9.* Kecskemét 13–25.

GÖNCZ László
1996 *A magyar néptánc- és népzenei hagyományok szerepe a nemzeti tudat formálásában.* Muratáj '96/1. Lendva 73–78.

GYÖRFFY György
1963 *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I.* Akadémiai Kiadó, Budapest

HALÁSZ Péter
2000 Szükségünk van-e a hagyományra a harmadik évezredben? *Honismeret* XXVIII/6. 52–57.

HOBSBAWM, Eric
1983 Introduction: Inventing Tradition. In: Hobsbawm, Eric–Ranger, Terence szerk.: *The Invention of Tradition*. Cambridge 1–14.
HOFER Tamás–NIEDERMÜLLER Péter (szerk.)
1987 *Hagyomány és hagyományalkotás*. (Kultúraelmélet és nemzeti kultúrák 1.) Budapest
ISTVÁNOVITS Márton
1979 Hagyomány. In: Ortutay Gyula főszerk.: *Magyar Néprajzi Lexikon 2*. Budapest 393.
JUHÁSZ Antal (szerk.)
1999 *Észak-Bánság paraszti műveltségéből*. (Táj és népi kultúra 3.) Szeged
2003 *Szajáni gyűjtés*. (Táj és népi kultúra 4.) Szeged
KALAPIS Zoltán
1998 *Búza, dohány, selyem*. Gazdaságtörténet és népéletkutatás a szakmunka és az áruforgalom köréből. Forum Kiadó, Újvidék
KARÁCSONY MOLNÁR Erika-TÁTRAI Zsuzsanna
2000 Adalékok a hagyományőrzés lehetőségeihez és módjaihoz a 21. század küszöbén. In: Cseri Miklós–Kósa László–T. Bereczki Ibolya szerk.: *Paraszti múlt és jelen az ezredfordulón*. Szentendre, 645–676.
SIMON András
1999 Temetők és temetkezés Majdánon és Rábén. In: JUHÁSZ Antal (szerk.): Észak-Bánság paraszti műveltségéből. (*Táj és népi kultúra 3.*) Szeged, 37–62.
2003/a A menta termesztése Padén. In: JUHÁSZ Antal (szerk.): *Szajáni gyűjtés*. (Táj és népi kultúra 4.) Szeged, 75–93.
2003/b Hagyományőrző egyesületek Szajánban. In: JUHÁSZ Antal (szerk.): *Szajáni gyűjtés*. (Táj és népi kultúra 4.) Szeged, 181–206.

Örsi Julianna

AZ ALFÖLD TÁRSADALMÁNAK ÁTALAKULÁSA A XX–XXI. SZÁZAD FORDULÓJÁN

Magyarország legnagyobb agrártermelő vidéke az Alföld. Ebből következően a nagytáj népességét elsősorban mezőgazdasági népesség lakta. Kultúráját így hagyományos paraszti kultúraként határozhattuk meg az elmúlt évszázadokban. Az agrártörténeti és néprajzi kutatásoknak köszönhetően ismertek a sajátosságai és a fejlődés folyamata. Röviden a következőkkel jellemezhetjük: A hat-hét megyét kitevő nagytáj alföldjellegű, melynek domborzatát a Tisza és mellékfolyói alakították a történelem folyamán. Aprófalvas településszerkezetében a törökpusztítás és a pusztásodás eredményeként lényeges változás történt. A 18–19. században nagy határú mezővárosok születtek a középső és déli részén, majd kialakult egy sajátos településtípus, a tanya. Az Alföldön több olyan közigazgatási egység is működött, ahol a szabadparaszti fejlődést nem akadályozta a nagybirtok (Jászkunság, Hajdúság). A mezővárosok is egyre nagyobb önállóságot vívtak ki maguknak, ami ugyancsak segítette a parasztság középrétegének megerősödését. A gazdasági konjunktúrák és a vízrendezések nyomán a 19. század második felében átalakult a táj és maguk a települések is. Ekkor épültek azok az alföldi parasztházak, amelyekkel még a 20. század utolsó harmadában is találkoztunk. A nagygazda-polgári családi házak alapjait viszont jórészt a 20. század elején rakták le. A 19. század közepén épült szélmalmok munkáját a 20. század elején az őrlőmalmok vették át. Az úthálózat majd a vasút kiépítésével a megtermelt javaknak a piacra juttatása is felgyorsult. A marhát már nem kellett lábon hajtani távoli felvevőhelyre, a búzát sem tengelyen szállították, hanem bevagonírozták. A mezővárosokban és a falvakban is elindult a technikai fejlődés, és növekedett az iparosok, kereskedők száma. Ugyanakkor a másik póluson szaporodott a földnélküliek, nincstelenek száma is. A két háború között, a gazdasági világválság idején a falu és a mezőváros társadalma tovább pluralizálódott. Mindez életmódbeli különbséget és helyenként szociális feszültséget is okozott (pl. Viharsarok). A világháborúk alapvető változásokat hoztak az Alföld társadalmi és gazdasági életében. Az első világháborút követő trianoni békeszerződés következtében a Tiszántúl jelentős felvevőpiacoktól esett el (Nagyvárad, Arad stb.), amely hosszú távra beszűkítette a határ menti falvak termelési/kereskedelmi lehetőségeit.

I. A KOLLEKTIVIZÁLÁS ÉS AZ ALFÖLDI EMBER VISZONYA

A második világháborút követő politikai változást néhány év után követte a gazdasági és a társadalmi átalakítás. A Szovjetunióból importált új gazdasági modell bevezetésére először a Nagykunságban került sor 1949–1951 között, majd fokozatosan kiterjesztették az egész országra. A kisparaszti gazdaságok felszámolásával létrehozták a téeszcséket, amit továbbfejlesztve hármas típusú termelőszövetkezetekké alakítottak. Az egyes típusú szövetkezetekbe kezdetben azonos mentalitású emberek kerültek. Csakhamar kiderült azonban, hogy a termelési tapasztalattal rendelkező középparasztok alkotta csoportok maradtak életképesek. Az újabb és újabb összevonások mind nagyobb termelési egységet eredményeztek. A mintaadó szerep tulajdonképpen 1961-ig erősen érvényesült.[1] Az országos felfejlesztés eredményeképpen az Alföld többi részén is lezajlott a kollektivizálás. A szántóföldi növénytermesztő területeken tudtak jelentősebb eredményt elérni, ahol az 1970–1980-as években sikeres nagyüzemi gazdálkodást folytattak. Az egykori nagy határú mezővárosok és a termelőszövetkezetek szimbiózisban működtek, és meghatározták az emberek életkörülményeit. A kisfalvak esetében a termelőszövetkezetek túlnőttek a település határán, és más szomszédos falvakkal együtt hoztak létre gazdasági egységet. Ezek az összevonások nem igazán kedveztek a helyi társadalom nyugalmának. Persze mindehhez hozzájárult, hogy a közös gazdaságokban egy új erkölcsi rendet kellett megtanulni.[2] (Megjegyezzük, hogy a termelés más üzemmódját választó Duna–Tisza közén működő szőlő-, gyümölcs- és zöldségtermelésre specializálódott szakszövetkezetekre nem ugyanazok a törvényszerűségek voltak jellemzők.) A szocialista szemlélet alapjaiban követelt változtatást a parasztembertől. Melyek ezek a változtatások?

a) A földtulajdon (és más ingóságok) kisajátításával a parasztember már nem rendelkezett a saját tulajdonával. Már nem a saját földjén dolgozott, hanem a „közösben". A megtermelt javak is elsősorban a közös gazdaságot illették, még ha kapott is abból bizonyos részt különböző jogcímen (búzafejadag, háztáji, részesedés stb.).

b) A munkája értékét munkaegységben mérték, amelynek értéke ingadozott. Nemcsak az egyéni teljesítményétől függött, hanem elsősorban a közös gazdaság eredményességétől.

c) A munkaidő, a napi, a heti és a szezonális munkarend kötelező előírása kibillentette a parasztembert a megszokott időbeosztásából. A tervteljesítések – sokszor irracionális követelményeken alapulva – időnként teljesíthetetlen követelmények elé állították az embereket, máskor a szervezetlenség lazasághoz vezetett.

d) A családi gazdálkodás visszaszorítása az önellátásra berendezkedő családok létbiztonságát gyengítette. A háztáji föld adott ugyan némi segítséget a gazdálkodáshoz, de a mérték megszabása behatárolta a lehetőségeket (föld, állat, termény).

e) Termelési tapasztalatára nem tartottak igényt, amelyet az egyén presztízsvesztésként élt meg. A gazdasági ismeretek helyébe a politikai megbízhatóság lépett.

f) A korábban önállóan gazdálkodó parasztember tsz-tagként irányított státusba került.

g) A vezetők, szakemberek (agronómusok) gyakran idegenek. Kezdetben agrárismeretek hiányában politikai irányítás folyt, később friss diplomások termelési tapasztalat nélkül kerültek irányító pozícióba.

h) A termelőszövetkezetek szívesen fogadták a bedolgozó családtagot (feleséget, férjet, gyereket, szülőt), különösen szezonális munka idején. Teljesítményét a család tsz-tagjához írták. A nyári betakarításkor idényóvodát szerveztek, hogy minél többen részt tudjanak venni a mezőgazdasági munkában.

i) Ugyancsak nyáron gyerekbrigádokat szerveztek, akik járták a határt, és csasztuskákkal szórakoztatták a dolgozókat A népnevelők propagandamunkájához tartozott a központi újság (Szabad Nép) vezércikkeinek felolvasása is.

j) A közös gazdaság tagjának jogai közé tartozott például az egészségügyi ellátás és a nyugdíjjogosultság. Igaz, az ipari munkássághoz képest hátrányosabbak voltak az állami kedvezmények (kevesebb fizetés, kisebb nyugdíj, magasabb nyugdíjkorhatár stb.).

A falvak, mezővárosok szövetkezetesítésére nem egyformán reagáltak az emberek. Igaz, az állami intézkedések sem egyformán érintették a különböző paraszti réteghez tartozó családokat. A második világháborút követő politikai változás elől a helyi elit egy része jobbnak látta nagyobb városba tenni lakhelyét. Az államosítások következtében ez sokszor kényszerhelyzet volt. A mobilabb nincstelenek pedig dunántúli uradalmakba, lakosságcsere miatt megürült falvakba költöztek (a túrkeveiek Vértesacsára, a kisújszállásiak, karcagiak Zsámbékra stb.). Ezek az akciók az egész család, sokszor rokonság elköltözését jelentették. A lakosság következő hulláma az 1959–1961-es tsz-felfejlesztés idején hagyta el szülőhelyét. A beszervezés elől menekülő falusiak gyakran a nagyváros (Budapest, Debrecen) ipari üzemeiben találtak munkát. Az elköltözés mellett az ingázás vált elfogadott kiúttá az alföldi emberek számára. Ez negatív hatással volt a család, de az egész helyi közösség életére is. A bihari és a szabolcsi kis falvak férfi lakosai ekkor váltak a fekete vonat heti ingázóivá. Ettől kezdve a falvak asszonyaira nagyobb teher nehezedett.

Az új gazdasági mechanizmustól (1968) új szemlélet vette kezdetét Magyarországon. Ez különösen a gazdaságirányításban fejtette ki közvetlen hatását, de szerepe volt a családok életkörülményeinek javításában is. Ekkortájt kezdődött a vidék iparosítása is, amelynek fő célcsoportja volt a női munkaerő bevonása a termelésbe. A felnövekvő nemzedék egyre erősebb külső hatásnak volt kitéve, amely a hagyományos paraszti erkölcs, ideál eszméjét ásta alá. Már nem volt olyan erős a család atyai irányítása, már lejáratták előtte a parasztot, a paraszti életformát. Még a család is átalakította a házát, kikerültek a régi bútorok a kamrába. Már a szülők sem akartak parasztot nevelni a gyerekükből, amint azt egy 1975-ben végzett felmérésünk mutatja.[3] Bár a szocialista propaganda a közösségi ember eszményét állította középpontba, mégis csírá-

Faragott körhinta a kecskeméti Népi Iparművészeti Múzeum előtt

jában már megjelent a fiatalok individualizmusra törekvése. Ennek megnyilvánulása a szülőktől, nagyszülőktől való eltávolodás. A család intézményének válságba kerülése innen datálódik. Ekkor kezd nagy méreteket ölteni a válás. A generációk közötti egyensúly megbomlik. A kétgyermekes családideált kezdi kiszorítani az egyke. Mindennek következményei az ezredfordulón már világosan lemérhetők.

Időközben Magyarországon volt egy rendszerváltás, amely nem hagyta érintetlenül az Alföld társadalmát sem.

II. ÚJRASTRUKTÚRÁLÓDÁS AZ ALFÖLDI PARASZTSÁG KÖZÖTT

Az 1989-es rendszerváltás után az Antall-kormány első teendői között szerepelt a tulajdonviszonyok rendezése. 1990-ben a földterület 82%-át bírták és használták nagyüzemi gazdaságok. A többi földön működő háztáji és kisegítő gazdaságok nagysága nem haladta meg általában az egy hektárt. Az állami gazdaságok felszámolásával, a kárpótlási törvény végrehajtásával és az azt követő licitálással kialakult a földmagántulajdon rendszere Magyarországon.[4] Ez egyúttal maga után vonta a termelőszövetkezetek átalakításának szükségességét (új típusú szövetkezet, Kft., Holding). A termőföldhöz való viszonyuk megváltozott, hiszen tulajdonosból bérlők lettek. A versenyt azonban sok mezőgazdasági szövetkezet nem tudta állni, és felszámolásra került. Ugyanakkor a magánszektorban is kialakult a bérleti rendszer. Mindez a politikai döntésen alapuló folyamat nagy hatással volt a vidék társadalmára. Az Alföld felemeléséért küzdők csoportja az országgyűléssel egy Alföld-programot is elfogadta-

tott, amely azonban később nem kapott elég támogatottságot, így eredményei elsősorban publikációkban realizálódott.[5]

Előljáróban el kell mondanunk, hogy Alföld-kutatással több intézmény, közte a kecskeméti székhelyű MTA MRKK Alföldi Tudományos Intézete és békéscsabai, szolnoki tagintézménye, az MRKK debreceni és szegedi intézetei is foglalkoznak. Kutatásaik és publikált eredményeik jelentősen hozzájárulnak a gazdaságpolitikai intézkedések megalapozásához. A Békéscsabán rendszeresen megrendezett Alföld-kongresszusok, a Pécsett megtartott Falukonferenciák, a Kecskeméten, Debrecenben, Szegeden megszervezett tudományos tanácskozások során számtalan olyan előadás hangzott el, amely előbbre viszi az Alföld alaposabb megismerését, jelen folyamatok jobb megértését.[6] A kutató központok munkatársaik publikációit az intézeti évkönyvekben ugyancsak megjelentették.[7] Ezekre a kutatásokra azonban jellemző az erős gazdaság és társadalomföldrajzi beállítottság. Gazdasági szemléletű kutatás jellemző a Tessedik Sámuel Főiskola Mezőgazdasági Karán folyó munkára.[8] A hagyományos kultúra értékeinek feltárása elsősorban a néprajztudomány művelőitől várható. Ezek a kutatások felsőfokú intézményekben és múzeumi kutatóhelyeken folynak. Az államszocialista korszak kutatását Dankó Imre és még néhányan vállalták fel a szakmában.[9] Az évezred fordulóján lezajlott rendszerváltás kulturális antropológiai, társadalomnéprajzi vizsgálatát két kutatócsoport vállalta fel. A Szilágyi Miklós által vezetett projekt első eredményeit az *Utak és útvesztők a kisüzemi agrárgazdaságban 1990–1999.* című munkában olvashatjuk. Elsősorban olyan egyéni vállalkozásokról készítettek esettanulmányokat, amelyek valamely mezőgazdasági termék termesztésére specializálódtak.[10] Az Örsi Julianna által irányított kutatásfejlesztési projekt egy néprajzi csoport, a Nagykunság és vidéke társadalmi átalakulását követte nyomon. Kiadványaik (Kulcsemberek, Család – família – nemzetség, Nagykunsági közösségek) a mikroközösség szereplőinek helyét, funkcióját mutatják be az átalakuló társadalomban.[11] Elsősorban ez utóbbi kutatás eredményeit felhasználva mutatjuk be az Alföld társadalmának ezredfordulói képét.

a) Az első földtulajdonosok még zömében abból a generációból kerültek ki, akik az 1940-es években maguk is tulajdonosok voltak, de legalábbis családtagként dolgoztak a családi gazdaságban. Az egykori nagygazdák az üldözések miatt idegenbe kerültek, vagy a boldogulás reményében máshová költözöttek (nagyvárosok, a főváros vagy külföld) általában hazajöttek a szülőhelyre licitálni. Birtokaikat megszerezve azokat bérbe adták a helybelieknek vagy a szövetkezetnek.

b) A középparasztok (kis- és középbirtokosok) ugyancsak tulajdont szerezve ott folytatták, ahol az 1940-es évek végén abbahagyták. A hagyományos közösségekben ez olyannyira úgy volt, hogy nagy részük az eredeti tulajdont szerezte vissza a licitálással (mivel előzetesen megegyeztek a gazdák, hogy egymáséra nem licitálnak. Ezzel az alkuval egyrészt sikerült a licitálási árat alacsonyan tartani (500 Ft/aranykorona körül), másrészt a helybeli lakosok régi-új tulajdonosaivá válhattak a saját örökségüknek. (Így volt ez például Túrkevén, Karcagon.) Többségük kivált a helyi szövetkezetből, és magángazdaként

A kecskeméti Népi Iparművészeti Múzeum állandó tárlatából

folytatta a tevékenységét. Belőlük lettek az őstermelők. A család gazdasági erejére építve folytatták a gazdálkodást megtanítva a fiatal generációt a paraszti munkára. Fiaik mára már átvették a „stafétabotot". Az örökölt ismeret és a korábbi években a háztáji gazdálkodás során felhalmozott családi tőke tartotta fenn ezeket a gazdaságokat. A gépesítést azonban elsősorban saját tőkéjükre alapozták. A kölcsönöktől idegenkedtek. A gazdálkodási ismeretek oktatási rendszerben való megszerzésével is próbálkoztak. Ennek ellenére ők lettek a „fontolva haladók". Létszámuk az egykori mezővárosokban a legnagyobb. Közülük településenként egy-két tucatnyian (10–30 fő) településenként képesek voltak a haladók közé felfejlődni, és az ezredforduló tájékán magángazdaságukat átalakították „családi gazdaságokká".[12] Jász-Nagykun-Szolnok megyében 50 mezőgazdasági családi magángazdaság elemzését végezték el a Tessedik Sámuel Főiskolán, amely szerint az átlagos földtulajdon 53,5 hektár, amit bővítenek földbérlésssel 72,7 hektár átlagra. Ezen mértékű gazdaságok lehetővé teszik az egész család ellátását.[13] A főfoglalkozásúak egyéni vállalkozókká váltak, míg a mellékfoglalkozásúak megmaradtak őstermelőkként.

c) A második világháború környékén földdel nem rendelkező, később téesztagként dolgozók is tulajdonosokká váltak/válhattak. A törvény értelmében minden tsz-tagot megilletett 20 aranykorona föld, amelyet azonban vagy közös művelésben hagytak vagy eladtak. Ez a réteg idegenkedett egyébként leginkább a földtulajdon-rendezéstől, mondván, ő nem lesz a nagygazdák cselédje. A tsz-hez is ők ragaszkodtak a legtovább. Akik mégis az új utat választották, azok egy része gazdaságtalan törpebirtokon próbálkozott, ami mára már meg-

szűnt. Más részük bérleménnyel emelte gazdaságosabb méretűre birtokát. Létszámuk a kisfalvakban a legnagyobb. Őket nevezhetnénk „maradóknak".

d) Negyedik csoportot a helyi társadalom leginnovatívabb rétege alkotja. A rendszerváltásnak ők az igazi nyertesei. Jellemző rájuk, hogy meglévő anyagi, szellemi és kapcsolati tőkéjükre építve bátran belevágtak új magángazdaságuk kiépítésébe. Általában a korábbi közös gazdaságok irányítói, szakemberei voltak. Belőlük lettek a mezőgazdasági vállalkozók. Gazdálkodásuk nem a hagyományokra épült. Felsőfokú képzettségük révén megszerzett korszerű ismereteiknek, tájékozottságuknak és új iránti fogékonyságuknak nagy szerepe volt az életképes magángazdaságuk kialakításában. Kisfalvakban 1–3 a számuk. Egy a keleti határrészt vizsgáló tanulmányból kiderül, hogy még a kistérség központokban (melyek városi rangú települések) sem haladja meg a számuk a 15–25 főt.[14] A legtőkeerősebbek ebből a csoportból kft-vé fejlesztette gazdaságát. Különösen a közös gazdaságok ezen típusára jellemző, hogy egy termékre specializálódott (zöldség, gyümölcs, szarvasmarha, élelmiszerfeldolgozás). Bátran élnek az állami támogatások lehetőségével. Ők alkotják ma a helyi társadalom „haladók"-nak nevezhető rétegét.

A helyi társadalom azonban még erős mozgásban van. A társadalmi rétegképződés még nem fejeződött be. Erre utal a KSH országos mezőgazdasági felmérése is.[15] 2000 óta az egyéni gazdaságok száma 20%-kal (ami 200 ezer egyéni gazdaság megszűnését jelenti három év alatt), a gazdasági szervezetek száma 7%-kal csökkent. 2003-ban 7800 szervezet, jogi személy és 766 ezer háztartás (család) végez mezőgazdasági tevékenységet Magyarországon. A gazdaságok egyre inkább szakosodnak valamilyen termék előállítására. A birtokstruktúrára a koncentrálódás jellemző. Csak a nagyobb gazdaságok tudják megőrizni életképességüket. A mezőgazdasági munkát főleg férfiak végzik. Az elöregedés is jellemző tendencia.[16]

III. A MEZŐGAZDASÁGI CSALÁDOK JELLEMZŐI AZ EZREDFORDULÓN

Az évezredfordulón lezajlott rendszerváltás kihatással van a családok életére, működésére. Anélkül, hogy a lokális közösségek egészét bemutatnánk, most csak a mezőgazdasággal kapcsolatban lévő családokra jellemző jegyeket soroljuk fel.[17]

a) A legéletképesebb családok azok, akik a kárpótlás során tudtak akkora családi birtokot szerezni, amelyen rentábilis termelést sikerült megvalósítaniuk. A családi gazdaság működése ott bizonyult legsikeresebbnek, ahol az államszocialista korszakban szakszövetkezetek vagy háztáji gazdaságok révén specializálódtak egyes termékek előállítására. (A Duna–Tisza közén a szőlőtermesztés, a Dél-Alföldön a zöldségtermesztés, a Nagykunságban a sertéshizlalás stb.)[18] Ezekben a családokban ez előző évtizedekben a családi munkából összegyűjtött pénz és az idősebb generációtól örökölt tulajdonszerzési lehetőség, a gazdálkodási ismeretek (gyakorlat) járult hozzá a talpon maradáshoz. Itt az idős generáció tekintélye nőtt a fiatalok szemében. A szülők gyermekeiket is a mezőgazdaságban maradásra inspirálják. A befektetések is az ifjú kor-

osztály gazdálkodásának megalapozását célozza. Családi birtokaikat sokszor kiegészítik bérleménnyel. A továbbiakban azon családok jövője látszik a legbiztosabbnak, ahol erre a családi tőkére építve a fiatalok felsőfokú mezőgazdasági ismereteket szereznek és vállalják a magángazdaságok továbbvitelét. Családi munkaszervezetükben, életvitelükben közelebb állnak a hagyományos parasztcsalád sajátosságaihoz. A parasztpolgárosodás folyamata itt előre jelezhető.

b) Ugyancsak sikeresek azok a családok, ahol a családfő az államszocialista korszakban mezőgazdasági végzettséget szerezve vezetői, középvezetői státusba került egy-egy szövetkezetnél, állami gazdaságnál. E szektor átalakításánál szerzett tulajdon és szakismeretei hozzásegítették, hogy belefogjon kft., bt. alakításába, magával víve korábbi beosztottjai egy részét. Itt nem szükségszerű, hogy a család idős generációjára támaszkodnak. Nagyobb szerepe van az innovációban a kapcsolati tőkének és az állami támogatási rendszer ismeretének. Felnövekvő gyermekei már nem kizárólag a mezőgazdasági szektorban gondolkodnak, mint leendő vállalkozók. E családtípus legfőbb jellemzője az eredményes gazdálkodási mutatók követése. Az individualizálódásra való hajlam itt a legerősebb. A polgári életvitel itt következik be leghamarabb.

c) Az őstermeléssel foglalkozó családok állnak legközelebb a hagyományos parasztcsaládok életviteléhez. A gazdálkodás alapját képezi a családi örökséghez közvetett úton való hozzájutás (kárpótlás). Az ismereteket is a hagyományból, átvett tapasztalatból merítik. Gyakran a nyugdíjas korosztályhoz tartoznak, vagy más szektorban vannak főállásban. Gazdálkodásuk eredményeként elsősorban önellátók. Ezen családok felnövekvő nemzedéke nem tekinti egyértelműen sikeresnek szülei tevékenységét, így az nem is jelent számára követendő példát.

d) Az egykori tsz-parasztok, mezőgazdasági dolgozók azon rétege, amely korábban nem kötődött földtulajdonhoz, a kárpótlás lehetőségét sem használta ki. A juttatott 20 aranykoronás földön is hamar túladott. Ameddig a szövetkezet életképes volt, ott maradt dolgozóként. A valójában betanított vagy segédmunkás minőségben dolgozó alkalmazott a rendszerváltást nagy veszteségként élte meg. Bizonytalanná vált a saját és a családja élete. Sokan közülük egészségügyi problémák miatt leszázalékoltatták magukat. Közülük kerül ki az ingázó fekete munkások, „alkalmizók" egy része. A megélhetési stratégiájukban a rendszertelenségnek van a legnagyobb szerepe. Ezen családok kerülnek leghamarabb marginális helyzetbe.

Összegezve, egyetértünk Harcsa Istvánnak az Alföld polgárosodásáról alkotott nézeteivel, mely szerint „az Alföldön sokkal gyengébb alapokon álló és szűkebb körre korlátozódó polgárság jön létre, valamint az is nyilvánvaló, hogy a szegénység tömegesebb megjelenése miatt – más térségekhez viszonyítva – nagyobbak lesznek a társadalmi rétegek közötti különbségek."[19]

JEGYZETEK

1 Lásd Urbán László: *Az első termelőszövetkezeti városok agrárpolitikai szerepének kialakulása, változásai, gazdasági és környezeti hatásai.* Szolnok, 2002

2 A Magyar Néprajz Társadalom kötetében Sárkány Mihály és szerzőtársai (Jávor Kata, Molnár Mária, Szabó Piroska) alapos összefoglalást készítettek A falusi társadalom a szocializmus időszakában címmel. In: Paládi-Kovács Attila (főszerk.): *Magyar Néprajz VIII. Társadalom.* 977–106. p.

3 Örsi Julianna: Változó társadalom – változó tudat. In: Bellon Tibor (szerk.): *Karcagi krónika.* Karcag, 1976. 173–199. p.

4 A földárverések, földtulajdonok békés megyei sajátosságaival többen is foglalkoztak. Lásd: Hegedűs Pál: A földárverések néhány sajátos vonása Békés megyében. In: Tímár Judit (szerk.): *Az „alföldi út" kérdőjelei.* Békéscsaba, 1994. 167–172. p.; Márton János–Gurzó Imre: A földtulajdon és a földhasználat néhány kérdése Békés megyében. In: Tímár Judit (szerk.): *Az „alföldi út" kérdőjelei.* Békéscsaba, 1994. 173–185. p. Az átmenet nehézségeiről lásd a következő a Jász-Nagykun-Szolnok és Békés megyében született riportköteteket: Örsi Julianna: Földközelben. Túrkeve, 1994; Kőváry E. Péter: *Ez az a föld . . .* Budapest, 2001

5 Az Alföld-program benyújtója Tóth Albert volt. Szervezésében több tanácskozás és kiadvány megvalósult. Lásd: *Számadás '92.* Bp., 1993; Markó István–Baukó Tamás (szerk.): *Agrárvilág az Alföldön* 1994. Gyula–Békéscsaba, 1994

6 A nyomtatásban is megjelent konferenciakötetek ennek ékes bizonyítékai. Kovács Teréz (szerk.): *A mezőgazdaságtól a vidékfejlesztésig.* III. falukonferencia. Pécs, 1995; Kovács Teréz (szerk.): *A fenntartható mezőgazdaságtól a vidékfejlesztésig.* IV. falukonferencia. Pécs, 1997; Kovács Teréz (szerk.): *Integrált vidékfejlesztés.* V. falukonferencia. Pécs, 2000; Pócs Gyula (szerk.): *Falvak, földek, földművesek.* Budapest, 2004

7 Ezek közül kiemeljük a békéscsabaiak által 1977-től megjelentetett *Alföldi tanulmányok* 19 kötetét és az 1990-től kiadott *Alföldi társadalom* 5 kötetét.

8 Vizdák Károly–Lakatos Vince–Király János: Mezőgazdasági családi vállalkozások jelenlegi helyzete és perspektívái Jász-Nagykun-Szolnok megyében. In: *Tessedik Sámuel Főiskola Tudományos közlemények.* 2000. 1. kötet 1. szám 37–46. p.

9 Dankó Imre: A pusztaturpásztói tanyaközpont élete. *Ethnographia*, 1955. 471–481. p. Szolnoky Lajos: Néprajzi megfigyelések egy új szocialista község kialakulásával kapcsolatban. (Ebes, Hajdu m.) *Ethnographia*, 1953. 104–147. p.; Örsi Julianna: Változó társadalom – változó tudat. In: Bellon Tibor (szerk.) *Karcagi krónika.* Karcag, 1976. 173–252. p. Örsi Julianna. *A társadalom kihívásai – a mikroközösségek válaszai.* Túrkeve, 2004

10 Szilágyi Miklós: *Utak és útvesztők a kisüzemi agrárgazdaságban.* Bp., 2002. A kutatási projekt száma: 5/047/2001.

11 Örsi Julianna (szerk.): *Kulcsemberek.* Túrkeve, 2002; Örsi Julianna (szerk.): *Családok – családok – nemzetségek.* Túrkeve, 2003; Örsi Julianna (szerk.): *Nagykunsági közösségek.* Túrkeve, 2004. – A kutatásra az NKFP 5/162/2001 sz. pályázat keretében került sor.

12 Erre egy esettanulmányt hozunk példának, amelynek két időben történt közlése éppen ezt a fejlődést tükrözi: Örsi Julianna: In: Hamar Anna (szerk.): *Agrárátalakulás Magyarországon a '90-es években.* Szolnok, 1998. 31–51. p., Örsi Julianna: A családi gazdaságok kialakulása a Nagykunságon – egy karcagi példa nyomán. In: Örsi Julianna (szerk.): *Kulcsemberek.* Túrkeve, 2003. 219–241. p. Hasonló kutatást végeztek és publikáltak a Tessedik Sámuel Főiskola Mezőgazdasági Karán. Vizdák Károly–Lakatos Vilmos–Király János: Mezőgazdasági családi vállalkozások jelenlegi helyzete és perspektívái Jász–Nagykun–Szolnok megyében. In: *Tessedik Sámuel Főiskola Tudományos közlemények.* 2001. 1. sz. 37–46. p.

[13] Vizdák Károly–Lakatos Vince–Király János: Mezőgazdasági családi vállalkozások jelenlegi helyzete és perspektívái Jász–Nagykun–Szolnok megyében. In: *Tessedik Sámuel Főiskola Tudományos közlemények*. 2000. 1. kötet 1. szám 42. p.

[14] Lásd részletesebben Mező Barna: A mezőgazdasági vállalkozások helyzete az Észak-Alföld határ menti településein. In: Baranyi Béla (szerk.): *A határmentiség kérdőjelei az Északkelet-Alföldön*. Pécs, 2001. 232–256. p.

[15] KSH Mezőgazdasági felmérés, 2003. december

[16] Magyar Rádió Online www.radio.hu/print-wrapper.php?cikk-id=87526 illetve 84285 részlet Juhász Zsolt és Bánkúti Gábor írásából

[17] A téma részletes kifejtését lásd: Örsi Julianna: Szerepcsere – A társadalmi-gazdasági változások a nagykunsági családok életmódjára. In: Örsi Julianna (szerk.): *Kulcsemberek*. Túrkeve, 2002. 291–296. p.

[18] Ezt mutatják Szilágyi Miklós és kutatócsoportjának projekteredményei is. Szilágyi Miklós: *Utak és útvesztők a kisüzemi agrárgazdaságokban 1990–1999*. Bp. 2002

[19] Harcsa István: A paraszti polgárosodás lehetőségei az Alföldön. In: Lengyel Imre (szerk.): *Alföldi társadalom* IV. kötet. Békéscsaba, 1993. 65–80. p.

Juhász Antal

A SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM NÉPRAJZI TANSZÉKÉNEK ÉSZAK-BÁNSÁGI KUTATÁSAI

Először 1964-ben jártam a szerbiai Bánságban. Jugoszláviai tanulmányutamon a folyami hajózás és a hajóépítő-mesterség emlékanyagát kutattam Apatinban, Bezdánban és Zentán. A kutatóút végén Tripolsky Gézával ellátogattam az észak-bánsági Padé faluba. Bálint Sándortól tudtam, hogy a falu a 18. század végén szegedi dohánykertészekkel népesített bánsági települések közé tartozik. Följegyzéseket készítettem az ünnepek, a lakodalom szokásairól, hagyományos étkezési rendjéről. Tapasztaltam, hogy a falu lakóiban élt a szegedi származás tudata, ezt nyelvhasználatuk és a tradíció számos elemének továbbélése is tanúsította.

Évekkel később, 1971-ben Tripolsky Géza zentai múzeumigazgató felkérésére részt vettem a múzeum állandó kiállításának előkészítésében. A zentai tárgygyűjtés és múzeumi munka közben időt szenteltem arra, hogy utánanézzek, emlékeznek-e Kálmány Lajos folklórkutatásaira és egyházaskéri mesemondójára, Borbély Mihályra. Egyházaskéren (Vrbica) megismerkedtem Borbély „Miska bácsi" unokahúgával, egykori szomszédaival, akik jól emlékeztek a kb. másfél évtizeddel ezelőtt elhunyt „mesefa" színes egyéniségére[1]. A vajdasági magyar kutatók – elsősorban Tóth Ferenc és Beszédes Valéria – akkoriban kezdték, Kálmány Lajos nyomdokaiba lépve, az észak-bánsági magyar prózai és lírai népköltési hagyományok módszeres feltárását.[2]

1991-től, amikor a szegedi egyetem néprajzi tanszékének tanára lettem, egyik feladatomnak tekintettem, hogy Bálint Sándornak politikai, ideológiai akadályoztatások miatt meg nem valósított, illetőleg félbemaradt bánsági terepkutatásait, legalább részben beteljesítsem.

Ismert, hogy a szegedi nagytáj néprajzi monográfiájában Bálint Sándor sorra veszi mindazokat a falvakat, ahová a 18. századtól a 20. század első feléig szegedi családok települtek. A volt Temesi Bánság – a későbbi Torontál, Temes és Krassó vármegye – területéről 81 ilyen helységet tárgyal.[3] E helységek telepítéséről, népességéről a Borovszky Samu szerkesztette vármegye-történeti sorozat és Szentkláray Jenőnek a csanád-egyházmegyei plébániák történetét összefoglaló kötete óta alig jelent meg újabb feldolgozás.[4] 1949-től a hatvanas évek elejéig a két állam között megromlott politikai viszony nem tette lehetővé a jugoszláviai terepmunkát, 1964-ben pedig Bálint Sándornak csak pár

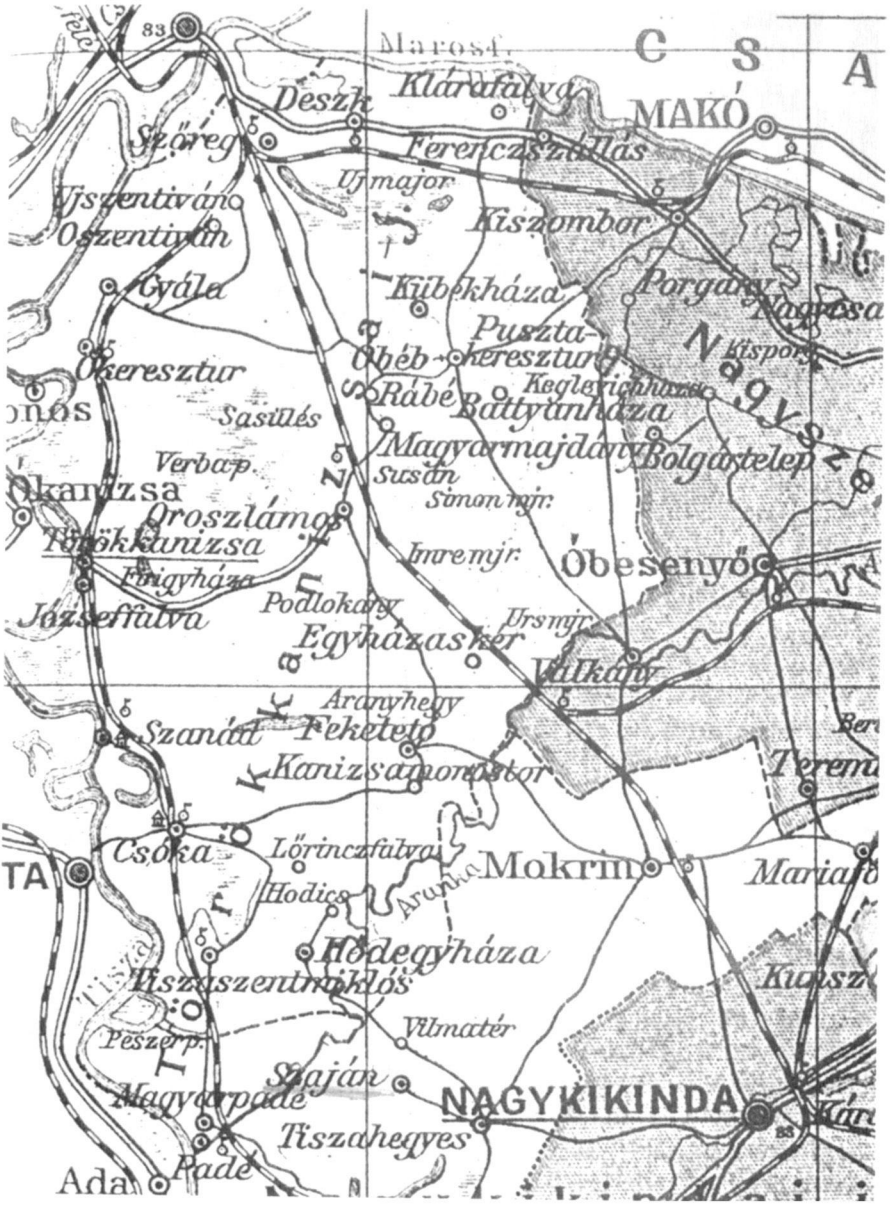

A vizsgált terület, Észak-Bánság települései

Dohányfűzés Majdánon (1998)

nap adatott arra, hogy néhány bánsági faluban tájékozódó anyaggyűjtést végezzen. A szegedi nagytáj helységeit ismertető fejezet bevezetőjében erre így utal: „Több helyen szándékunk ellenére nem fordulhattunk meg. Ezeknél csupán a szűkös irodalmi utalásokat foglalhattuk össze, amelyek természetesen a további kutatás teendőire is figyelmeztetnek."[5] Ilyen előzmények indokolták és tették egyben szükségessé részünkről a bánsági szegedi „kirajzások" népi kultúrájának kutatását.

1995 októberében néhány napos úton készítettem elő a néprajz szakos hallgatókkal közösen végzendő terepmunkát. Csókán, Majdánon, Rábén, Szajánban és Magyarcsernyén végeztem tájékozódó gyűjtést. A következő esztendő nyarán közös kutatótáborban vettünk részt az Újvidéki Egyetem Hungarológiai Intézetének magyar szakos hallgatóival, Magyarkanizsán. Az újvidékiek részéről Papp György, az intézet tanára irányította a munkát. Akkor választottam kutatópontul Majdánt és Rábét, e két szomszédos határ széli települést és Egyházaskért (Vrbica). 1997 és 1998 június–júliusában e három faluban folytattunk témakutatást. Az első évben, irányításommal tíz, a következőben hat néprajz szakos hallgatónk vett részt a terepmunkában.

Majdánra és Rábéra azért esett a választás, mert mindkettő azonos múltú, homogén magyar népességű, 350, illetőleg 150 lakost számláló kis település (1997). A „hármas határ": magyar–román–szerb határ menti fekvésük folytán 1920 óta viszonylagos elszigeteltségben, afféle „szigethelyzetben" éltek, ami a tapasztalat szerint megmutatkozik az ilyen közösségek népi kultúrájában. Egyházaskér valamivel népesebb, 1997-ben kb. 500 lelket számláló, szintén csaknem színmagyar lakosságú falu.

A kutatási tervet a faluk arculatát, lakóik foglalkozását és a hallgatók érdeklődési körét figyelembe véve fogalmaztuk meg. Magam Rábé és Majdán településéről, népességéről, a családok származási helyéről gyűjtöttem adato-

kat egyházi anyakönyvekből és a népi emlékezet nyomán. Majdánon és Rábén anyaggyűjtést végeztünk a társas élet alkalmaira, az ünnepi táplálkozásra, a temetkezési szokásokra, a családok kapcsolatrendszerére vonatkozóan, Egyházaskéren a dohánytermesztésről, a méhészetről, a családi gazdálkodásról és életstratégiákról. 1997 szeptemberében részt vettünk a Kisasszony napján tartott rábéi búcsú közösségi és családi szokásaiban, és ugyanabban az évben megfigyeltük az Anna-napi oroszlámosi szerb búcsú szokásrendjét. A kutatócsoportnak az egyházaskér–oroszlámosi római katolikus plébános, illetve helybeli családok nyújtottak szálláshelyet.

A kutatás eredményeit 1999-ben az *Észak-Bánság paraszti műveltségéből* című kötetben jelentettük meg, mely a *Táj és népi kultúra* tanszéki kiadványsorozat harmadik kötete. Bognár Anikó, Fodor Ferenc, Simon András és e sorok írója tematikus tanulmányain kívül azt az adatgyűjtést ajánlom a figyelmükbe, amely Rábé lakóinak és családfájuknak a számbavételét célozta.

1997 júliusában házról házra járva följegyeztük minden ház lakóit (tulajdonosait), apai-anyai felmenőiket, születési, illetve lakóhelyüket, foglalkozásukat, testvéreik és gyermekeik nevét, lakhelyét. A kis faluban 1997 nyarán 78 ház volt, s közülük 15 házat lakatlanul találtunk. A közölt dokumentáció helyzetkép egy tragikusan fogyatkozó népességű szerbiai magyar faluról. Érdemes lenne más falukról, elsősorban kis, könnyen áttekinthető településekről és kapcsolatrendszerükről hasonló adatfelvételt készíteni. Kötetünk megjelenése után kaptam kézhez a *Verbica–Egyházaskér* című kiadványt, amelynek egyik fejezete a falu lakóit szintén a házak sorrendjében, nevüket, korukat feltüntetve veszi számba.[6] Kár, hogy ez az értékes adatgyűjtés a lakók családfájára, vagyis elődeikre és leszármazottaikra, foglalkozásukra nem terjedt ki.

Az ezredforduló évében Szajánban és Padén folytattuk Észak-Bánság népi kultúrájának, a kultúra és életmód változásának földerítését. Kálmány Lajos 1879-ben félesztendei kápláni működése alatt olyan gazdag népköltési anyagot tárt fel a faluban, hogy a *Szeged népe* II. kötetét eredetileg Szaján népköltészete alcímmel szándékozott kiadni. Bálint Sándor 1965-ben csak egy napot töltött Szajánban, de benyomásai arról győzték meg, hogy „a falu (. . .) népe Szegednek még a XVIII. századi hagyományvilágát vitte magával és szigetsorsában sokáig őrizgette". A falu múltját és népéletét összegző írását így fejezte be: „Hagyományvilágának XX. századi állapotáról egyelőre nincsenek adataink és bővebb értesüléseink, a még elvégzendő gyűjtőmunka azonban sikeresnek, gazdagnak ígérkezik."[7] Az előttünk járó kutatók így adtak indítást a szajáni gyűjtőmunkához.

2000 júliusában tízfős kutatócsoportunk tíz napon át dolgozott a faluban. Kérésemre a kutatásba bekapcsolódott Jung Károly folklórkutató, az újvidéki egyetem tanára. Anyaggyűjtésünk tárgykörei: a falu településnéprajza, népesedése és társadalmi arculata, a ház és a telek építményei, a kamilla (székfűvirág) gyűjtése, termesztése, szárítása, egy hódmezővásárhelyi gazda a 20. század első felében Szajánban, egy jelenkori tejtermelő farmgazdaság működése, a falu mai néphite, a történelem és a népi emlékezet, temetés és halotti búcsúztatók, hagyományőrző falusi egyesületek, a falusi családok identitástudata

és kapcsolatai a kistáj településeivel. Egyikünk a szomszédos Padé községben meghonosított menta termesztését dolgozta fel.

Látható, hogy az előbbi kutatásnál szélesebb körű vizsgálatra vállalkoztunk, de nem volt célunk – a behatárolt idő miatt nem is lehetett – a falu népi műveltségének teljes igényű feldolgozása. Inkább a helyi kultúra sajátos jegyeinek (pl. kamillagyűjtés, mentatermesztés, halotti búcsúztatás továbbélése), a jelenkori hagyományőrző közösségek és a gazdálkodás dokumentálására törekedtünk. Egy hallgatót azzal bíztam meg, keresse föl a falu ismerten jó énekeseit, és vegye számba, mit ismernek Kálmány Lajos szajáni népköltési gyűjtéséből. Igen kevés eredménnyel járt. A százhúsz évvel korábban lejegyzett dalok, balladák szövegét az idősebbek sem ismerik, vagy csupán töredékeikre emlékeznek. Két egyetemi hallgató azért mintegy ötven dalt, balladát kazettára rögzített. A népzenei szakértő, Avasi Béla mindössze kilenc dalt és két balladát talált közlésre alkalmasnak, de közülük is több szöveg vagy dallama publikációból már ismert, – ezért közlésüktől eltekintettünk. A tradicionális népköltészet kopása, eltűnése a recens kultúra vizsgálatából régóta ismert. A szajáni szövegfolklór- és dalkutatás tapasztalatait más jelenkori anyaggyűjtésekkel összevetve érdemes majd elemezni, értelmezni. A többi témakutatást a *Szajáni gyűjtés*[8] című kötetben jelentettük meg (Táj és népi kultúra. 4. Szeged, 2003. 207 p.).

A tíz tanulmány közül e helyt megemlítem a kántorok által szerzett halotti búcsúztatók utóéletét, funkcióját elemző dolgozatot – szerzője Bihar Mária –, amelynek melléklete húsz búcsúztató vers datált szövegének közlése, és a két szajáni hagyományőrző egyesület: az Ady Endre Művelődési Egyesület és a Délibáb Hagyományápoló és Természetbarát Kör tevékenységének elemzését (szerzője Simon András). Utóbbi a jelenkori hagyományápolás, egyben a lokális hagyományteremtés feldolgozásának mintául szolgáló példája lehet. A szerző a két egyesület működésének több jeles eseményéről, pl. az aratóünnepről, kenyérszentelésről videofelvételt is készített.

A falu településformájának sajátossága, hogy utcahálózata őrzi a 19. század eleji dohánykertészségek jellegét: a kertészeknek nagy területű és igen hosszú, Szajánban 160 öl (303 méter!) hosszú belső telkeket mértek, így a keresztutcák két dűlőhosszra, vagyis több mint 600 méterre vannak egymástól. Ma is vannak a faluban több holdas porták. Az utcákat az ott megtelepülő módos családokról emlegették: pl. Kabókok, Szabók, Bunfordok, Takácsok utcája.

Földerítettük a szajániak kapcsolatait a szomszédos magyar és vegyes etnikumú falvakkal. A falu népének mentalitása három fő vonással jellemezhető: 1) szorgalom, dolgosság, 2) az állattenyésztés, különösen a marhatartás fontossága, 3) hagyományaikhoz, vallásukhoz való ragaszkodás.

1960 óta Szaján népessége több mint nyolcszáz lakossal fogyott és az ezredfordulón nem érte el a másfél ezer lelket. Legtöbben Észak-Bácskába, elsősorban Szabadkára költöztek el. A délszláv háborúk alatt és után viszont kb. ötven szerb család települt a faluba.

A kutatás befejezésekor értesültünk róla, hogy megjelent Törköly István könyve Szaján történetéről (Hívjuk az élőket, siratjuk a holtakat. Magánki-

Állattartó gazdaság udvara Rábén (1998)

adás. 2000.) A Zentán élő nyugalmazott újságíró munkájának fő értékét személyes élményei és a kortársaitól gyűjtött emlékezések biztosítják. Célunk alapjában különbözött az övétől: Törköly szülőfaluja történetét és legújabb kori népélete egyes jelenségeit örökítette meg krónikás hűséggel, olvasmányos stílussal – kutatócsoportunk viszont a néprajztudomány módszereivel vizsgálta és igyekezett értelmezni a helyi népi műveltség tradícióit és a jelenkori közösségi élet, gazdaság sajátosságait.

Észak-Bánság magyar népessége tradícióinak és változó kultúrájának kutatását missziónak tekintjük. Az itt élő „szigetmagyarság" művelődési, társadalmi állapotának, körülményeinek, identitásának dokumentálása, identitástudatának őrzése a helyben lakó magyar és más anyanyelvű értelmiséggel közös felelősségünk.

JEGYZETEK

[1] Vö.: Juhász Antal: Adalékok a mesemondó Borbély Mihályról. In.: *Kultúra és Tradició 1.* Tanulmányok Ujváry Zoltán tiszteletére. Miskolc, 1992. 405–412.

[2] L.: Tóth Ferenc: *Kálmány Lajos nyomában.* Az észak-bánáti népballadák élte. A balladákat gyűjtötte Katona Imre és Tóth Ferenc. Újvidék, 1975., Beszédes Valéria: *Jávorfácska.* Félszáz szajáni népmese. Életjel Könyvek 15. Szabadka, 1978

[3] Bálint Sándor: *A szögedi nemzet.* A szegedi nagytáj népélete. 1. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1974/75–2. Szeged, 1976. 140–252.

[4] Borovszky Samu: *Torontál vármegye.* Magyarország vármegyéi és városai. Budapest, 1911., Szentkláray Jenő: *A Csanád egyházmegyei plébániák története.* Temesvár, 1898

[5] Bálint Sándor i. m. 1976. 140.

[6] Verbica – Egyházaskér. Kiadó Vrbica Helyi Közösség Tanácsa. Újvidék, 1999

[7] Bálint Sándor: *Szaján*. A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei. II. évf., 3. szám. Újvidék, 92. Ugyanezt említi idézett monográfiájában (1976).

[8] Az 1970-es évek első felében – huszonöt-harminc évvel korábban (!) – Katona Imre és Tóth Ferenc még eredménnyel tudtak Kálmány nyomdokain járva, népdalokat, balladákat gyűjteni. Az idő tájt folytatott a bánsági magyar községekben eredményes népdal- és balladakutatást Paksa Katalin, Tripolsky Géza és Burány Béla is. Később Törköly István gyűjtött Szajánban. (lásd: Törköly István: Hívjuk az élőket, siratjuk a holtakat. Torontó, 2000.).

Klamár Zoltán

FORRÁSÉRTÉK ÉS HITELESSÉG A HISTORIA DOMUSOKBAN ÉS A SAJTÓBAN

Adalékok egy történelmi eseménysor többféle interpretálásához: Adorján 1919-es felégetése a bejegyzések és a tudósítások tükrében

A hagyományos szellemi produktumok, mint értékek megteremtése és továbbélése a 21. század paraszti kultúrájában még mindig a szájhagyományozódás törvényszerűségeire épül – igaz, a paraszti emlékiratok is egy jelentős vonulatát adják a tudásanyag átörökítésének, dokumentálásának, de esetlegességük, ritka felbukkanásuk egyedi, az általánostól eltérő információtartalmuk folytán kevésbé hangsúlyosak –, vagyis továbbra is apáról fiúra, anyáról leányra, de főként nagyszülőről unokára száll a népi-paraszti tudásanyag.[1] Ez utóbbit kevésbé szokták hangsúlyozni, de tény az, hogy a 20. század második felétől mind nagyobb a jelentősége a nagyszülő–unoka kapcsolatnak, elég, ha csupán a kétlábon álló parasztgazdaságokra gondolunk, ahol a szülők állandó elfoglaltságot jelentő gyári munka mellett látják el a gazdaságot, vagy gondoljunk azokra a falusi/városi háztartásokra, ahol iskolás korig a nagyszülők látják el a gyermek felügyeletét. Mindez jól mutatja, hogy a gyermek a nagyszülő gondjaira marad, vele tölti napjait, tőle tanul meg dolgokat a közösségről, családról, családi hagyományról.

Az emberi emlékezet azonban véges, olykor szelektív, tehát esetenként hangsúlyos dolgok szorulhatnak háttérbe, merülhetnek a feledés homályába, vagy éppen kevésbé fontos dolgok kerülhetnek előtérbe. A múló időben az emlékező, adatszolgáltató által elmondottak hitelességét tehát jó, ha kritikával fogadja a kutató, ugyanis nem tudhatja, hogy az emlékező hová helyezi a hangsúlyokat, vagy egyáltalán helyesen súlyoz-e a közösség szempontjából fontos eseménysorral kapcsolatban.[2] Adorjáni beszélgetéseink során az is nyilvánvalóvá vált, hogy az oral history – szóbeli, elbeszélt történelem – a közösségen belül ugyanúgy folklorizálódik, mint bármely más a szájhagyományozás törvényszerűségei által variálódó tudásanyag.[3] Ezek a történetek viszont képesek bizonyos folklór műfajokat a háttérbe szorítani, valóságtartalmukkal és azzal, hogy alkalmanként olyan, a közösség által ismert egyénekről szólnak, akiket személyesen ismertek/ismernek, s ez már elegendő, hogy faluközösségi

szinten az említett személyek bekerüljenek a kollektív tudatba, kollektív emlékezetbe.[4] A történetek bizonyos elemei tehát variálódnak, és fokozatosan egyre távolabb kerülnek a valóságtól. Adorjáni példánk esetében elég, ha csak arra az egyszerű tényre utalunk, hogy a gyújtogatás következtében tíz ház égett le, ugyanakkor a falu kollektív emlékezetében az ezredforduló éveiben már arról beszéltek, hogy a katonák felégették az egész települést. Hasonlóan túlzó véleményeket hallhatott a kutató az elhurcoltak számával kapcsolatban, egyesek a fél falu, mások minden lakos Kanizsára hajtásáról beszéltek. (A faluban 1346 fő élt az 1910-es népszámlálási adatok szerint, és ebből 45 lakost vittek el a megszálló hadsereg katonái!)[5] Az elbeszélőket hallgatva a történetek helyenként igaztörténet-élettörténet-monda fejlődési vonalat mutatnak, ugyanis az elbeszélteket, mint családi hagyományt, nem rögzítették írásban, még kalendáriumi széljegyzetként sem, tartva az esetleges későbbi következményektől.

Tovább bonyolítja a kiértékelés lehetőségét az írott forrásanyag hitelességének, tárgyilagosságának kérdése. Mint azt a későbbiekben látni fogjuk, valamilyen szinten minden forrásközlés elfogult, így ugyanaz a történet más-más megvilágításba került. Esetünkben arra teszünk kísérletet, hogy egy közösség szájhagyomány anyagában fellelhető eseménysort írott források kritikai vizsgálatával összevetve próbáljunk meg hitelesíteni.

Adatközlőink – még több mint nyolcvan év távlatából sem szívesen beszéltek a történtekről –, ugyanakkor mindig a család szempontjából fontos események felől közelítettek a falu huszadik század eleji történetének szomorú epizódjához. Azt kell mondanunk, hogy olyan egyént, aki a teljes eseménysort el tudta volna mondani, már nem találtunk a faluban. A több éven át húzódó, a tudásanyag más részeit érintő kutatás során a téma soha nem direkt módon került elő, hanem legtöbbször a kikérdezés levezető szakaszának kötetlen beszélgetései hozták felszínre:[6] „Azt tudja-e, hogy . . ." – fogtak bele a 20. század „rémtörténeteibe" adatközlőink. Hogy ne befolyásoljuk őket, többnyire más, a kutató által ismert hasonló esemény felidézésével válaszoltunk, felvéve a beszélgetés fonalát. A későbbiekben megfogalmazódó kérdésekre adott válaszok bevezetőjéből már legtöbbször kiviláglott, hogy család-, szomszéd- vagy közösségcentrikus emlékanyagot rögzíthet-e a kutató. A válaszokban megfogalmazódott, hogy a közösség életében fontos eseménysorral állunk szemben, mégis legtöbbször az egyéni sors bemutatása felől közelítették meg a történteket: „Az anyámék mesték, hogy kicsikék vótak akkó még . . .", vagy „Az apám emlegette, különössen disznótorok idejin, hogy akkó is cudar idő lehetött . . ."; „Mind gyerök hallottam, mikó este kártyáztak, igeny csak oda fordút a szó . . ."

Azután, néhányan utaltak arra is, hogy a hatóságoktól tartva nem beszéltek a történtekről: „Sokáig nem beszétek rúla, de '90 után újra szóba gyütt a dolog . . .", „Hát ugye '19-be vót, de azé tudjuk mi törtínt, ha a szerbek alatt nem is mertek rúla úgy beszéni . . .", „Én má legínyecske vótam, mikó apámék errű előszö beszétek neköm . . .", „Nem emlögették, szerették vóna felejteni . . .". Az emlékanyagból, a kollektív emlékezetből tehát majdnem kiesett, hiszen időben később újabb tragédia érte a közösséget, ami elfedte a korábban

történteket. Az 1944-es oktalan vérengzés emléke[7] háttérbe szorította 1919-et a falu emlékezetében.

A történtekről több forrás is beszámolt: az adorjáni plébánia évkönyve, a plébánia halotti anyakönyve, Magyarkanizsa rendezett tanácsú város néptanácsának tanácsülési jegyzőkönyve, a magyarkanizsai szerb egyházközség évkönyve, a Letopis, a Szegeden megjelenő Délmagyarország két cikke és Milojević tábornok táviratban tett jelentése.

Az adorjáni plébánia évkönyvében a szemtanú hitelességével számol be az eseményekről Gulyás Károly ideiglenes adminisztrátor:[8] „1919. január 17-én pénteken este 7 óra után 3 fegyveres szerb katonát agyonlőtt 3 adorjáni legény Sarnyai Sándor udvarában, a holttesteket a Tisza szélén a vízbe dobták. A szerbek részegek voltak, s valószínűleg gyilkosaik is. A tettesek: Lipták István, Tót (Laci) Orbán és Elek Péter még akkor este elmenekültek. Másnap, 18-án szombaton Magyarkanizsáról szerb tisztek és fegyveres katonák jöttek ki Adorjánba géppuskákkal és ágyúkkal, amelyeket a vasúti állomásnál állítottak fel. A gyilkosok atyafiait és teljesen ártatlanokat is összefogdosva és a szerb katonák hulláit a Tiszából kivéve szombaton este a szerbek hazamentek Magyarkanizsára, a géppuskákat és az ágyúkat is hazavitték. Ugyanekkor 45 adorjáni lakost is elhajtottak Magyarkanizsára, akiket aznap fogdostak össze. 19-én vasárnap hajnalban 1 óra után körülfogták Adorjánt szerb katonák, akik Magyarkanizsáról és Zentáról jöttek, és elkezdték a házak végében összerakott takarmányféléket gyújtogatni. Géppuskákat is állítottak fel. Aki a tüzet oltani akarta, azt agyonlőtték. Másokat menekülés közben lőttek meg. Agyonlőtték a következőket: 1) Milutinovics István és neje, 2) Sarnyai Krisztina, 3) Pósa Vince, 4) Milutinovics János, 5) Idős Sóti György, 6) Apró Péter, 7) Szabó István (Orbán fia, Vajda Rozália férje) megsebesült, de január 30-án Magyarkanizsán meghalt. Milutinovics István (az 1. szám alatt) csak megsebesült, de január 24-én Magyarkanizsán meghalt. 8) Sóti Illés Györgyöt pedig egy szerb katona szuronnyal megszúrta, ez is meghalt febr. 1-jén.

Magyarkanizsáról, a piactérről visszahajtották a szerbek azt a 45 adorjánit a falu alá, akiket szombaton este kísértek el Adorjánból. Ezek körülbelül fél óráig nézték a házak égését és hallgatták a puskaropogást, azután újból elhajtották őket a szerbek Magyarkanizsára, és a városháza alatt bezárták őket a börtönbe, ahonnan csak 7–10 nap múlva szabadult ki némely részük. Teljesen leégett 10 ház, 5 háznál csak a melléképületek égtek le, igen sok takarmány ezenfelül és háziállatok is égtek meg. A lakosok közül a gyújtogató szerb katonák többeket megvertek, így Ladóczki Istvánnét, Milutinovics Emíliát is, aki jan. 18-án délelőtt szülte meg gyermekét. Szalma György a háborúban elvesztette az egyik lábát, házát teljesen leégették a szerbek. Körmöczi Miklós és családja az égő házból csak úgy tudott kimenekülni, hogy a belső szoba hátsó falát baltával kivágták, és ott bújtak ki. Samu Bonaventúra gyermekágyas feleségét háza udvarában a kiszáradt kútba eresztette le gyermekével együtt. Vasárnap, 19-én Zentára, Magyarkanizsára, Martonosra, Felsőhegyre, Oromhegyesre és a szállásokra menekült Adorján lakossága, úgyhogy a 19/20-ra virradó éjszaka 20 lélek sem volt a faluban. Január 20-án, hétfőn Zentáról és

Magyarkanizsáról kocsikon fegyveres szerb katonák jöttek Adorjánba és egész nap raboltak, különösen az elhagyott házakat fosztották ki. Elvittek sok pénzt, élelmiszereket és ruhaféléket, kárt is igen sokat tettek a bútorokban. Jan. 21-én, kedden délután eltemettük az 5 agyonlőtt áldozatot 3 sírba. A magyarkanizsai börtönből idő egy múlva minden adorjáni foglyot kieresztettek a szerbek, csak 11 maradt fogva, azokat pedig elkísérték Zentára és ott zárták be őket. Így lakolt meg Adorján lakossága 3 hencegő fiatalember értetlen és oktalan hősködéséért. Gulyás Károly id. adminisztrátor."

A részletes bejegyzést követően az évkönyvben az 1919. január 7-i pályázaton győztesnek minősített, és hivatalát 1919. február 16-án elfoglaló, korábban Magyarkanizsán káplán Horváth János is szükségesnek látta megemlékezni a történtekről. Rövid bejegyzéséből fontos adalékok válnak ismertté, melyek az indítékokra vonatkoznak: „1918 decemberében megszállták a szerbek egész Bács-Bodrog megyét. Adorjánba azonban nem jött állandó szerb őrség, hanem Bicskei Szilveszter hadnagy parancsnoksága alatt 4 tagból álló helyi polgárőrség volt hivatva a rendre felügyelni. A polgárőrség föl is volt fegyverezve. De hamar ide szoktak a szerb katonák. A dohány csalta őket ide. Rendszerint fegyveresen jöttek, lövöldöztek, több helyen a házba is belőttek, s állandóan rémületben tartották a lakosságot. Itt van a csírája az 1919. január 17-én történt hármas gyilkosságnak, mely oly szomorú következményekkel járt. Ezt azonban részletesen és hitelesen megírta Gulyás Károly id. adminisztrátor, aki az adorjáni borzalmakat átélte."

Az esettel kapcsolatban Milojević tábornok, Szabadka és a körzet katonai parancsnoka, Jovan Aćimović tüzér őrnagy, magyarkanizsai parancsnok jelentése alapján az alábbi táviratot továbbította: „(Magyar)Kanizsa város parancsnoka tegnap a következőt jelentette telefonon: folyó év 4-éről 5-ére virradó éjszaka Adorján faluban megölték a kombinált ezred 3. zászlóaljának 4. századába tartozó katonákat, Radivoje Mijatovićot, Milojko Stefanovićot és Mirko Paunovićot. A gyilkosságot alattomosan követték el, a meggyilkoltak nem követtek el semmilyen kihágást a faluban. A nyomozás folyamatban van, az elkövetők ismertek, de még szabadlábon vannak. Az elkövetők és a cinkosok családtagjai őrizetben vannak. Elrendelem mindazok kihallgatását akik bármilyen kapcsolatban voltak a meggyilkoltakkal. Részletes jelentést az adatok beérkezése után teszek. Parancsnok Milojević tábornok"[9]

Ugyanerről az eseményről a magyarkanizsai pravoszláv egyházközség évkönyve, a Letopis az alábbi bejegyzést tartalmazza: „1919. évben történt kellemetlen eset. Három ifjú – szerb katonák Szerbiából, akik a szerb felszabadító hadseregbe tartoztak, amely Kanizsa környékén tartózkodott, elmentek sétálni Adorján faluig, ahol őket a magyarok – helybéliek leölték – a kanizsai szerbek áthozták testüket és eltemették a helybéli pravoszláv temetőben, méltó emlékművet emeltettek, közös emlékművet, amire a következő van írva: »Itt fekszenek földi maradványai három szerb katonának, kiket megöltek gonosztevő kezek Adorján faluban 4/17 januárjában 1919. évben. Mirko Paunović, Radivoje Mijatović, Milojko Stefanović a szerb anya fiai. Örök emlékül. Ezt az emlékművet állíttatták a hálás szerbek Ókanizsáról és környékéről.« Ador-

ján falut fel kellett volna égetni, de a helybéli parancsnok tüzér őrnagy Jovan Ačimović későbbi veje Jefto Petrovićnak, elállt ettől a szándékától, és így ez a kellemetlen eset megtorlás nélkül maradt."

Tovább vizsgálva az eseménysor történetét az adorjáni római katolikus plébánia halotti anyakönyvében (1919–1931), az alábbiak olvashatók:

„Apró Péter földműves. 30 éves, r. k. vallású, felesége Magda Viktória. Elhunyt lőtt sebtől eredő belső vérzés következtében 1919. január 19-én Adorjánon."[10]

„Milutinovics István földműves. 60 éves, r. k. vallású, felesége Sarnyai Krisztina. Elhunyt lőtt sebtől eredő belső vérzés következtében 1919. január 19-én Adorjánon."[11]

„Milutinovics János földműves. 60 éves, r. k. vallású, felesége Sóti Rozália. Elhunyt lőtt sebtől eredő belső vérzés következtében 1919. január 19-én Adorjánon."[12]

„Milutinovics szül. Sarnyai Krisztina földműves. 55 éves, r. k. vallású, férje Milutinovics István. Elhunyt lőtt sebtől eredő belső vérzés következtében 1919. január 19-én Adorjánon."[13]

„Nagy Erzsébet földműves. 36 éves, r. k. vallású, férje Benák Ferenc. Elhunyt 1919. február 22-én – az 1919. január 19-i események áldozata."[14]

„Pósa Vince földműves. 54 éves, r. k. vallású, felesége Borsos Erzsébet. Elhunyt lőtt sebtől eredő belső vérzés következtében 1919. január 19-én Adorjánon."[15]

„Sóti György földműves. 60 éves, r. k. vallású, felesége Milutinovics Anna. Elhunyt lőtt sebből eredő belső vérzés és megégés következtében 1919. január 19-én Adorjánon."[16]

„Sóti Róza földműves. 56 éves, r. k. vallású, férje Milutinovics János. Elhunyt 1919. március 23-án – az 1919. január 19-i események áldozata."[17]

A bejegyzések között nem szerepel Szabó István neve, ő Magyarkanizsán a börtönben halt meg január 30-án.

Az eseményekről a Szegeden megjelenő Délmagyarország a lap 1919. január 22-i számának ötödik oldalán adott hírt: *Adorján község fellázadt a szerbek ellen.* Alcíme: *Nyolc halottja és sok sebesültje van az összeütközésnek – A felbujtókat Belgrádba vitték.* Az alábbiakban idézzük a cikket: „(A Délmagyarország telefonjelentése.) Szomorú kimenetelű összeütközés történt szombaton a Magyarkanizsa melletti Adorján községben a megszálló szerb csapat és a falu lakossága között. A szerbek és magyarok közt nem új keletűek itt az ellenségeskedések, amelyek arra vezethetők vissza, hogy a községben levő nagyerdő fáit a falubeliek állandóan dézsmálták, a szerbek pedig – az erdő tulajdonosának kérésére – őrséget küldtek ki a fatolvajok ellen, akiket azonban nem lehetett elriasztani. Emiatt kisebbfajta csetepaték napirenden voltak, szombaton azonban olyan mérvben robbant ki az ellenségeskedés, hogy abból valóságos harc fejlődött ki. Szombaton ismét kiment néhány legény az erdőbe fát szerezni, a szerb őrség azonban megriasztotta őket. A legények, akik tudták, hogy többen vannak, mint az erdőben levő szerb őrség, ügyet sem vetettek a szerb katonákra, sőt amikor azok erélyesen felléptek ellenük, az egyik legény

rálőtt a szerbekre. A szerbek viszonozták a tüzelést, sortüzet adtak a magyarokra, akik a fák mögül lőttek az őrségre. Valóságos csata fejlődött ki, amelynek nyolc halottja és számos súlyos sebesültje lett. A szerb őrség nyomban jelentést tett a véres összeütközésről felettes parancsnokságának, amely azonnal vizsgálatot rendelt el. A községben tartózkodó szerbek azzal kezdték a vizsgálatot, hogy egy szérűskertet felgyújtottak, és mindenkit, aki elibük került, letartóztattak. De a magyarok se nézték tétlenül a szerbek munkáját, hanem gyűlést tartottak, amelyen elhatározták, hogy kipusztítják a szerbeket a falujukból. Addig bujtogatták egymást, míg valóságos lázadás tört ki a faluban. A magyarok a szerbeket, a szerbek a magyarokat kezdték üldözni. Az ellenségeskedés akkor érte el tetőpontját, amikor a szerbek egy olyan községbeli embert is letartóztattak, aki egyáltalán nem vett részt az eseményekben. A szerbek ezt az embert is Szerbiába akarták vinni, a többi, általuk elfogott bujtogatókkal együtt, a község lakói azonban ezt mindenáron meg akarták akadályozni. Ebből ismét összeütközés támadt, ami azonban minden nagyobb baj nélkül hamarosan véget ért. A szerb parancsnokság még szombaton megerősítette az adorjáni megszálló csapatot, amely a rendet azután úgy-ahogy helyreállította." A lap hasábjain több pontatlan, ellenőrizetlen „tény" látott napvilágot, aminek egy részét a következő híradásban korrigálták.

Az idézett napilap egy nappal később, 1919. január 23-án ismételten foglalkozott az eseménnyel, most már azonban két adorjáni fiatalember szemtanúként számolt be a történtekről: *Mit mondanak adorjáni emberek a falubeli véres összetűzésekről?* címmel a lap második oldalán az alábbiak olvashatók. „(Saját tudósítónktól.) A Délmagyarország keddi számában cikk jelent meg arról, hogy Adorján községben véres összeütközés történt szerb katonák és a lakosság között, s az összeütközésnek több halottja van. Szerdán megjelent nálunk két adorjáni fiatalember, akiknek előadása alapján sokkal borzalmasabb színben tűnik föl az adorjáni eset, mint ahogy azt keddi közleményünk alapján megírtuk. E szerint a szerbek valóságos büntető expedíciót indítottak a Magyarkanizsa közelében fekvő Adorján község ellen: a falut felgyújtották, s a védtelen lakosságra géppuskákkal lövöldöztek. Mivel Adorján a szerb megszállási vonalon belül fekszik, lehetetlen a vele való közvetlen érintkezés. Mindazonáltal elmondjuk híven azt, amit a két odavaló fiatalember a magyar lakosság állítólagos »lázadásáról« elbeszélt: Az a jelentés amely a Délmagyarországhoz eljutott, bizonyosan átment már a szerbek cenzúráján. Azért tűnhetik föl olyan aránylag enyhe színben az adorjáni eset. A községben mindenekelőtt nem laknak szerbek; a falunak körülbelül 3000 színmagyar lakosa van: az összeütközésre sem fatolvajlás adott okot. A tényállás ez: A magyarkanizsai szerb parancsnokság Adorjánon kinn hagyott öt Manlicher puskát megfelelő számú tölténnyel arra a célra, hogy a község a rend fönntartására alkalmazzon öt polgárőrt. A faluba ugyanis a szerbek nem küldtek katonaságot. Kijelentette a kanizsai parancsnok, hogy a magyar polgárőröknek ugyanolyan jogaik vannak, mint a szerb katonaságnak, s éjjel bárki ellen fegyvert használhatnak, aki megbontja a rendet, s az ő parancsuknak nem engedelmeskedik. Pénteken éjjel egy háromtagú szerb járőr kiment Magyarkanizsáról

Adorjánra. A három szerb katona a falubeli korcsmában borozott. Ezután – már boros fejjel – vacsorázni mentek egy gazdához, majd egy özvegyasszony házába akartak betérni, hogy vigye őket a kocsiján Magyarkanizsára. Az asszony azonban nem mert nekik ajtót nyitni. Erre a szerb katonák belőttek az ablakán. A szomszédok erre értesítették a magyar polgárőrséget, amelynek vezetője felszólította a szerb katonákat, hogy adják át a fegyvereiket. Erre lövés volt a válasz. A polgárőrök most szintén fegyvert használtak, és a három szerb katonát agyonlőtték. Adorjáni emberek bizonyára félelemből, a holttesteket a Tiszába dobták. Szombaton Kanizsáról szerb katonák mentek át Adorjánra, mert a parancsnokuk megtudta a történteket. A szerbek kihirdették, hogy a faluból senki se merjen elmenni. Több házat fölgyújtottak, s a menekülőkre gépfegyverrel lövöldöztek. Vasárnap a parancsnok szabad fosztogatást engedett a katonáknak. Ismételjük, nem lehet most ellenőrizni az Adorjánból érkező hírek valódiságát, amelyeket csak fenntartással közölhetünk. Valószínűnek látszik azonban, hogy az adorjáni eset igen komoly jelentőségű." A második cikk már pontosabban leírja az eseménysort, de továbbra is vannak benne ellentmondások, pontatlanságok. Nem világos a faluban lévő polgárőrség szerepe, ugyanis a lap állításával szemben a plébánia évkönyvében nem található utalás arra vonatkozóan, hogy a lövöldözésben a polgárőrség tagjai részt vettek volna.

A megtorló akcióhoz kapcsolódó, az eseményeket hitelesítő tanácsülési jegyzőkönyvekben az említések adorjáni tűzvészről beszélnek. A falu lakói Magyarkanizsa néptanácsától pénzügyi segítséget kértek, hogy az épületekben, állatállományban keletkezett kárt felszámolhassák.

A tanács a benyújtott kérelmeket megtárgyalta: „özv. Apró Péterné 2793/1919. számú kérvénye, amelyben az 1919. évi adorjáni tűzvész alkalmával elpusztult épületeinek helyreállítása céljából segélyt kér". Megállapította, hogy a „. . . kérelmező saját hibáján kívül jutott ezen szerencsétlen helyzetbe, s hogy férje ugyanezen alkalommal kapott lövésseb következtében halt el . . ."[18]

A következő bejegyzés „Szalma György 2817/1919. számú kérvénye, amelyben 1919. évi január 19-iki adorjáni tűzvész alkalmával leégett lakház és istálló épületeinek felépíthetése céljából segélyt kér". A tanács megállapította „. . . kérelmező rokkant katona és saját hibáján kívül jutott ezen szerencsétlen helyzetbe . . ."[19]

„Körmöczi Miklós 2821/1919. számú kérvénye, amelyben az 1919. évi január 19-iki tűzvész alkalmával leégett házának felépítése és elpusztult ingóságának beszerezhetése céljából segélyt kér."[20] A tanács a kérelmezővel kapcsolatban is megállapítja, hogy önhibáján kívül került szerencsétlen helyzetbe.

A következő bejegyzés „özv. Szabó Györgyné 2908/1919. számú kérvénye, amelyben az 1919. évi január 19-iki tűzvész alkalmával leégett épületeinek felépíthetése céljából segélyt kér."[21] Az esettel kapcsolatban itt is megjegyzi a tanács, hogy a kérelmező önhibáján kívül került szerencsétlen helyzetbe.

Megtárgyalásra került: „Ladányi Ferencné 3368/1919. számú kérvénye, amelyben az 1919. évi január 19-iki tűzvész alkalmával leégett ingóságának

pótlása céljából segélyt kér". A fent említettekhez hasonlóan megállapították, hogy a kérelmező önhibáján kívül került szerencsétlen helyzetbe, és a tanács az említett kérelmezőknek 500-500 korona segélyt utalt ki.[22]

Az egymást követő kérvények sorában az utolsó „özv. Vajda Józsefné Ludányi Piros 2861/1919. számú kérvénye, amelyben házának helyreállítása céljából 300-400 korona ideiglenes segélyt kér, mit viszonyaik kedvezőbbre válta esetén a városnak visszafizetni kész". A tanács ebben az ügyben úgy döntött, hogy 100 korona segélyt ad.[23]

Az eseménysorhoz kötődő utolsó bejegyzés jóval későbbi: „Csanádi Zsigmond 3773/1919. számú kérvénye, melyben az adorjáni tűzvész alkalmával a szerb katonaság által leszúrt hasas kocájának kártérítésére a várostól 3000 korona segélyt kér". A tanács, miután megállapította, hogy a kérelmező saját hibáján kívül jutott szerencsétlen helyzetbe, 500 korona segélyt adott számára.[24]

Ez az egyetlen jegyzőkönyvi bejegyzés, melyben az esettel kapcsolatban a szerb katonaságot megemlítik.

A Letopis bejegyzései között rábukkantunk a történet egy meglehetősen sajátos utóéletére:

„1942. karácsonyán (7., 8. és 9. I.) a magyar hatóságok részéről hírhedt bűntény »Razzia« a szerb lakosságon elkövetett a Sajkás vidéken, a Duna és a Tisza alsó folyásán. Itt kínok közt megölteket a Tiszába, a Dunába dobták a szerb fiatalság virágát, nőket, gyermekeket és öregeket. Amíg élnek szerbek ezen a vidéken, nem felejtik el a »Vízi temető«-t a Tiszán Zsablyánál, sem »Badast« a Dunánál Gardinovac/Dunagárdonynál. Szerencsére ez a hulláma a tömeggyilkosságoknak és kiűzéseknek nem érintette Kanizsát, áldott pásztora az ő népének Jefto Petrović parókus, akkori kanizsai pap; neki köszönhető, mert ő mentette meg 1919. évben Adorján magyar falut a megsemmisítéstől – miután benne megöltek három szerb katonát, [ezért – K. Z.] nagy megértéssel voltak iránta a magyar parancsnokságon, és sikerült neki megóvni a szerb lakosokat, de csak az őslakosságot Kanizsán."

A történtek megítélésekor szubjektív tényezők játszottak szerepet, a Letopisba bejegyző ugyanis egy több forrásból megvilágított eseménysort, még 26 évvel később is, más megvilágításba helyezve – az eredeti bejegyzésben foglaltakat véve igaznak –, egy másik eseménysorral igazolt le. Nem más ez, mint a megkonstruált valóság, ha úgy tetszik: pszeudó, vagyis álvalóság utólagos igazzá tételének kísérlete.

Jelen dolgozat írója arra a tényre szerette volna ismételten ráirányítani a figyelmet, miszerint a kutató soha ne elégedjen meg tényszerűnek látszó – szóbeli vagy írott közlésre alapuló –, de csupán egy forrásra építkező adatok alapján levonni a következtetéseket, hiszen a fenti példa is mutatja, hogy sok esetben akkor is nehéz kihámozni a tényeket, ha több forrást is találhatunk ugyanazon eseménysorra vonatkozóan. A valóságelemeket másként összerakó, tudatos ferdítés szándékát rendkívül nehéz kihámozni azokból a forrásokból, melyeket egy-egy pszeudótörténet igazolására használtak fel a kortárs krónikások.

JEGYZETEK

[1] Vö.: Liszka József 2004: 6.
[2] Vö.: Szilágyi Miklós 2001: 30–37.
[3] Vö.: Keszeg Vilmos 1996: 5–7.
[4] Vö.: Dobos Ilona 1964: 198.
[5] Magyar statisztikai közlemények. Új folyam 56. köt. A Magyar Szent Korona Országainak 1910. Évi Népszámlálása. Budapest. 1912.
[6] Vö.: Szenti Tibor 1985: 15.
[7] Lásd Matuska Márton 1991: 126–128.
[8] Ezt közli és fogadja el igaznak Molnár Tibor 2003: 26–27.
[9] A távirat szövegét a belgrádi katonai levéltárban találta meg Molnár Tibor 2003: 25–26.
[10] Adorjáni r. k. plébánia halotti anyakönyve 8/1919.
[11] Adorjáni r. k. plébánia halotti anyakönyve 11/1919.
[12] Adorjáni r. k. plébánia halotti anyakönyve 7/1919.
[13] Adorjáni r. k. plébánia halotti anyakönyve 9/1919.
[14] Adorjáni r. k. plébánia halotti anyakönyve 18/1919.
[15] Adorjáni r. k. plébánia halotti anyakönyve 6/1919.
[16] Adorjáni r. k. plébánia halotti anyakönyve 5/1919.
[17] Adorjáni r. k. plébánia halotti anyakönyve 23/1919.
[18] ZTL F. 072.1.
[19] ZTL F. 072.1.
[20] ZTL F. 072.1.
[21] ZTL F. 072.1.
[22] ZTL F. 072.1.
[23] ZTL F. 072.1.
[24] ZTL F. 072.1.

IRODALOM

Dobos Ilona
1964 Az *„igaz"* történetek műfajának kérdéséről. Ethnographia LXXV. 198–217.

Keszeg Vilmos
1996 *Kelt levelem . . .* Egy mezőségi parasztasszony levelezése. A Néprajzi Látóhatár Kiskönyvtára 6. Debrecen

Liszka József
2004 *Sötét éjben fényes csillagunk . . .* II. Rákóczi Ferenc és a kuruc kor emlékezete a szlovákiai magyar tájak néphagyományában. Lilium Aurum. Dunaszerdahely

Matuska Márton
1991 *A megtorlás napjai.* Újvidék

Molnár Tibor
2003 *Kanizsa község I. világháborús hősi halottai.* Tóthfalu

Szenti Tibor
1985 *Parasztvallomások.* Gazdák emlékezése Vásárhelyről. Budapest

Szilágyi Miklós
2001 *Néprajzi forráskritika.* Néprajz egyetemi hallgatóknak. Oktatási segédlet. Debrecen

Káich Katalin

ZOMBOR MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETÉBŐL* (III.)

1882 és 1918 között harminckilenc magyar vendégtársulat lépett fel a zombori színházban. Annak ellenére, hogy a magyar vidéki színészetet, különösen a nemzetiségek lakta területeken, a hivatalosan meghirdetett és támogatott kultúrmissziós törekvések szolgálatába kívánták állítani, ezt a feladatot nem tudták teljesíteni a vándortársulatok, amelyek, miután a vidéki színészet országos rendezésére sohasem került sor igazán, állandóan anyagi gondokkal küszködtek. Műsorpolitikájukat, annak érdekében, hogy ne kelljen deficittel zárni az évet, a könnyed szórakoztatásra alapozták, ami a minőség hanyatlásával párosult. Nemcsak hogy nem teljesítettek kultúrmissziót a nemzetiségek felé, de még a magyar nemzeti kultúra ügyét sem tudták az elvárásoknak megfelelően szolgálni. A 19. század utolsó harmadában két-három jó nevű népszínmű énekes (narodni komad s pevanjem) vagy komika/komikus, a 20. század elején pedig néhány jeles operettprimadonna volt az a vonzerő, mellyel a közönséget színházba lehetett csalni. A repertoárok 80–90%-át a könnyű műfajok múzsája képezte, s csak elvétve, a változatosság kedvéért (vagy egy-egy igényesebb színész kedvéért) tűztek műsorra hazai vagy világirodalmi klasszikust. A közönség elvárta, hogy napról napra újdonságokkal kedveskedjék neki a színházigazgató, még akkor is, ha ez az előadások minőségére negatív hatással volt. Meghatározott sablonokra épülő előadástípusok gyártására szűkültek a színpadi produkciók, melyeknek sikere 2–3 főszereplőn múlott. A színművek, drámák, tragédiák színpadra vitele a nehezebben megvalósítható, fárasztó feladatok közé tartozott, a siker viszont gyakran elmaradt: vagy azért, mert a társulatnak nem volt megfelelő tragikai hőse/hősnője, vagy pedig azért, mert a színpadra állított mű, ha korabeli magyar szerzőről volt szó, álhazafias szólamokkal teletűzdelt propagandairatra emlékeztetett inkább, mint komoly igényekkel megírt drámára.

Ennek ellenére a 36 év alatt, a kb. 1000 előadás közül, számos kiváló produkciót is láthatott a zombori magyar közönség Temesváry Lajos, Aradi Gerő, Krecsányi Ignác, ifj. Polgár Károly, Balla Kálmán és főleg a nagy Shakespeare népszerűsítő Rakodczay Pál társulatától. A magyar színháztörténet kiváló

* *A tanulmány Zombor monográfiájához készült 1988 novemberében*

egyéniségei közül Prielle Kornélia, Latabár Árpád, Gózon Gyula, Berki Lili, Somlay Artúr és Kabos Gyula játszott a zombori színpadon. Az ő nevük fémjelzi azokat az emlékezetes előadásokat, melyeknek célja nem a közönség szórakoztatása, hanem a művészi élmény varázslatának felmutatása volt. Színháztörténeti eseménynek számít pl. az 1903 januárjában bemutatott Ibsen-dráma, a *Kísértetek*, melyben a fiatal Somlay Artúr szuggesztív játékkal valósággal rákényszerítette az operetthez szokott közönséget arra, hogy fenntartások nélkül elfogadja az előadást, s ez sikerült is neki.[70]

A színművészetnek Zomborban 1882-ben felállított otthona a művelődést alapozó intézmények közé tartozott. Rendszeressé váltak a színházi előadások, s nem kellett a kocsmai vagy szállodai nagytermekben rögtönzött színpadokon fellépni a színészeknek. A közönség pedig megszokta, megszerette, és végül igényelte is a színjátszást. Ízlésének kialakulására a vendégszereplő társulatok hatottak. A közönségnevelést a magyar társulatok sokszor mellőzték, a Szerb Nemzeti Színház viszont mindvégig azon fáradozott, hogy a szórakoztatás igénye és a művészi igény kielégítése egyenlő arányban történjék. Mind a magyar, mind pedig a szerb színészet Zomborban a nemzeti és ugyanakkor az általános művelődést segítette, s voltak, különösen a 19. század utolsó harmadában, olyan színházi esték is, melyen a szerb, a magyar és a bunyevác színházkedvelők együtt foglaltak helyet a nézőtéren.

A múlt században létrehozott zombori kultúrintézmények legjelesebbike, az 1883-ban megalakított Bács-Bodrog vármegye Történelmi Társulata volt. A város értelmiségi köreinek több évtizedes álma valósult meg: megyei érdekeltségű művelődési intézmény alakult a vármegye központjában. A megalakulásnak természetesen voltak előzményei. Megyeszerte már a hetvenes években mind többen kardoskodtak amellett, hogy a temesvári Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Múzeum-Társulat mintájára, Bács-Bodrogban is hozzanak létre hasonló társulatot. A pacséri Dudás Ödön, az adai Fridrik Tamás, a kiszácsi Steltzer Frigyes, a szabadkai Iványi István, a zombori Donoszlovits Vilmos és Grosschmid Gábor, a zentai Dudás Gyula már előzőleg is sok helytörténeti cikket, tanulmányt tett közzé, mindössze arra volt szükség, hogy ezeket az egyéni kezdeményezéseket valamilyen módon egy központi helyre koncentrálják. Ez viszont addig nem történhetett meg, míg a felsőbb irányító szervek fel nem ismerték ezeknek az értékes kezdeményezéseknek kultúrtörténeti szempontból hasznos és szükséges voltát. Abban a pillanatban, amikor a mozgalom élére a vármegyei alispán, Schmausz Endre és a királyi tanfelügyelő, Czirfusz Ferenc állt Iványival, Radiccsal, Margalitscsal és a többi érdekelttel együtt, megnyílt a megvalósulás útja. Az alakuló közgyűlés 1883. május 11-én volt „egy vármegyei közgyűlést követő alispáni ebéd után".[71]

Miután minden feltétel megvolt arra, hogy a szervezett kutatómunka beinduljon, a Történelmi Társulat megalakulásával megkezdődhetett az a 35 éven át tartó, lankadatlan erővel és kitartással párosuló, áldozatokat nem ismerő, önfeláldozó egyéni és kollektív tevékenység, melynek eredményei révén egy olyan szellemi örökség birtokába jutott Zombor, melyhez hasonló telje-

sítményű intézmény nemigen alakult azóta sem városunkban, s melynek maradandó értékeit korunkban is hasznosítani lehet.

A 33 éven át, évenként négyszer megjelenő *Évkönyvek*, a Zombori Levéltárban őrzött rengeteg kézirat, jegyzet, levél, az 1896-ban megjelentetett „Bács Bodrogh vármegye egyetemes monográfiája" (mely alapja lett a Borovszky-féle monográfiának), a Városi Múzeumban őrzött archeológiai, néprajzi, numizmatikai, természetrajzi gyűjtemények az Iványi-féle helynévtárak minden hangzatos szólamnál ékesebben bizonyítják a Társulat munkatársainak valódi értékek feltárására összpontosuló aktív tevékenységét. Nemcsak a magyar múlt felderítésére terjedt ki figyelmük, hanem a vármegyében élő összes népek történelmi és néprajzi hagyományainak feltárását tűzték ki feladatul. Tevékenységükkel sokkal inkább hozzájárultak az e területen élő népek testvéri együttélésének ápolásához, mint azok a korabeli hangoskodó, frázisos tósztoktól hamisan csengő, felköszöntőktől lármás alkalmi összejövetelek, vármegyei lakomák, melyeket tudatosan vagy öntudatlanul a közvélemény megtévesztésére, a valódi helyzet eltussolására rendeztek ugyanazok, akik néhány nap múlva már az üres szólamú magyar hazafiság mellett hangoskodtak.

Az archeológia és az etnográfia két nagy kutatási területe volt a Társulatnak. Ezek révén ez az intézmény és működő tagjai bekapcsolódtak nemcsak a magyarországi, hanem az európai hason jellegű, akkor nagyon is aktuális kutatások folyamatába. Szakkönyvtárukba nemcsak a hazai, de a német és francia kiadványok is eljutottak: ezek felhasználása lehetővé tette számukra a sokoldalú tájékozottságot, melyet bőségesen kamatoztattak gyakorlati tevékenységükben. Néprajzi kutatásaik a századforduló valósága egy részterületének megismerését is elősegítették, s az utókor számára sikerült átmenteniük mind a magyarság, mind pedig az egykori vármegye területén élő nemzetiségek szellemi és anyagi kultúrájának hagyományait. Ez annál is inkább figyelemre méltó, mert egy olyan korszakban fordultak a nemzetiségek felé, amikor a hivatalos magyar politika értelmében a magyar kultúra (így a népi kultúra is) felsőbbrendűségét kellett bizonyítani, azt, hogy csak ennek a kultúrának van létjogosultsága az országban. Ezzel az állítással akarták igazolni azt, hogy jogos a magyarosításra irányuló mind agresszívabb törekvés.

A rendszeres helytörténeti kutatásoknak azonban, függetlenül a Társulat megalakításától, eléggé korlátozott lehetőségei voltak, lévén hogy anyagiakban nem bővelkedett az egyesület, s ebből kifolyólag az aktív tagok száma csekély volt. Továbbra is az egyéni érdeklődéskörök határozták meg, mivel és milyen terjedelemben foglalkozik majd a Társulat, és milyen módszerekkel dolgozzák fel az összegyűjtött anyagot, adatokat, forrásokat. Az antagonizmus a kitűzött cél és a megvalósítás reális lehetőségei között, állandó jelleggel jelen volt a harmincöt éves tevékenység során. A munkatársak sokszor kényszerültek arra, hogy elképzeléseik nagy részének realizálását feladják nemcsak szellemi energiájuk végessége és szakmai tudásuk fogyatékossága miatt, hanem azért is, mert a kultúrával való foglalkozás nem tartozott a gazdaságosság szempontjából kifizetődő tevékenységek közé.

Az általuk felgyűjtött anyag mennyiségét és megbízhatóságát mai szempontból is, csak elismeréssel nyugtázhatjuk. A feldolgozás módját és minőségét illetően, lehetnek ugyan fenntartásaink, de ugyanakkor elért eredményeiket nem szabad az adott korszellemtől, „a társadalmi-történelmi kontextustól" függetlenítve, csak ma kialakított értékrendszerek szempontjából mérlegelnünk. Figyelembe kell vennünk a századfordulón uralkodó leghaladóbb szellemű felfogások mércéit is, s csak ezek tükrében végezhetjük el az elbírálás felelősségteljes munkáját. Tudnunk kell azt is, hogy az áldozatokkal járó munkát majdhogynem volontőr alapon végezte szabad idejében Donoszlovits Vilmos, Steltzer Frigyes, Iványi István, dr. Dudás Gyula, Rohonyi Gyula, Grosschmid Gábor, Thim József, Érdujhelyi Menyhért, Czirfusz Ferenc, Roediger Lajos, Gubitza Kálmán, Trencsény Károly, hogy csak a legjelentősebb munkatársakat említsük, hiszen csak a kutatással járó kiadások fedezését biztosították a hivatalos szervek, míg az összegyűjtött anyag rendszerezése és feldolgozása, a vármegyei monográfia megírását kivéve, megfizetetlen maradt.

Az erkölcsi elkötelezettség vezérelte őket, s talán a kelleténél szerényebben, hangos hivalkodó öntetszelgés nélkül igyekeztek beépülni a korszak művelődési életébe. A közösség figyelme, éppen ezért, gyakran elsikkadt elért eredményeik felett, s ezért történhetett meg például az, hogy a közvélemény miközben lármás hozsannával köszöntötte az 1908-ban megrendezett iparkiállítást, az elismerésnek csak szórványos morzsáival illette a fennállásának huszonötödik évét ünneplő Történelmi Társulatot.

Egy azonban bizonyos. A hivatalos, magyar nemzetet glorifikáló történetszemlélettől eltérően, a Társulat munkatársainak többsége az összegyűjtött anyag feldolgozásakor a tényszerűség követelményét részesítette előnyben a konzervatív-nemesi értékkategóriákkal szemben. Ha szemléletmódjukban mégsem tudtak mindenkor a progresszív irányzatok áramkörébe bekapcsolód-

ni, annak okát nem pusztán az egyéni hozzáállásukban megnyilvánuló megalkuvásnak kell tulajdonítani, hanem figyelembe kell vennünk azt is, hogy milyen mértékben gátolta szellemi és tudósi magatartásuk fejlődését az adott társadalmi és politikai helyzet a századfordulón.

A korszellem főleg újabb kori kutatásaik eredményeinek feldolgozásában éreztette negatív hatását. A nemzetiségi kérdés problematikájának vizsgálatakor a tényszerűség ellenében az uralkodó osztályok frázispufogtató, nacionalista felhangjai is beszivárogtak megállapításaikba a Rákóczi-féle és a 48-as szabadságharccal, a 67-es kiegyezéssel kapcsolatban.

Mindezektől az észrevételektől függetlenül, a Történelmi Társulat harmincöt esztendős tevékenysége egy meghatározott „polgári korszak igen becses vívmányá"-t jelenti, mely történelmi távlatból tekintve, valós (istinsko nasleđe), eredményekben gazdag kulturális örökségünket alkotja.[72]

A helybeliek iskolán kívüli művelésének legsokrétűbb feladatát az 1899 novemberében megindított líceumi előadások tették lehetővé. A nyugati államokban a 19. század derekán divatossá lett (Angliában University Extension, Németországban Ferien-Curse) és a Budapesten működő líceum mintájára Magyarország-szerte alakultak líceumi egyesületek a századfordulón. Zombor az elsők között csatlakozott a mozgalomhoz, úgyhogy 1901. február 18-án hivatalosan is megalakult a Szabad Lyceumi Egyesület, melynek első elnöke a neves magyar író, Gozsdu Elek lett.

A tizenöt éves élettartamú egyesület programja kiterjedt a társadalmi és természettudományok minden ágára, gyakorlati értékű és szellemi táplálékot nyújtó előadások váltogatták egymást és a hangversenyek, művészeti tárlatok szervezése sem maradt el, melyekre magyarok és időnként a szerbek is egyaránt eljártak, hogy új ismeretekkel bővítsék addigi tudásukat. Az őszi–téli évadban, vasárnap délután, általában 4 órai kezdettel tartották az előadásokat a városháza nagytermében. A helybelieken kívül gyakran vendégszerepeltek, elsősorban budapesti előadók. A Liszt-tanítvány Thomann István zongoraművész, Krúdy Gyula író, Kiss József költő (aki Laza Kostićtyal is megismerkedett, és akinek *Jehova* című költeményét le is fordította szerbre), a feminista Bédy-Schwimmer Róza, Beregi Oszkár, a korszak kimagasló színésze, Madzsar József, valamint Jászi Oszkár, hogy csak a legeminensebbeket említsük. A helybeliek közül Gozsdu mellett Rácz Soma, Trischler Károly, Pataj Sándor, dr. Kohlmann Dezső, „a zombori gimnázium európai látókörű, nagy műveltségű" tanára, Bárczy Iván, dr. Duchon János orvos stb. léptek többször is közönség elé, hogy felolvasásaikkal pótolják a hallgatóság műveltségbeli hiányosságait. A szerbek közül dr. Lallosevits János (dr. Joca Lalošević) és Novakovics Izidor (Isidor Novaković) tartottak figyelmet keltő érdekes előadásokat. Gozsdu idejében a hallgatóság az előkelőbbekből tevődött össze, de idővel végképp a kis- és középpolgárság lett a líceumi előadások kedvelője, amely kezdetben nem azért járt el az előadásokra, mert feltétlen életszükséglete volt az új ismeretek szerzése. A megjelenés volt fontos számára, s ezért a szórakoztatóbb előadásoknak nagyobb keletje volt, mint a tisztán tudományos jellegűeknek. Ez alól kivétel csak a fővárosi vendégelőadó fellépése volt. Idő-

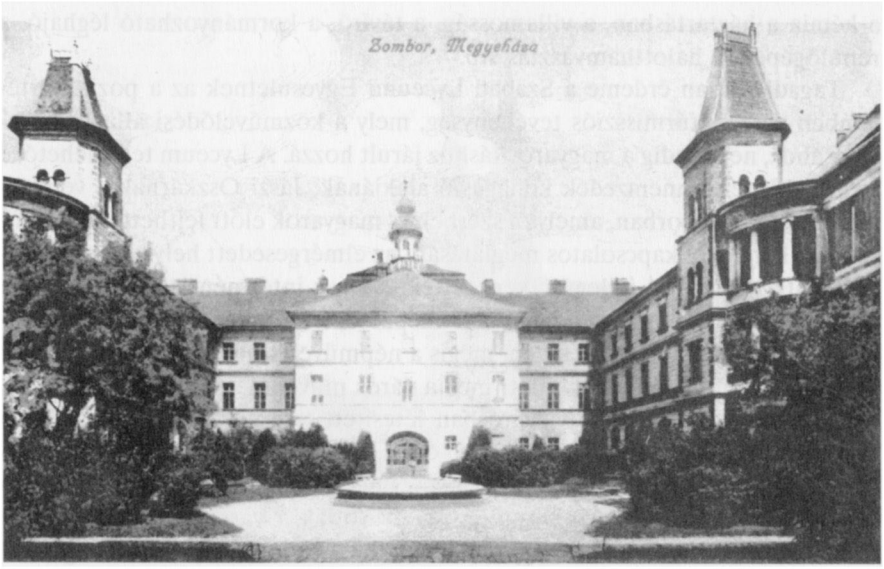

vel azonban szokássá vált az előadások látogatása, ami feltétlen azt eredményezte, hogy ez a kezdeményezés, sok hasonlóhoz viszonyítva, nem maradt meddő kísérlet a város kulturális életének felvirágoztatására irányuló törekvésekben.

Jelentős, gyakorlati értéke volt az 1903-ban megszervezett ingyenes szaktanfolyamoknak, melyeket kereskedelmi könyvvitelből és kereskedelmi számtanból szerveztek az iparosok és kereskedők továbbképzésére. A Felső Kereskedelmi Iskola tanárai hetenként háromszor tartottak előadásokat este nyolcórai kezdettel az érdeklődők számára. A tanfolyam hallgatói bizonyítványt is kaptak. A város közgyűlése a gazdasági és pénzügyi bizottság javaslatára az 1903/904. iskolai tanévben 400 korona segélyt hagyott jóvá a szaktanfolyam költségeinek fedezésére. Az órákat a kereskedelmi iskola egyik, díjtalanul átengedett tantermében tartották, s az ingyenes fűtést és világítást is jóváhagyták.

Gozsdu Elek távozása után Rácz Soma gimnáziumi tanár lett az elnök. A város továbbra is csak a szaktanfolyamokat finanszírozta, és 1909-ben 600 koronára emelte a segélyt, melyet utoljára 1914-ben utalt át a városi számvevőség. A háború kitörése pontot tett mind a líceumi előadások, mind pedig a szaktanfolyamok végére.

A líceumi előadások eklektikus jellegűek voltak. A korabeli leghaladóbb eszmék tolmácsolói – különösen ami a társadalomtudományokat illeti – mellett időnként a konzervatív, nacionalista ideológia szószólói is hallatták szavukat, az előadások többsége azonban az általános műveltség terjesztésének jegyében fogant. Magyar és világirodalom-történeti, zenetörténeti, esztétikatörténeti, művészettörténeti előadások sorjáztak olyan gyakorlati kérdésekre választ adó előadások kíséretében mint a gyermekvédelem, az alkoholizmus,

a kémia a háztartásban, a villamosság, a távíró, a kormányozható léghajó, a repülőgépek, a halotthamvasztás stb.

Tagadhatatlan érdeme a Szabad Lyceumi Egyesületnek az a pozitív értelemben vett kultúrmissziós tevékenység, mely a közművelődési állapotok javulásához, nem pedig a magyarosításhoz járult hozzá. A Lyceum tette lehetővé a második reformnemzedék kimagasló alakjának, Jászi Oszkárnak a vendégszereplését Zomborban, amelyen szerbek és magyarok előtt fejthette ki a nemzetiségi kérdéssel kapcsolatos meglátásait, az elmérgesedett helyzet orvoslására vonatkozó reform jellegű elképzeléseit, s ez az intézmény tette lehetővé a kereskedők és iparosok szakmai továbbképzését is. Egy végét járó, ellentmondásos korban, tágabb értelemben, mégis a népművelés ügyét szolgálta, s ebből a szempontból jelentős hely illeti meg a város művelődéstörténetében.[73]

A Zombor szabad királyi városban létesített tanintézetek közül a Szerb Tanítóképzőt, az Állami Gimnáziumot és a Felső Kereskedelmi Iskolát tekinthetjük a legjelentősebb oktatói intézményeknek, lévén hogy az ezekben tanuló és tanító értelmiségi körök döntően befolyásolták a város művelődési élete arculatának kialakulását, de ugyanakkor a város határain túlra is magukkal vitték az itt szerzett alapozó tudást, hogy további tevékenységükkel járuljanak hozzá a város jó hírnevének öregbítéséhez.

A kiegyezés előtt majd kilencven évvel megalakított Szerb Tanítóképző jelentős változásokon ment keresztül 1867 és 1918 között. Működését a nagyon is összetett társadalmi, gazdasági és politikai helyzet határozta meg. Az egyre erősödő magyarosítási törekvések és a szerbség körében lezajló politikai frakcióharcok szintén hatással voltak az iskola fizionómiájának kiformálódására. Az 1869/70-es tanévben ez az intézmény bevezette a három-, majd az 1892/93. tanévben pedig a négyéves kötelező oktatást. A következő szervezésbeli változást a fiú- és leányosztályok különválasztása jelentette az 1896/97. tanévben, 1903-ban az említett követelmények értelmében a tantestület is megoszlott, végül 1910-ben formálisan is szétvált a Szerb Tanítóképző: Tanító- (Srpska narodna učiteljska škola) és Tanítónőképző (Srpska narodna učiteljička škola) lett.

A sok évtizedes tradícióval rendelkező iskola nagy jelentőségű volt azért is, mert 1871-ig csak itt képezték ki azokat a tanítókat, akik az egykori Jugoszlávia területén az alsófokú diákképzés és nevelés úttörői, fáradságos munkáját végezték. Mindvégig jó szakember hírében állottak a Zomborban végzett szerb tanítók. Ez, sajnos, nem mondható el a társadalmi-erkölcsi nevelésükről, lévén, hogy a Tanítóképző élén a konzervatív beállítottságú Nikola Đ. Vukičević állt majd harminc esztendőn keresztül, aki az Iskolatanács (Školski savet) politikájának híveként, klerikális beállítottságával arra törekedett, hogy a jövő tanítói kiváló szakképzettségükkel egyként szolgálják az iskolát és az egyházat. Tanártársainak többségével együtt mindent elkövetett, hogy a haladó eszméket távol tartsa az iskola növendékeitől. Erre vonatkozóan a *Venac* elnevezésű, rövid életű (1866–1873) diákkör a legjobb példa, melynek haladó nézeteket valló tagjai megpróbáltak kitörni a bűvös körből, de sikertelenül.

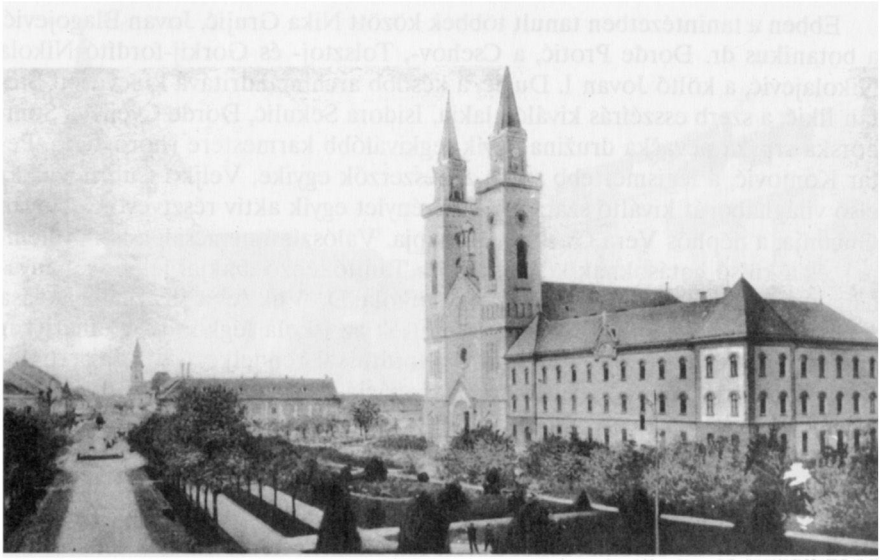

A diákok ideológiai képzését döntően befolyásolták nemcsak az állami szervek rendelkezései, de a pravoszláv egyház hierarchiája is, míg a haladó polgári eszméket valló polgári radikalizmus csak közvetett úton tudott hatni. Az érvényben lévő társadalmi normák előírásainak értelmében, a tanító felelősséggel tartozott munkájával mind az államhatalomnak, mind pedig az egyházi és iskolai felsőbb szerveknek. E célból az összes korabeli középfokú tanintézetekben, így a Tanítóképzőben is, a vallásos-erkölcsi nevelésre fektették a hangsúlyt, s megtiltották a diákok részvételét a társadalmi és politikai életben.

Függetlenül azoktól a megszigorító intézkedésektől, melyeknek a Tanítóképző is alávetette magát, a progresszív társadalmi és politikai légkör, a haladó szellemű sajtó, az ifjúsági mozgalom és a szerb szocialisták mozgalmai sok tanítóképzős diák további tevékenységére meghatározó jellegű volt. Állandóan nyomon követhető az a harc, melyet a diákok szervezetten vívtak az iskolán belüli emberségesebb viszonyok megteremtéséért és a nagyobb szabadságjogokért. A haladó tendenciák folyamatos jelenléte az első világháború kitörésekor vált teljesen nyilvánvalóvá.

Az 1897-ben meghozott törvény, mely a magyar nyelv kötelező tanítását írta elő (Zakon o učenju madarskog jezika) a nemzetiségi iskolákban, s amellyel a magyarosítás ügyét kívánták hathatósabbá tenni, a Tanítóképző esetében sem realizálódott az elvárásoknak megfelelően.

A zombori Szerb Tanítóképző egyike volt azoknak az egyedülálló intézményeknek, mely a Monarchián belüli és a Monarchia területén kívül élő délszláv népek művelődésében jelentőségteljes szerepet töltött be. Nikola Đ. Vukičević igazgató és dr. Đorđe Natošević tanfelügyelő (glavni školski referent) nevéhez fűződik elsősorban a pedagógiai elmélet és gyakorlat fejlődési irányvonalának kialakítása s kibontakoztatása a szerbeknél, melyre a 19. század második felében az osztrák és a német keresztény gyakorló pedagógusok (pedagog-praktičar) hatottak, s csak a 20. század elejére éreztette hatását Herbart pedagógiája.

Ebben a tanintézetben tanult többek között Nika Grujić, Jovan Blagojević, a botanikus dr. Đorđe Protić, a Csehov-, Tolsztoj- és Gorkij-fordító Nikola Nikolajević, a költő Jovan I. Dučić, a később archimandritává kinevezett Stefan Ilkić, a szerb esszéírás kiváló alakja, Isidora Sekulić, Đorđe Cvejić, a Somborska srpska pevačka družina egyik legkiválóbb karmestere (horovoda), Petar Konjović, a legismertebb szerb zeneszerzők egyike, Veljko Čubrilović, az első világháborút kiváltó szarajevói merénylet egyik aktív résztvevője s Jovan Gucunja, a néphős Vera Gucunja édesapja. Valószínű nemcsak a korszellemnek és a külső hatásoknak köszönhető a Tanítóképző diákjai jelentős hányadának haladó szellemű irányultsága. Nikola Đ. Vukičević igazgatóskodása után kedvezőbb áramlatok is megérintették az iskola légkörét. A tanári kar tagja lett, többek között, a zürichi doktorátussal rendelkező dr. Paja Radosavljević, aki később Amerikában a pedagógia, pszichológia és antropológia terén ért el kimagasló eredményeket, és a szocialista elveket valló Vasa Stajić, aki 1912-ben maga köré gyűjtötte a forradalmi beállítottságú szerb ifjúságot, s akit a magyar hatóságok 1913-ban felfüggesztettek állásából.[74]

A felsorolt nevek is azt bizonyítják, hogy a zombori Tanítóképző 1867 és 1918 között olyan egyéniségeket nevelt fel, akiknek nevét ma is a délszláv népek legjelesebbjei között tarthatjuk számon.

A zombori Állami Főgimnázium, mely 1872. október 15-én nyitotta meg kapuit, eredetileg kétnyelvű (szerb és magyar) középfokú tanintézet volt. Első igazgatója Kocsmár József néptanító mindössze egy évet igazgatóskodott, miután az 1873/74-es tanévben Radics György szabadkai tanár került a gimnázium élére. Az első két évben valóban kétnyelvű volt az oktatás, de az állítólagos tanerőhiány miatt, különösen a III. és IV. osztályban, a továbbiakban magyarul folyt a tanítás. Az elmagyarosító törekvések itt is éreztették hatásukat. Fokozatosan leépítették a szerb nyelvű oktatást, s míg 1882-ig a szerb nyelv a pravoszláv diákok számára kötelező tantárgyként szerepelt az iskolaprogramban, ezután a fakultatív (vanredni neobavezni predmet) tantárgyak közé sorolták, mígnem 1903-ban végleg beszüntették.[75]

Majd 14 évnek kellett eltelnie, míg a Szentháromság téri roskatag egyemeletes épületből 1886. április 1-jén a Gimnázium beköltözhetett az állami költségen felépített új épületbe. Működését végérvényesen a középiskolákról hozott 1883. évi XXX. tc. definiálta, mely két középiskola-típust határozott meg: a gimnáziumot és a reáliskolát. A gimnázium a klasszikus „humanista műveltségeszmény" otthona volt, melyből automatikusan be lehetett iratkozni minden felsőoktatási intézménybe. „Az általános műveltség alapjait a középiskola alsó négy osztálya rakta le. Ez az alap a rendszerezett ismeret volt. A rendszerezett ismeretek hatalmas és imponáló épülete három erős pilléren nyugodott: Linné botanikai és zoológiai rendszerén, Mengyelejev periódusos rendszerén és a görög, valamint latin grammatikán."[76]

Az 1872-ben megnyitott Gimnáziumban, az alsó négy osztályban csak a latin nyelvet tanították heti 6 órával (kivételt a III. osztály képezett heti 5 órával), és csak az V. osztályban kezdtek a diákok görögöt tanulni, heti 5 órával.

Túlsúlyban voltak a humán tárgyak. A felső osztályokban a szilárd rendszerekbe foglalt ismeretanyagra ráépült az általános műveltséghez szintén hozzátartozó másnemű anyag, a matematika és a nemzetismereti tárgyak, me-

lyek közül az irodalom és a történelem a nemzeti öntudat ápolását, erősbítését szolgálta.

Ez a modell képezte alapját mind az állami, mind pedig az egyházi középiskolai oktatásnak. Az ily módon megalkotott oktatási rendszer „annak a kormányzatnak a kultúr- és oktatáspolitikai érdekeit képviselte, amely elsősorban államhivatalra politikailag kondicionált, megbízható értelmiségi középosztályt akart nevelni a rendszer számára".[77] Esetünkben a kétnyelvűről egynyelvűre redukált állami főgimnáziumban is az idézett célkitűzés volt a mérvadó, annak ellenére, hogy a lakosság nemzetiségi összetétele indokolttá tette a magyarul és szerbül párhuzamosan történő oktatást.

A Tanítóképző esetében elsősorban a diákok köréből került ki sok jelentős kultúrmunkás és haladó szellemű politikai dolgozó. A Gimnázium tanárai révén épült be a korabeli kulturális élet áramkörébe, nemcsak helyi szinten, hanem az egyetemesség szempontjából is. Radics György és dr. Margalits Ede a délszláv–magyar kapcsolatok kiépítésében ért el a mai kor szempontjából is nézve kimagasló eredményeket. Dr. Kohlmann Dezsőt „széles körű világirodalmi tájékozottsága, egyetemes humanizmusa, a »tiszta poézis« iránti vonzalmai"[78] különböztették meg a korabeli tanároktól. Rácz Soma líceumi tevékenységével, Roediger Lajos pedig a Történelmi Társulatban végzett munkájával szerzett érdemeket művelődéstörténetünkben. Az érettségizett diákok között volt Juhász Árpád festőművész, Papp Dániel író, a történész Thim József, a szótárkészítő Veselin Đisalović, a nagy magyar nyelvész, Bárczi Géza s a 20. századi szerb festőművészet egyik legeminensebb képviselője, a körünkben élt és alkotott Milan Konjović.

Magyarország területén a 19. század első felében nem nyitottak középfokú kereskedelmi iskolákat. A nagyobb kereskedelmi központokban néhány német nyelvű, privát szakkereskedelmi iskola működött, melyben kizárólag szak-

tantárgyakat adtak elő a kereskedelemmel foglalkozók továbbképzése céljából. Az első középfokú kereskedelmi iskolát Pesten nyitották meg a múlt század közepén, amely az 1870-es évekig egyedüli volt a maga nemében az ország területén. Az 1867-es kiegyezés után létrejött jelentős, gyors ütemű gazdasági változások szükségessé tették néhány középfokú kereskedelmi iskola megnyitását, melyeknek működését az 1879-ben hozott Rendelet szabályozta. Ezt a rendeletet a Magyar Királyi Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (Ministarstvo vere i prosvete) adta ki, s tíz évig volt érvényben. A polgári iskolák megreformálására 1884-ben került sor. A következő évben a polgári iskolák keretén belül kereskedelmi iskolák megnyitását is lehetővé tették. Tíz év után, 1895-ben a kereskedelmi iskolákat kiemelték a polgári iskolák köréből. Ennek eredményeként, vidékünkön Újvidéken, Nagybecskereken (Zrenjanin) és Pancsován nyitottak középfokú kereskedelmi iskolát. A zombori középfokú kereskedelmi iskola nem tartozott ebbe a kategóriába.

Bács-Bodrog vármegye szempontjából jelentős gazdasági változásokat eredményezett a közlekedés számára megnyitott Duna–Tisza-csatorna, valamint az 1870-ben befejezett vasúthálózat, mely Szegedet, Szabadkát, Zombort és Gombost (Bogojevo) kötötte össze. A közúti és vasúti hálózat kiépítésével az adminisztratív és kultúrközpont előnyös helyzetbe került a közúti és vasúti forgalom lebonyolítása szempontjából is, mert a Nyugat- és Kelet-Európa között lebonyolódó vámmentes áruszállítás (tranzitni promet) ezen a vasúti elágazáson és útkereszteződésen keresztül zajlott le. Ily módon a kereskedelem lényeges helyet foglalt el a város és a megye gazdasági életében, közvetítő szerephez jutott az iparosok, nagy- és középbirtokosok, valamint a piac viszonylatában. A Zombori Takarékpénztár, melyet 1868-ban nyitottak meg, szintén növelte az iskolát végzett szakkáderek iránti szükségleteket. Amikor 1885-ben meghozták a középfokú kereskedelmi iskolák megnyitásáról szóló Rendeletet (Uredba o ustrojstvu srednjih trgovačkih škola), a zombori városi szervek a befolyásos iparosok és kereskedők követelésére, beadvánnyal fordultak a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumhoz, melyben egy középfokú kereskedelmi iskola megnyitásának engedélyezését kérték. A Minisztérium először elvetette a kérelmet, de végül is kisebb-nagyobb huzavona után engedélyezte a középkereskedelmi iskola megnyitását, mégpedig a városi költségvetés terhére. Az első évfolyam tanulói számára 1888. szeptember 17-én kezdődött meg a tanítás. A tanintézet első igazgatója 1918-ig Zsulyevics Ernő, a Gimnázium addigi tanára volt. Az első években a tanárhiányt a Gimnázium segítségével oldották meg. Az 1896/97-es iskolaévben megfelelő számú szakember biztosította az oktatás zavartalan menetét. Elsők között lett a tanári kar tagja dr. Dudás Gyula, aki az 1896-ban megjelent Bács-Bodrog vármegyei monográfia főszerkesztője volt, s akinek jelentős érdemei voltak a Történelmi Társulat munkájában. Rajta kívül többek között Krump Vilmos, Novaković Isidor, Prokopy Imre és Trencsény Károly tartozott az iskola tanári karához, akiknek tevékenysége messze meghaladta az iskolai kereteket, lévén hogy a város kulturális életében is számottevő szerepet játszottak.

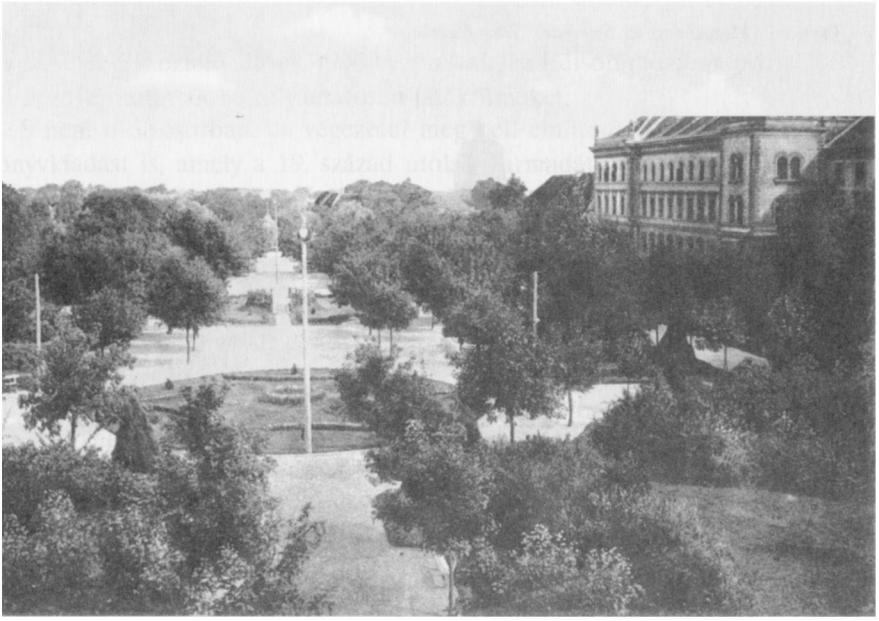

Az iskolában magyar nyelven folyt az oktatás, a szerb diákok számára azonban fakultatív tárgyként bevezették a szerb nyelvet és a pravoszláv vallástant, melyet Ljubomir Kupusarević pap adott elő 1917-ig.

Az 1892/93-as tanévben az iskola újonnan felépített létesítménybe költözött. Az iskoláztatás zavartalan finanszírozása nehézségekbe ütközött, így az oktatás nem volt ingyenes. 1895-ig a zombori származású diákok évenként két részben 12 forint tandíjat fizettek, míg a többiek 20 forintot. 1910 és 1918 között 80, illetve 100 koronára emelték a tandíjat.

Az 1895. augusztus 20-án meghozott rendelet értelmében (Uredba o organizaciji srednjih trgovačkih škola) a kereskedelmi akadémiák és középiskolák hivatalos neve Felső Kereskedelmi Iskola lett. Továbbra is hároméves volt az oktatás, melyek folyamán alsó, középső és felső osztályokat különböztettek meg. Ettől az időponttól kezdve az iskola neve Zombor szab. kir. város áll. segélyezett Felső Kereskedelmi Iskola lett. Százon felülre emelkedett a tanulók száma. A kitűnő hírnévnek örvendő iskola 1896-tól évente 3000 aranykorona szubvenciót kapott a Minisztériumtól. Ezt az összeget már a következő évben 6000-re növelték, 1912-ben pedig elérte a 14 000 aranykoronát.

A tanulók többsége német, magyar és zsidó családokból származott, de a szerbek, bunyevácok, horvátok és más nemzetiségűek száma is jelentős volt. Az iskola elvégzése után a németek és zsidók elsősorban kereskedelmi és bankügyletekkel foglalkoztak, míg a magyarok, szerbek, bunyevácok köréből kerültek ki az állami pénzügyi tisztségviselők, a postán és vasúton dolgozó tisztviselők, községi jegyzők stb.

Az iskola munkájához nagy segítséget nyújtott az iskolai könyvtár és a különféle szervezett tanulmányút, ami az oktatói-nevelői munka összetevője volt. A harmincéves periódusban 3055 diák iratkozott be, de csak 742 szerzett

képesítést ebben az iskolában. Feltehetően nemcsak a szigorú kritériumok miatt, hanem egyéb, ma már nehezen definiálható okok miatt.

Mindezeket figyelembe véve meg kell állapítani, hogy a zombori Felső Kereskedelmi Iskola, melyet a gazdasági, társadalmi szükséglet hozott létre, létfontosságú szerepet töltött be a város és a vármegye gazdasági életének kiteljesedésében.[79]

Zombor szab. kir. város és megyeszékhely művelődéstörténetének teljes képét nem tudjuk minden szegmentumában felvázolni, lévén, hogy munkánk csak egy fejezete a Zombort bemutató publikációnak. A különböző alsófokú szerb és magyar polgári iskolák, leány- és fiúintézetek, felekezeti iskolák az összlakosság közművelésében játszottak elsődleges szerepet. A 20. század elején létrehozott alsófokú zeneiskola és az annak keretében működő Filharmóniai Társaság, a zenei nevelés terén öregbítette a város hírnevét. A társaság nyilvános koncerteket adott nemcsak szűkebb pátriánkban, de 1903. évi körútján a zenekar eljutott Szabadkára, Újvidékre, Zágrábba, Fiumába, Abbáziába is, s fellépését mindenütt nagy elismeréssel fogadták. A társadalmi egyesületek is nagy szerepet játszottak a város életében. Magyar, szerb, bunyevác polgári kaszinók, dalárdák, legényegyletek, irodalmi társaságok, asztaltársaságok, szakegyletek alakultak egymás után, melyek közül különösen a szerb dalárdák (egyházi és polgári) járultak hozzá a zenei műveltség terjesztéséhez, és fellépéseikkel a város határain túl is nagy sikereket értek el. A sportegyesületek közül a zártkörű Zombori Korcsolyázó Egylet volt az első, melyből 1887-ben megalakult a Zombori Sportegylet. Ennek nevéhez fűződik a labdarúgás divatba hozása.

A filmművészet kezdeti lépései a budapesti Uránia Tudományos Színház 1901. évi február 12–14-éig terjedő vendégszereplésehez kapcsolódnak, melyre a városi színházban került sor, s melyet a Lyceum keretén belül szerveztek

meg. Az első mozielőadások 1906-ban voltak, az Edison moziban pedig 1908-tól kezdve mutattak be folyamatosan játékfilmeket.

S nem utolsósorban, de végezetül meg kell említenünk azt a szerteágazó könyvkiadást is, amely a 19. század utolsó harmadától kezdve mutat felfelé ívelő tendenciát. Nyomdászaink, Bittermann Nándor és fia, Oblát Károly, Milivoj Karakašević, Vladimir P. Bajić, Nádas(h) Ignác, Bosnyák Ernő, M. Bikar és Trsai (štamparija M. Bikara i drugova), Muzsik és Partlics stb. látták el azt a mennyiségileg impozáns kiadói tevékenységet, melyhez nemcsak a sajtókiadványok, a nemzeti jellegű szépirodalmi művek és a kapcsolattörténet szempontjából nagyon is értékes kiadványok tartoznak, hanem az egyházi jellegű nyomtatványok, a társadalom- és természettudományok köréből megjelentetett munkák, a pedagógiai, metodikai, didaktikai problémákat tárgyaló művek, a tankönyvek, a gyakorlati útmutatásokat tartalmazó szakkönyvek, a különböző almanachok, kalendáriumok, alkalmi kiadványok stb.

Az 1867 és 1918 között kialakult művelődési élet tehát magán viselte mindazokat az ellentmondásokat, melyeket az adott kor felemás gazdasági, társadalmi, kultúrpolitikai és politikai jellegzetességei termeltek ki. Egyes területeken sikerült a saját kort meghazudtoló, kimagasló eredményeket elérni, míg a csak nemzeti törekvések kívül rekedtek a korabeli haladó magyar vagy szerb tendenciákon. A ránkmaradt pozitív előjelű szellemi örökség azonban mégis az évszázadokon át együtt élő délszláv és magyar nép közösen kialakított és létrehozott, egymást kiegészítő szellemiségéről tesz tanúbizonyságot.

(Vége)

JEGYZETEK

70 Káich Katalin: *A zombori magyar színművészet története és repertóriuma 1825–1918.* Kiadja a Hungarológiai Intézet, Újvidék, 1975

71 Bácska. VI. évf., 1883. május 11., 21. sz.

72 Káich Katalin: *Bács-Bodrog Vármegye Történelmi Társulata (1883–1918).* Forum Könyvkiadó – a Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék, 1980

73 Káich Katalin ismertetett kapcsolattörténeti monográfiája. 54-57. o. Káich Katalin: *Szabad Líceumok Bácskában és Bánátban.* A Magyar Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék, 1979 66–77., 89–94. és 115–120. o.

74 *Dve stotine godina obrazovanja učitelja u Somboru 1778–1978.* Sombor, 1978. St., Budućnost, Novi Sad, 81–241. o.

75 [Káich] Stojanović Katalin: *Hronološki prikaz razvoja prosvete i kulture u Somboru od 1848. do 1919. godine.* Seminarski rad iz istorije. Ist. Arhiv. Zbirka radova. 23.

76 *Magyarország története. 1890–1918. II.* köt., 880. o. Akadémiai Kiadó, Bp., 1978

77 Uo., 883. o.

78 Szeli István: *Nemzeti irodalom – nemzetiségi irodalom.* Forum Könyvkiadó, Minerva nyomdája, Szabadka, 1974, 206. o.

79 *100 godina Srednje ekonomske škole 25. maj Sombor.* Izd. Informativni centar Sombor. Štampa: Birografika. Subotica, 1988, 9–19. o.

Ózer Ágnes

VÁROSAINK ÉS FALVAINK MAGYARORSZÁG ELSŐ FÖLDRAJZI ENCIKLOPÉDIÁJÁBAN

Magyarország első földrajzi enciklopédiájának szerzője Vályi K. András (1764–1801), aki „élete utolsó évének nyarán beutazta az országot, meglátogatta a városokat, várakat, és azokról rajzolatot vett föl munkája számára". Tájainkon is járt, mert háromkötetes művében gyakran fordulnak elő számunkra ismerős földrajzi nevek és fogalmak. A válogatás Vályi András háromkötetes művének, a *Magyar Országnak Leirása, Mellyben minden hazánkbéli Vármegyék, Városok, Faluk, Puszták, uradalmak, fábrikák, huták, hámorok, savanyú, és orvosló vizek, fördöházak, nevezetesebb hegyek, barlangok, folyó vizek, tavak, szigetek, erdők, azoknak hollételek, Földes Urok, fekvések, történettyek, külömbféle termésbéli tulajdonságaik, a' betűknek rendgyek szerént feltaláltatnak.* Budán, 1796, a válogatás 1799. évi eredetije alapján készült, melyben Heinermann Péter, az újvidéki Matica srpska Könyvtárának könyvtárosa segédkezett.

Vályi András a magyar művelődéstörténetbe a Pesti Egyetem első kinevezett magyar tanáraként vonult be. Ő állította fel az első magyar nyelvi és irodalmi tanszéket, és a tanítás terve is az ő műve.

ÓZER Ágnes

APATIN. Német mező város Báts Vármegyében, birtokosa a' Királyi Kamara, lakosai katolikusok, fekszik Sz. Iván puszta, és Új Szonta között, lakosai leginkább kézi mesterséggel élnek; a város rendesen építetett; több útszai között kettő legnevezetesebb, épületyei között pedig a' Királyi Élésház, melly három emeletre (*Contignatio*) épült. Szántó földgyeinek harmadrésze sovány, és mezeinek tsak egy része hasznos, kereskedése mint hogy Duna mentében fekszik, lehetne, de mivel itten hajók nem rakodnak, semmi hasznot sem hajt a' lakosoknak, legelője Majusnak végéig elegendő, marha itatója meglehetős, fája szűken, szőlő is vagynak; de kevesek, nádassa elég, Királyi Fábrika is vólt benne; vásárjai is vannak, 's fél esztendőbéli kortsmáltatása, legelőjük a' sálétromos forrásoktol kiégettetvén, marháikat kéntelenek az Ugarokon legeltetni, 's rész szerént otthon tartani, kukoritza szárakon, 's szőlő leveleken, melly fogyatkozásai miatt harmadik Osztálybéli.

BÁCS. Városa Deákul Bachia. Mező Város Bács Vármegyében, földes Ura a' Királyi Kamara, lakosai katolikusok, fekszik Zombortól öt mérföldnyire. Hajdan sokkal nagyobb, népesebb, és pompásabb vólt, *Bonfinnak* írásai szerént. a) Fő papi lakó hely is vala, és Magyar Országnak nevezetes Városa vólt; térségen fekszik, 's határja mindenféle barmoknak nevelésére igen alkalmatos, és jó lakó helyet szolgáltat Német, Rátz, és egyéb, lakosainak. Nagy hírt tulajdonított e' Városnak II. LAJOSNAK idejében MDXVIII. esztendőben, tartatott Ország Gyűlése, és MDXIX. esztendőbéli is, mellyből képzelhetni, hogy e' Város hajdan, mind a' Királynak, mind pedig az Ország Nagyainak, méltó, és illendő szállást ada. Mihelyt pedig a' siralmas Moháts alatt HAZÁNK LAJOSÁTÓL megfosztatott, Bács Városa is szemlátomást hanyatlani kezde. Elvesztvén Fő Papját *Tomori Pált* a' Törökök rabságába esett, és annak igája alatt elég sokáig sínyledezett; sőt annyira elenyészett e' Város a' Törökök járma alatt, hogy ismét viszsza kerülvén, alig láthatta leg kissebb nyomát is az akkori Kalotsai nevezetes *Érsek Szétsényi*, vólt rendes épülettyeinek. A' kőfalak lerombolva valának, az épületek leroskadoztak, a' Templomok elbontattva, a' szőlő hegyek, és gyümöltsös kertek, vad ligetekké, változtak. *Rákoczi* alatt sem keveset szenyvede az a' Város; egyszer elégettetett, de többször gyaszolá az ellenségnek dühösségét; most már ismét elég népes, házai ugyan tsekelyek a' benne lakó Rátzoknak ínyeikhez képest alkalmaztatva. Temploma téglából építtetett, mellynek nagysága a' Város népének sokaságához van alkalmaztatva, és az itt Isteni tiszteletet szolgáló Franciskánusok számához. Ide szoktak a' Vármegyének Rendgyei is egybe gyűlekezni, mind a' közönséges ügyeknek elrendelésére, mind pedig a' hivatalbéli személyeknek megújjítására. Lakosai szorgalmatosak, Káptalan is vala itten hajdan, mellynek már ma tsak az emlekezete van fel, ambár olly nagy jövedelemmel birt, hogy a' hadi szükségnek idejekor, ötven lovasokat kiállíthatott a' Királynak számára. Vidékje szép, és termő, 's külömbféle gyümöltsel, 's veres borral kedveskedik lakosainak: mindazáltal negyedrésze szántó földgyeinek középszerű termékenységgel bír, mezőjök marháihnak nevelésére elég, itatójok van, fája úgy épűletre, mint tűzre, nádassa is elég van, az Uraságnak engedelme mellett, nem külömben makkoltatása is; vagyonnyainak eladására meglehetős módgya, és a' kereskedésnek előmozdítására is, első Osztálybéli.

a) Dec. I. Libro. I. p. 26.

BÁCSKASÁG. Így neveztetik Bács Vármegyének Bajától fogva a' Szeremi Dunáig, Baranya Vármegyétöl fogva pedig a' Tiszáig fekvő vidékje, 's térsége, Bács Városátol.

BÁCS OMLADÓZOTT VÁR. Bács Vármegyében. Bácshoz épittette ez erősséget Sz. ISTVÁN Király, 's az után a' Bácsi Püspöknek ajándékozta, a' mint a' régiek bizonyságai állittyák. Meszsze terjedő, 's magos kőrakásain belől két templomai vóltak, egyike, és a' nagyobb az köz népnek Isteni tiszteletére, északról pedig másika a' kissebb, a' Püspöknek tulajdon imádságaira; ez napkeletre vala épűlve közel a' Püspöki lakó helyhez; de már most mind a' kettőnek tsak omladozásait is alig láthatni, a' nagy régiséget mutató Vármegye házával egyetemben. A' többi épülettyei a' Magyarok által elégettetvén, 's el-

rontattatván porrá lettek, midőn Rákoczynak pártütése alkalmatosságával a' pártütők által több napi ostromlások után megvétetett vala; kiket, midőn a' Németek ostrommal kívánának a' várbol kiküszöbölni, az egész várat elpusztították, erőssége árkokkal vétete körűl, mellyekbe régi lakosai titkos folyással a' Dunát szokták vala béereszteni. A' sántznál vólt kapunál vagyon egy forrás kút, mellynek e' környékben leg jobb ízű, 's hívességű vize van; az úton felűl vólt pedig egy nagy kő, mellyre SZENT PÁL Apostolnak képe, kardgyát kezében tartva vala kivágattatva.

BÁCS VÁRMEGYE. *Comittatus Bacshiensis. Batscher Gespanschaft.* Nevezetét vette, e' Vármegyének hajdani híres *Bács* Városától, noha némellyek Bata helységtöl is akarják azt lehozni. Hajdan az egész Megye, Bács, és Baja között vala határozva, azután pedig Tételig terjedt, vége szakadván MDCCXXI. a' hoszszas perlekedésnek, Bács, és Bodrog Vármegye egygyesíttettek; melly egyesűlés előtt tizen két mértföldnyire terjedett e' Vármegyének hoszszasága; öszve kaptsoltatván pedig huszon négyet is felűl haladt; szélessége Bél Mátyás szerént alig tett hat mérföldet; sőt néhol, sokkal kevesebbet, az alsóbb része felé. *Vindisch* ellenben kevéssel állíttya hoszszabbnak e' Vármegyét, mint a' mennyire terjed szélessége. Valóságos képét lásd a' föld képen (mappa), mellyet a' Bécsi Hirmondónak Érdemes kiadóji készíttettek 1795. Kivévén e' Vármegyének Pest Várm. Kis Kúnság, és Csongrád Vármegyék felől lévő részét, egy felől Duna, más felől pedig Tisza vize határozzák. Szép erdei vagynak a' Duna mellyékén, mellyek a' mezőknek kiessége, és az élő fáknak gyönyörködtetésére nézve méltán kedvelhetők. A' meszsze terjedő egyenes térség magasan felemelkedett, cserfákkal ékesíttetett, mellyek nem olly régiek ugyan; de a' föld termékeny voltától tápláltatván kitetsző nagyságra nevekedtek. Termő réttekkel, és mezőkkel is bővelkedik. Folyó vizei egy felöl a' *Duna*, más felöl pedig a' *Tisza*; amaz *Bajánál* kezdvén, nedvesíti *Baratskát, Dántovát, Szántovát, Bereget, Kollútot, Kőszeget, Monostorszeget, Kupusinát, Apátit, Bagojovát, Karavukovát, Vaiszkát, Bogyánt, Plavnát, Novoszellót, Bukint, Ó, és Új Palánkát, Keresztúrt, Begetset, Futakot, Pétervárados, Kátyot, Kovilt, 's Gárdinovátzot.* Mellyek a' Duna kiáradásakor mint még annyi szigeteknek látszatnak. Napkeletröl való részén pedig foly e' Vármegyének a' Tisza vize, szélessen terjedve, 's tsendes folyással. Nevezetes *Marsiglius (Operis Danubii Tom. I. p. III. pag. 85.)* véllekedése szerent, hogy a' föld alatt Bácsnál a' Duna, és Tisza vizének a' körűl lévő tavakban egyesűlést állít, mellyet onnan tapasztalt, vala az említett író; mivel 1693. esztendőben a' Tisza hirtelen nagyra dagadván, tavai is egészen eltelve valának, a' Duna pedig tavaival tsekély vala, a' Tiszának áradásához képest, és ebből a' nagy halak által költözének; 's a' víznek nagysága is változó vala. III. Vize az a' tó, mellyet *Cserna Barának,* vagy *Fekete motsárnak* neveznek, már most az egész Vármegyének nagy hasznára a' Tisza, és Duna vizével folyóva tétettetvén, FERENTZ *tsatornájának* neveztetik, 's az egész Vármegyén keresztűl foly. A' Tisza felöl való részén több tavai is vagynak, úgymint *Alimaska Bara, Csik Bara, Ostrova Bara*, 's a' t'. IV. A' Bács alatt Duna áradásainak alkalmatosságával folyó tó, mellyet Marsiglius *Mosztunka* Barának nevez, az az *hídat viselhető tónak*, vagy motsárnak. V. A' réteken szerteszéjjel lévő tavak, mellyek a' térségeken italt szolgáltatnak, mind a' tsordáknak; mind a' juhoknak, és méneseknek; 's nem külömben több mot-

sáros helyei is vagynak külömbféle nevek alatt. Halászattyai nevezetesek, 's a' külömbféle óltsó halakon kivűl gődényekkel is bővelkedik. Legelője elég nagy, de középszerű; termő földgye többnyire gazdag, és trágyázás nélkűl is terem, kivévén homokos részeit; gyümöltse, cserhajú almája, 's görög dinnyéje bőven terem. Marhái szépek, és a' munkára kiváltképen alkalmatosak. E' Megyében hajdan, minekelőtte a' Tőrök haborúk által nem sanyargattatott, nagy, és nevezetes Férfiak is vóltak; illyen vala a' Bácsi Gróf *Mogh*, vagy *Moch*, Magyar Országnak 1588. esztendőbéli III. BÉLA alatt vólt Nádor Ispánnya, és István ugyan a' Bácsi Grófok közzűl II. ANDRÁS alatt MCCVI esztendőbéli Nádor Ispány, sőt még más Bácsi Grófról is t. i. Lászlóról vagyon ugyan e' Király alatt emlékezet. ULÁSZLÓ alatt is ugyan e' tzímmel bírt *Gara János*. Mind öszve 164 lakó helyek vagynak benne, 's a' Kalotsai Érseki Megyéhez tartózik.

BECSKEREK. *Nagy Becskerek*. Elegyes falu Torontal Vármegyében, földes Ura a' Királyi Kamara, lakosai katolikusok, és egyesűlttek, fekszik az Ország úttyában, Temesvártól mintegy négy mértföldnyire. Határjának tulajdonságai az előbbenihez hasonlítók, 's még jelesebbek; most HERTELENDY JÓSEF Vitze Ispány, és Királyi Tanátsos Úrnak lakásával díszesíttetik, a' kinek e' munkám' előmozdítása eránt való búzgó indúlattyát, nyilván megköszönni kötelességemnek tartottam.

CSÓKÁS. Régente Csók-nak hivatott, elegyes magyar és rátz falu Torontál Vármegyében, földes Ura Márczibányi Uraság, lakosai katolikusok és ó hitűek, fekszik Szentával által ellenben, s itt vala Ozmanoknak tábora, midőn Hertzeg Eugéniusnak vezérlése alatt megveretettek. Napkeletre szomszédságában van Szent Miklós, északra pedig Szanád falutól nem messze. Határa gazdag termésű, révje is van a Tiszán, mellynek vize itten keskeny, dohánya nevezetes halakkal, és szárnyas vad állatokkal bővelkedik, szőleje is van, mely nagyobb szorgalmatosságot kívánna, nádasa sok, első osztálybéli.

CSÓKÁS URADALOM. Torontál Vármegyében, földes Ura Marczibányi Urasága, magába foglallya e helységeket, úgy mint Csókás, Czernabara falukat, Talágyi és Birbiczei szabad pusztákat.

DOROSZLÓ. Elegyes magyar falu Bács Vármegyében, földes Ura a Királyi Kamara, lakosai katolikusok, fekszik Zombortól két mérföldnyire, határbéli szántó földgyeinek két harmad része meglehetős, s akármelly magot, s vetést bőven hoz, réttye igen kevés, hanem a búza vetések között valami keveset kaszálhatnak, itató helye meglehetős, az Uraság erdejéből vagyon mind tűzre, mind épületre való fája, harmadik Osztály béli.

KANIZSA. *Ó Kanizsa*, az előtt *Rév Kanizsa*. Magyar, és rátz mező Város Bács Vármegy. földes Ura a' K. Kam. lakosai katolikusok, és ó hitűek, fekszik a' Tisza mellett, Szentához 11600, Martonóshoz 3800 bétsi ölnyire, határja jó termékenységű, vagyonnyai külömbfélék, szarvas marhákkal, juhokkal, búzá-

MAGYAR ORSZÁGNAK LEÍRÁSA,

Mellyben minden hazánkbéli Vármegyék, Városok, Faluk, Puszták, uradalmak, fábrikák, hutták, hámorok, savanyú, és orvosló vizek, fürdőházak, nevezetesebb hegyek, barlangok, folyó vizek, tavak, szigetek, erdők, azoknak hollételek, Földes Urok, fekvések, történettyek, külömbféle termésbéli tulajdonságaik, a' betűknek rendgyek szerént feltaláltatnak.

KÉSZITETTE

VÁLYI ANDRÁS

KIRÁLYI MAGYAR UNIVERSITÁSBÉLI PROFESZSZOR.

HARMADIK KÖTET.

BUDÁN,

A' KIRÁLYI UNIVERSITÁSNAK BETŰIVEL.

1799.

val, kölessel, és jó dohánnyal bővelkednek, kis fűszfa erdeje is van; nevezetesek töltései, és hídgyai, el adásra, és kereskedésre is jó módgyok van, piatzok Szent Márján, helyben, és Szegeden.

KANIZSA. *Török Kanizsa.* Elegyes magyar, és rátz falu Torontal Várm. földes Ura Szerviczky Uraság, lakosai katolikusok; többen ó hitűek, fekszik Rátz Keresztúrhoz, és Jozsefovához nem meszsze, ide tartoznak a' Buszkai dohány kertészek is, négy nyomásbéli határja térséges, fekete, és bőven termő, sok külömbféle marhákat, 's kivált juhokat tartanak lakosai, erdejek nints, de nádgyok van, szőlejek alkalmatos, piatzok Szegeden.

KIKINDA. *Nagy Kikinda.* Privilegiált mező Város, és az innen nevezett kerűletnek Törvény tartó helye, földes Ura a' K. Kamara, lakosai nagyobb részént rátzok, magyarok, németek, és horvátok; ó hitűek, és katolikusok, földgye térséges, és igen hasznos, szarvas, és másféle marhákkal bővelkednek, nádgya elég van, nevendék erdeje, és szőleje meg lehetős, fekszik Hegyes, és Mokrin helységekhez leg közelebb, piatzok T. Becsén, és Szegeden.

KUPUSZINA. Magyar falu Bács Várm. Földes Ura a K. Kamara, lakosai katolikusok, fekszik Zomborhoz, s Monostorszeghez is 5000 bétsi ölnyire, határja leginkább búzát, és káposztát terem, fája fűzfából van tűzre, szőlei tsekélyek, nádgya sok van harmad része szántó földgyének motsáros és lapályos, bővelkedik káposztával, hagymával és tekenősbékával, piatzozása Zomboron és Apatinban.

SZENTA. Magyar és Rátz Mezőváros Bács várm. földes Ura a Királyi kamara, lakosai katolikusok, és ó hitűek, Fekszik. Kanizsához 11600 M. Theresiapoliszhoz 20600 bétsi ölnyire, határja 2 nyomás béli, s búzát, kölest és zabot terem, erdője fűzfa, szőleje meglehetős bort terem. Bővelkedik juhokkal, szarvasmarhákkal, piatza helyben és Szegeden.

TEMERIN. Magyar, és rátz falu Bács Várm. földes Ura Széchén Uraság, lakosai katolikusok, és ó hitüek, fekszik Földvárhoz 10300, Jarekhez 2300, Káthoz pedig 6800 bétsi ölnyire; postája is van; határja 3 nyomásbéli, szántóföldgyei jók, 's igen szép tiszta búzát teremnek, és szép marhákat nevelnek, piatzozása Újvidéken; szoktak Pestre is fuharozni, erdeje, szőleje nints, vize az Almási motsárból, mellyben halak is vagynak, nádgya kevés, pénzt keresnek a' szomszédságjokban, szőlő kapálással, és fuharozással is.

TERÉZIOPOLIS. (MÁRIA) Szabad Királyi Város Bács Vármegyében, lakosai Magyarok, Bunyevátzok, és Rátzok, római katolikusok, és ó hitüek, fekszik Topolyához 17400, Csantavérhez 11820, Szentához 20600, ó Kanizsához 17320 bétsi ölnyire, az úgy nevezett *Telecskán*; határjának alsó része fekete, és jól termő, felső része pedig homokos. Épületei között a' Szentegyházakon kivűl nevezetesebbek: a' Városháza, és némelly Lakosokéi; de többnyire alat-

sonyak. Lakosai, kereskedéssel, kézi munkával, 's mesterségeknek folytatásával is keresik élelmeket. Piatzán Lakosai háláadatosságúl egy dombon emlékeztető oszlopot emeltek, néhai M. TERÉZIA Királynénak, e' sorokkal ékesítve: *Augustæ Mariæ Theresiæ Justæ Clementi Hungarorum Regina Cives Maria-Theresiopolitani. Communem Regiis Civitatibus Libertatem adepti, rara Augusti Nominis Communicatione donati, in perenne gratitudinis, & fidelitatis Monumentum Collem hunc adgesserunt MDCCLXXIX.* Határja két fordúlóra van osztva, szép búzát, zabot, árpát, és kölest terem; marháji szépek, juhai számosak, erdeje most nevekedik, sok bort termő szőlejek van, de boraik gyengék; a' Palityi nagy tónak napkeleti részén épűltt *Szóda Fábrikájok* nem nagy folyamatban van. E' tónak vize sós ízű ugyan, de halak még is vagynak benne; nádgya van a' motsáros helyeken, mellyeket a' Város' Tanátsa elárúlgattat; fájok szűken van, bővelkednek ellenben sok juhokkal, marhákkal, külömbféle termésekkel, és lovakkal; széjjel a' szállásokon mintegy 500 magyar dohány kertészszei is vagynak, a' kik azt haszonnal termesztik; piatzok helyben, és némellykor Baján, 's Szegeden is; pénzt szereznek külömbféle vagyonnyaikból, és számos marháikból.

TERNYÁN. Szabad puszta Torontál Vármegyében, földes Ura Marczibányi Uraság, Csókához tartozik.

ÚJVIDÉK. *Neoplanta, Neusatz.* Szabad Királyi Város Bács Vármegyében. Lakosai Magyarok, Németek, Rátzok, Örmények, Zsidók, Görögök, Olához, és Tzintzárok, katolikusok, és ó hitüek, fekszik Pétervárral által ellenben, Ó Futakhoz 5200, Piroshoz 4700, Jarekhez 7200 bétsi ölnyire, egyenes, és jó fekete földön. Különösen megszaporodván lakosai, 's a' kereskedés, és szorgalmatosság által tehetősekké lévén, 1748-ban a' Kir. Városok közzé emeltetett, 's úgy mutattatott-bé a' Hazai Rendeknek 1751-dikben. Öt Szentegyházakon kívűl díszesítik e' Várost az ó hitü Püspöknek Rezidentziája, és az őrmény Papoknak díszes lakó helyeik, a' Harmintzad, a' Sóház, a' Gymnázium, a' Városháza, 's némelly Kereskedőknek lakhelyeik; útszáji a' Városnak kővel kirakattattak, 's révjek is van. Jeles Szent Háromságnak Képe van a' Róm. Katolikusoknak Szentegyházok előtt; az Óhitüeké előtt pedig egy szép márványból készültt Kereszt, melly mintegy 4000 Rhén. forintokba kerűlt vala. Két nyomásra osztott határja szép búzát, elég szénát, és sok dinnyét terem; két szép tölgyes erdője is van e' Városnak, 's tavaszszal a' Lakosoknak külömbféle jeles múlatságokat szolgáltat; szőlejek kevés, és tsekély borokat teremnek, 's többnyire a' Szeremi részen szoktak szőlőket tartani. Az öreg Duna itten Pétervár, és Újvidék között tsak 136 ölnyi szélességű, nádgyok is terem. Lakosai, kézi mesterségek, kereskedés, és gazdáskodás által keresik élelmeket; vagyonnyaik jelesek, és semmiben nem szűkölködnek, piatzok helyben, 's kereskedések a' nevezetesebb Városokéhoz hasonlítható. Áradások' idején nehéz vala közösűlések a' Pétervváradiakkal; de 1773-tól fogva kemény bástya forma gát készíttetvén, most mindenkor közösűlhetnek egymással, és elég eleséget is szolgáltatnak a' Pétervári Lakosoknak.

PADÉ MONOGRÁFIÁJA ÉS MONOGRÁFUSA, HERRESBACHER JÓZSEF

Észak-bánáti kántortanító és postamester volt, aki csaknem fél évszázadon át szolgálta Padé közoktatását, élő tanúja volt egy falusi iskola olykor kínosan lassú fejlődésének. Herresbacher József Bólyon született 1845. január 20-án, és Szajánban hunyt el 1917. január 26-án. A tanítóképzőt Szegeden fejezte be, 1862-ben Nagyteremiára (Kis-Küköllő vm.) került segédtanítónak, majd 1864-ben, ideiglenes jelleggel Padéra nevezték ki. Itt korábban az egyházközség és a közbirtokosság által fenntartott elemiben laikus tanítók tanították a betűvetést és a számtant, s ők énekeltek kántorként az istentiszteleteken és a temetéseken. 1830-tól egy-egy németszabó, takácsmester és fazekas volt az iskolamester, az első diplomás kántortanító csak 1857 és 1863 között működött – ekkor szerezték be az orgonát is –, majd egy évig ismét egy laikus állt a katedrán, egy dohánykertész, így aztán az orgona is elnémult.

A 19 éves Herresbacher József érkezése után több képzetlen személy már nem került az iskolába, ha nehezen is, de megszűnt a laikus tanítóság intézménye. Ők egyébként, szinte szabályszerűen, saját házaikban berendezett tantermekben tanítottak, az első iskolaépületet valójában 1854-ben építették. A fiatal tanító ideiglenes kinevezésének állandósítását végül is elfogadta, s letelepedett Padén. Eleinte 150–200 gyermek is járt az osztályába, úgyhogy egyik első dolga az volt, hogy felállítson egy két tantermes iskolát, ami nem is volt kis feladat, mert a szegény község egy tanítót sem tudott eltartani, hát még kettőt. Herresbachernek 1877-ben végül is sikerült tető alá hoznia a tervezett iskolát, s még egy tanítót alkalmaznia, ezúttal is az egyház hathatós támogatásával. A tanítóság szerény jövedelmét részben a plébánia, részben a birtokosság biztosította, ő viszont, a maga részéről, úgy gondoskodott a másik tanító ellátásáról, hogy lemondott javára a kántorságról, illetve az ezzel járó jövedelemről, s a postán vállalt különmunkát. Amikor 1901-ben nyugdíjba vonult, 1913-ban pedig végképp elhagyta a falut, Padén öt tanító dolgozott egy tágas, négy tantermű iskolában. „Vesd össze ezt az 50 év előtti idővel!" – írta naplójában.

A padéi postát Kaufmann Nándor egykori uradalmi tiszttartó alapította 1864-ben. Korábban egy uradalmi cseléd járt Kanizsára, illetve később Adára, s hetente egyszer-kétszer kézbesítette a postát a földesúrnak. Kaufmann halála

után, 1872-ben, Herresbacher vette át a postát, és családi vállalkozással fejlesztette. A századfordulóra – a vasút megjelenésével, a távíró és a telefon bevezetésével – már tekintélyes jövedelmet hajtott. A nyugalmazott tanító 1913-ig vezette a postát, majd betegsége miatt feladta, s fiához költözött Szajánba.

Még volt azonban annyi erő benne, hogy emlékeit, naplójegyzeteit, összegyűjtött dokumentumait feldolgozza, s csaknem 70 gépelt oldalon elkészítse Padé történetét (*A Torontál vármegyei Padé és a vele egybeépülő Magyarpadé községek monográfiája*, 1914). Mint maga is közli előszavában, megjelentetésére nem számított, a két falunak ajánlotta fel megőrzésre. „Ha fél század múlva ismét akad valaki, akit érdekel a múlt, talán hasznát veheti" – írja. Kézirata később bekerült a Kikindai Levéltárba, ott várja porosodva az érdeklődőket. (Fia, Herresbacher Dénes plébános nem számított az utókorra, s 1926-ban saját kiadásában jelentette meg saját írását, Szaján történetét.)

Az alábbiakban Padé monográfiájából adunk közre részleteket.

KALAPIS Zoltán

*

A TORONTÁL VÁRMEGYEI PADÉ ÉS A VELE EGYBEÉPÜLŐ MAGYARPADÉ KÖZSÉGEK MONOGRÁFIÁJA (1914)

Birtokosai, lakói

Padé területe a XV. századig Csanádmegyéhez tartozott, s a Csanád nemzetség ősi birtoka volt.

Az 1256. évi osztály alkalmával Kelemenős bán fiainak jutott, kinek unokáját, Tamás ispánt, IV. László király 1285. április 26-án megerősíti itteni birtokaiban. Az 1337. évi osztálykor az egész falut a Makófalvi család kapta. 1479-ben Frank László és János szerepeltek mint itteni birtokosok.

A török hódoltság kezdetén szerbek telepedtek ide és 1557–58. évi összeírás alkalmával a temesvári defterdár 40 családfőt talált itt. Ferdinánd király előbb Cserepovics Gáspárnak, majd ennek halála után Szentgotthárdi Mártonnak, Dóczi Gergelynek és Kelemennek adományozta. 1582-ben csak 5 szerb juhász lakta, 1653-ban a garamszentbenedeki konvent Bélteki Pált és Olass Pált iktatta be birtokába.

A törökök kiűzése után ismét népesebb volt és 1717-ben 20 ház volt, de lakosai 1725-ben elhagyták és a csanádi tiszttartóság csak lassankint tudta őket ismét összeszedni.

1779-ben kebelezték Padét Torontál vármegyébe, amikor gróf Niczky Kristóf elnöklete alatt a megye újra átalakíttatott. Ez időben kincstári terület volt s attól vette meg Ormódy István 1781. augusztus 1-jén a Bécsben megállapított kikiáltási ár mellett. Padé 40 790 forinttal bocsáttatott árverés alá. (I. m. 448. l.) Az 1781-ben készült térképen áll, hogy Ormódy (nem Ormosdy) István kapta kérelmére.

Ormosdy nem sokáig bírhatta, mert Diván Konstantin Torontál vm. táblabírája, ki 1806-ban február 9-én nyerte meg a „padéi" előnevet, mint padéi földesúr a vármegye 1801-ben nemesei sorába iktatta be (539. l.).

Ez időben épülhetett föl ama kastély, mely a jelenlegi r. k. templom mögött egy park közepén állott, később pedig leégett, hatalmas pincéje azonban fennállott az 1880-as évekig, mert csak akkor bontatott le. E kastélyban lakott a földesúr, melléképületeinek téglaalapját a templomtól nyugatra, a községháza előtti téren még 1865-ben is találtam.

Midőn ezen kastély leégett, a földesúr a jelenlegi Herzl-féle házba költözött, mely eredetileg korcsmának készülhetett. Ez lett a kúria. Az utcán túl volt az urasági kert, mely kőkerítéssel, a négy sarkán kerek őrtornyokkal volt ellátva. Ez utóbbiak közül a két északit csak 1863 és '65-ben bontották le.

Az eredeti urasági park előtt, talán a jelenlegi r. k. templom előtt urasági telkek voltak. A főutca nyugati oldalán, a parkkal szemben állott a gazdasági udvar a tiszttartói lakkal, cselédlakásokkal s istállókkal, lejjebb az utca sarkán a plébánia, ettől délre szabad helyen a templom. Az utca jobb oldalán a parkkal – jelenleg plébániakert – az érig szérűs kert volt. Ez így maradt még akkor is, midőn a kastély leégvén, új lakásba költözött. Az új templom fölépülte után a régi elé épült a nagy magtár.

Diván Konstantinnak neje Koits Katalin volt. Fiai György, Konstantin és Nana, utóbbi kettő még a múlt század elején meghalván, egyedüli örököse lett.

1814-ben Diván György, ki az 1784-ben a kincstártól idetelepített dohánytermelő magyar családokat megszaporítani igyekezett, s 1839-ben tényleg gyarapított is azzal csalogatván őket, hogy külön községgé alakulhatnak. Igéretét beváltotta, mert egy régi magyarpadéi községi pecsétnyomón, melyen két keresztbe tett dohánylevél az 1840. évszámot mutatja, bizonyíték arra, hogy Magyar-Padé község áll, melynek ugyan bírája s egyéb elöljárói voltak, de külön jegyzője nem. Ez időtől fogva Padéból két község lett: Magyar- és Szerbpadé. De míg Szerbpadé megtarthatta ama területeket, miket őseiktől örököltek, Magyarpadénak semminemű ingatlana nem volt, kivéve azon területet, amelyen házuk állott. De Magyarpadé házai évről évre szaporodtak, mert a házhely urasági tulajdon volt.

Diván György birtoka befásításával nagy érdemet szerzett. Nemcsak a Tisza s Aranka ártereit ültette be fűz nyárfákkal, hanem a déli részén a később is fennmaradt Erdőt is többnyire nyár-, nyír-, és platánfákkal ültette be, de minden főútját is, mely birtokán át vezetett. Így az Adára vezetőt kétszeres, a Morotvára vezető utat egyszeres fasorral ékesítette. Hálával emlegethették azok, kik a nyári forróságban Adáig árnyékban mehettek.

Diván György első neje Ritterich von Radmansburg báróné volt, kinek fia Konstantin 1833.–1838 közt meghalt. Leányai Katalin (meghalt Padén 1872-ben) férjezett Rákóczy Parcsetich N., Helén férj. Kotzó Pálné és Mária (meghalt 1833-ban) férj. Szávits Gergelyné.

Diván második neje Jannus Paulina, kitől Irene nevű leánya született, meghalt 1860-ban mint férj. gróf Roggendorf Róbertné.

A birtok fölosztása

Diván György 1856-ban Bécsben elhalálozván, a birtokot második neje egyedül akarta bírni, mivégett első nejétől származott gyermekei pert indítottak a mostoha ellen, s ezt meg is nyerték. A mostohát kielégítették, mint hallottam, a bécsi nagy házat a „Divánhof"-ot engedték át neki, a birtokot pedig 1862-ben 40 részre osztván, maguk közt fölosztották. E szerint:

Második nejétől született Irene (férj. gróf Roggendorfné) kapott	11	részt
ennek gyermekei Aladár, Andor, Marcsa (férj. Simon, Pálné, Berlin)	5	"
Első nejétől született Katalin (férj. Parcsetichné)	8	"
Első nejétől született Helén (férj. Kotzóné) leánya Gizella (férj. Issekutzné)	4	"
Első nejétől született Helén (férj. Kotzóné) leánya Jolán (férj. Gyertyánffyné)	4	"
Első nejétől született Mária (férj. Szávitsné) fia Szilárd (második neje Rankovits H.)	4	"
Első nejétől született Mária (férj. Szávitsné) fia Sándor (neje Desko Eugenia)	4	"
Összesen	40	rész

Ezenkívül a községi területből is kapott mindegyik egy-egy uradalmi területet.

A jogokkal átvették a terheket is, éspedig: az arankai három híd és a tiszai zsilip fenntartását, a kegyúri terheket: a templom s paplak jó karban tartását s a r. k. plébános fizetését.

A birtok felosztásánál tekintettel voltak a földek minőségére s így történt, hogy a két Kotzó lányra nagyobb terület jutott, mert sorshúzás útján esett rájuk.

De maradt még sok osztatlan birtok is. Ilyen volt a komp-, vízi-, malom- és korcsmajog, a Tisza és Aranka töltése, medre és ártere, továbbá a parasztföldek közt elhúzódó szikes, vízeres legelők, az úgynevezett excissiók. Ezek érték ama időben 150 000 forint volt.

Dr. Nuricsány János bécsi ügyvéd, gróf Roggendorf sógora, ki az örökösödési pert megnyerte, megegyezés szerint egy tagban 400 holdat kapott, de ez nem képezett közbirtokossági részt, s azért dr. Nuricsány nem volt közbirtokos. De az öröklött birtok nem maradt sokáig az örökösök kezében. Gyertyánffy Józsefné, mivel férjének Bogdán (mai Papd) is volt birtoka, még azon évben eladta részét Kuhner Dávid örököseinek 100 000 forintért. A községben lévő telkét megvette Szávits Sándor, melyet a mellette lévő telkével szép parkká alakított át. Szávits Sándor a saját telkén talált kertészlakot használta fel ideiglenesen lakássá, s midőn ez 1874-ben leégett, a telek hátsó részében levő cselédlakást alakította át ideiglenesen lakássá, mert szándékában volt a parkban egy díszes kastélyt építeni. A mostoha idők azonban megakadályozták ebben, s eladván birtokát, az új birtokos is megmaradt ama lakásban.

Az 1860-as évek végén a gróf Roggendorf-féle közel 3000 holdas birtok kényszervétel folytán Kuffler Izsák és Szilberstein kezébe került. 1879-ig Frey Miksa gazdatiszt által kezeltetett. Ekkor az öreg Kuffler halála után a testvé-

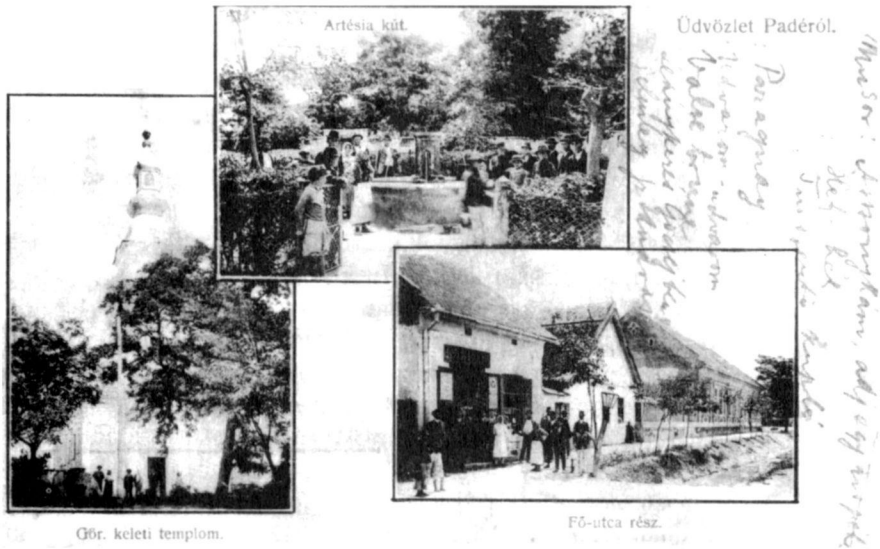

rek abban egyeztek meg, hogy fia, Kuffler Lipót kezelje a birtokot közös számlára, ki azután az üres téren, a magtár melletti sarokra házat épített, melyben családja a nyári hónapokat töltötte. 1898-ban Magyarpadénak akarta eladni, de a vétel nem sikerült, s így Kuffler Lipót saját számlájára vette át testvéreitől a birtokot, de nem élvezhette sokáig, mert már 1899-ben meghalt, s a birtok nejére, Spitzer Bertára szállt, s később veje Hirschler Ernő mint meghatalmazottja intézte el a gazdasági ügyeket. Spitzer Berta tulajdonosnénak 1910-ben történt elhalálozásával a birtok két leányára, Irénre és Józsára szállott, a kezelés azonban továbbra is Hirschler Ernőn, Irene férjén maradt. 1912-ben parcellázás céljából eladta a Délvidéki Közgazdasági Bank Rt.-nak Szabadkán, mely a birtokot nagyobb parcellákban eladta, éspedig a szikes legelőt holdankint 200–350 koronáért, a szántóföldeket pedig 560–1500 koronáért. – A lakházat megvette 1913-ban Virág János korcsmáros 18 000 koronáért, s azonnal korcsmának rendezte be. Ugyanekkor vette meg Herczog Ferencz fakereskedő a nagy magtárt a tágas gazdasági udvarral s cselédlakással szint oly áron s fakereskedés céljára használja, a magtárt meghagyván egyelőre ily minőségben. E birtok nagyobb tulajdonosai. A bank megtartott 167 holdat, Padé község vett meg 800-at, Gyárfás és társai 600-at, Hirschl Herman 210-et, Hirschl Gyula 220-at, Bálint Jenő 190-et, egyesek 552 holdat.

Diván Katalin, férj. Parcsetichné 1872-ben elhalálozván, a birtok Elek fiára, illetve ennek elhalálozásakor nejére, Dadányi Konstantin és két fiára: Adorján és Andorra szállott, kiknek nevében egy ideig atyja, illetve nagyatyjuk, Dadányi Pál kezelte kiskorú unokái javára. Csintalan József plébános fáradozása után Magyarpadé megvehette volna a birtokot 200 000 forintért, de a vétel dugába dőlt a nemtörődömség miatt, s ekkor a birtok árverés útján 1875-ben eladatott. Megvette 210 003 forintért Reiner Mór. Ennek halála után a birtok nejére, szül. Blau Eleonórára s gyermekeire szállott, Lajos fia megvévén 1879-ben nejével szül. Glück Gundával a Szávits Sándor-féle birto-

kot, Róza férjhezmenetelével kielégíttetvén, a birtokot Dávid, Lipót, Ferenc és Gizella gyermekei közt elosztatott. Dávid kielégítvén Gizella húgát, a birtok felét megtartotta, míg a másik felét Lipót és Ferenc közösen kezelték, anyjuknak évi járadékot nyújtván. Az ősi kúriát megtartotta Reiner Dávid, az átellenben lévő üres telek a kis magtárral s kotárkával a másik két testvéré lett. A rossz gazdasági viszonyok miatt a két testvér eladta birtokát Szerbpadé községnek 1890-ben 114 000 forintért és elköltöztek, az üres telket bátyjuknak eladván 1500 forintért. A föld ára időközben hirtelen emelkedvén, a község az új birtokot parcellázta, miáltal szép haszonra tett szert, sőt az összes legelők is megmaradtak, a közbirtokossági jog is reá szállt. Pár évvel később, 1904-ben Reiner Dávid is eladta birtokát a szerb községnek, miután Magyarpadé az árt sokallta. Szerbpadé pedig parcellázás által ismét nyert, s legelőit is megszaporíthatta költség nélkül. A birtokkal a közbirtokossági jogokat is átadta, de a községi telkeket megtartotta egy ideig, de később ezeket is eladta. A lakházat, az ős kúriát 1911-ben megvette Herzl Lázár 5500 forintért, az üres tért a kis magtárral 1906-ban Hirschl Ernő 4000 forintért, de 1912-ben ismét eladta Pecho Mihálynak 11 000 koronáért, ki a telek sarkára 1913-ban egy szép házat építtetett.

1879-ben került eladásra a gróf Roggendorf gyermekei birtoka, melyet eddig Procopius Hugó mint jószágigazgató vezetett. Megvette Tauber Lajos 160 000 forintért. A birtokot feles gazdálkodással kezelte tiszttartója, Grób A. Ernő 1897. Időközben meghalt Tauber Lajos s a birtok nejére, Kohn Nanette és gyermekeire szállt. Az anya 1894-ben Ottó fiát küldötte el a gazdaság elsajátítása végett. 1897-ben már maga vette át a birtok kezelését. 1904-ben lebontatta lakását, az ősi tiszttartói lakást, melyben még Kaufman Nándor, mint Diván György tiszttartója hosszú éveken át lakott, s telkére egy szép, tornyos kastélyt építtetett, s a telket parkirozta, s a következő évben megnősült. 1907-ben eladatott a birtok. Megvették Schulhoff Lajos és társai, és parcellázták holdankint 1000–1400 koronáért. Ez alkalommal vette meg Magyarpadé község államsegéllyel a Karika és a Vizics nevű legelőket. Később Schulhoff kielégítvén társait, Balpazárban 300 holdat megtartott, s ezekből 100 holdat szőlővel ültetett be.

1879-ben Szávits Sándor is eladta birtokát 110 000 forintért. Reiner Lajos s nejének szül. Glück Gundának, azután Déschánfalván vett birtokot, oda költözött családjával (gyermekei: Marcsa, Olga és Miklós), 1912-ben halt meg Dunapentelén, hol fiának Miklósnak birtoka van. 1884-ben elhunyt Reiner Lajos, s a birtok nejére s Anna leányára szállt. Az özvegy 1889-ben újból férjhez ment Perlesz Sándorhoz. Második férjét is elvesztette 1894-ben, és 1902-ben egyetlen, 19 éves leányát, Annát. Leánya halála után az egész birtok az özvegyen maradt, feledést a munkában keresett, birtokát fejlesztette, amennyiben a Kuhner-féle birtokból néhány szomszédos holdat hozzá vásárolt. Azóta egyedül él és maga gazdálkodik, birtokát házilag kezelvén.

1879-ben meghalt Szávits Szilárd s így a birtok nejére: Rankovits Ilonára s gyermekeire: Mária, Gergely, Szilárd, György és Rekkára szállott, utóbbi 17 éves korában mint menyasszony halt meg. A birtokot bérbe adta, a Sulymost s Konchátat egy magyarpadéi társaság vette bérbe évi 8000 forintért. Az anyá-

nak 1882-ben történt halála után veje, Dudvarszky Gábor, adai ügyvéd, Szávits Mária férje vette át a birtok kezelését. Neje meghalt 1892-ben. Ez időtől az addigi víg ház szomorú lett, csak gyermekeinek élt, csapásai érték s megunván a küzdelmes életet, 1897-ben koncháti pusztáján agyonlőtte magát. Halála után a birtok kezelését gyermekei: Szimkó, Ivánka, Koszta, Dusan, Szaveta, Mária s Olga nevében barátja Jovánovits György szerbpadéi jegyző vette át, ki azt parcellázta. Peszérben, 1902-ben, Reiner vett 105 holdat 400 forintjával, Sulymost maga vette meg, Konchátat egy moholi szerb, Györgymezőt kisebb gazdák. A volt szérűskertet 1894-ben megvette Árpádfi Antal, ki a már ott fönnálló malmot fejlesztette, és 1904-ben az üres telket munkásházaknak adta el. A községben lévő telket a házzal együtt szintén áruba bocsátotta. A lakást Ilijasev Alexa vette meg, ki később csendőrlaktanyává alakította át, a magtárt a szerbközség vette meg, az ér melletti főutcai részt állami iskolának, a még üres helyeket háztelkeknek adta el.

Legtovább tartotta magát fönn Diván örökösei közt Issekutz Zsigmond, Kotzó Gizella férje. Ő építette a kastélyt 1864-ben a reá eső községi telekre, a volt urasági kert egy részén, kertjét, illetve parkját gondosan kezelte s ápolta. Szétszórt birtokán két majort létesített, s azokat gyermekei után nevezte el. A morotvai Irmamajor, a peszéri Lajosszállás volt. 1878-ban Irma leánya férjhez ment hanzeni Deschan Arthur főhadnagyhoz, ki később Nagykikindán főszolgabíró lett, 1884-ben pedig maga vette át a birtok kezelését, apósának évi 2000 forint évdíjat fizetett, ki Nagykikindára költözött, majd pedig Budapestre, hol meg is halt nejével együtt. Deschan 1891-ben meghalt, özvegye szintén Budapestre költözött gyermekeivel Benke, Achill s Zdenkóval s a birtokot bérbe adta, 1902-ben pedig eladta dr. Vida Zoltán s Lajosnak 160 000 forintért. A vevők is bérbe adták, de a nyarat a kastélyban töltötték. Később már nem jöttek le, s a szép kertet senki sem ápolta többé. 1911-ben a birtokot Magyarpadé lakosai vették meg az állam segélyével, a kastélyt pedig óvodai célra Magyarpadé községnek ajándékozta. De mivel ennek óvodája már volt, a kastély pedig még távolabbra esett volna a magyarságtól, dr. Vida Zoltán engedélyt adott a községnek a kastély telkének eladására, kikötvén azonban, hogy az eladási ár tőkesíttessék, és jótékony célra fordíttassék. A magyar községtől megvette a szerb hitközség 1912-ben 12 000 koronáért, a kastélyt lebontatta, a park fáit kivágatta, s a telket házhelyeknek eladta, melyekre Ilijasev Szimo és öccse, Blagoje egy-egy szép házat épített.

A Gyertyánffy, illetve Kuhner Illés örökösei birtokát megbízott gazdatisztek kezelték házilag. Ezek közt Hegyi Lajos 1869-ben került oda, sokat küzdött az elemi csapásokkal, de fönntartotta, a majort, Nagymorotvát dohányfelesekkel benépesítette, 1883-ban iskolát is állított fel. Tanítója Porsche Vilmos volt. Hegyi 1885 tavaszán Budapestre kerülvén, az iskola 1886-ban felosztott, miután utódja alatt a birtok holdanként 125 forintjával parcelláztatott. Csak néhány magyarpadéi vett belőle, legtöbbet Hirschenhauser Mór és Jovánovits N. moholi lakosok. Utóbbi az általa vett 270 holdat csakhamar eladta báró Moscon Alfrédnak 110 000 forintért, ki azt Mária leánya, férj. báró Buttlár Alfrédné számára vette. E birtok a báró másik itteni birtokával együtt

1910-ben eladatott 700 000 koronáért Dungyerszki Nováknak, ki most szintén áruba bocsátja.

Hátravan még a Nuricsány-féle birtok, mely ugyan nem képezett közbirtokossági részt, de szintén a Diván-féle hagyatékból került ki. Pár éven át évi 6000 forintért bérbe adta Kaufmann Nándor, a volt Diván-féle birtok volt tiszttartójának, ennek 1871-ben történt halála után maga kezelte felesekkel. Házat nem épített, családja Bécsben lakván, csak a nyári hónapokban jött le. Később megvételre kínálta Magyarpadénak 80 000 forintért, de mivel nem vették meg, eladta Theodorovits Sándor adai postamesternek 90 000 forintért. Ez 1896-ban eladta a birtokot báró Moscon Alfrédné szül. Ozsegovits Ida bárónénak 160 000 forintért, ki a stájerországi Pischatz várkastélyban lakván meghatalmazottak által kezeltette felesművelléssel. (Ugyanezen időben vette Morotván a 270 holdat – l. följebb) Látván, hogy hűtlen kezeléssel a birtokok nem hozzák meg a várt eredményt, Kottasnak, egy bécsi ügyvédnek megbízólevelet adott a birtokok eladására. Eközben e sorok írója bízta meg a birtok további kezelésével. 1905-ben rábeszélésemre szándékában volt a birtokokat 600 000 koronáért eladni, de mivel az akkori sztrájk miatt a birtokok ára tetemesen csökkent, nem szerezhettem vevőket, később pedig a báró úr tudni sem akart az eladásról, s kinyilatkoztatta, hogy míg élek, a birtok el nem adható.

Hagyományok

Írásba foglalom ezeket is, miket szavahihető egyénektől hallottam. Egy képet akarok ezekkel a múlt század közepéről fölmutatni, kis világosságot nyújtani az akkori jobbágyság (életéről) viszonyairól, a földes urak hatalmáról, gőgjéről és erőszakosságukról. Sajnos, a padéi esetek nem egyedülállóak.

1) A történelemből jól ismerjük Gesslernek póznára tűzött osztrák hercegkalapját, mely előtt mindenkinek térdet kellett hajtani. Diván György parancsa is hasonlított ehhez. Meghagyta, hogy mindenki, ki háza előtt elhalad, köteles fövegét levenni. De akadtak akkor is Tell Vilmosok, kik ezt nem tették meg. Ha ezt a földesúr észrevette, hajdújával az illetőt behozatta, s a deresre fektette.

2) Az általa telepített Morotva községnek lakosai nem tudták haszonbérüket megfizetni. Diván behívatta a lakókat udvarába, letérdeltette őket, s akkor végigköpdöste őket. Ez aktus bevégzése után azt mondta nekik, hogy hazamehetnek, adosságuk el van engedve.

3) A 9. fejezet végén röviden jegyeztem meg, hogy Diván György első nejétől született Konstantin fia az 1830-as években meghalt. Élete s haláláról keringő híreket is akarom itt elmondani. E fiú házasodni akart, megmondta atyjának, hogy szegény, de jóravaló varrólányt akar elvenni. Atyja megtagadta beleegyezését, de mivel fia szépségét s jóságát előtte ecsetelé s kimondta, hogy csak vele lehet boldog, az atya kíváncsi lett e földicsért lányra, s midőn alkalmat talált vele találkozni, neki is megtetszett, s mert ez időben már özvegy volt, kedve kerekedett őt feleségül elvenni, mit a leánnyal közölt is, hozzátevén, ha esetleg fiát részesítené előnyben, azt ki fogja tagadni, míg ha őhozzá menne, birtokát reá hagyná. Így lett a leány az öregnek neje, a fiú pedig e fölháborító tett után elméjében megháborodott, megőrült. Padéra hozták, s az

uradalmi kertben lévő kertészlakban helyezték el, s itt végzé szánalmas életét. Szobája mellett volt elhelyezve Nana nagybátyja is – az első Diván legfiatalabb fia – kit szintén őrülten vittek oda s őrizték.

4) A 10. fejezet elején is röviden jegyeztem meg, hogy az elhunyt Diván György özvegye, bízván férjének ígéretében, miszerint reá hagyja birtokát, nem akarta azt átengedni. A bécsi ház, a „Divánhof" egymillió értéket képviselt, s ez is az özvegy halála után felosztandó lett volna az örökösök közt. Gróf Roggendorf, mint az özvegy veje, úgy egyezett meg a többi örökösökkel, hogy e várandó részök fejében viseli a perköltségeket, ha átengedik neki az özvegy halála után a házat. Állítólag ő adta dr. Nuricsánynak a 400 holdat, az özveggyel pedig úgy egyezett meg, hogy ez a Divánhofot átengedi neki s ő, a gróf, ennek fejében fizet az özvegynek évenkint 6000 forintot járadékképpen. De csak egy évig fizette ezen összeget, aztán eladta a házat oly föltétellel, hogy az özvegy halála napjáig a házban maradhat. A vevők azonban már 2-3 évvel halála előtt kitették a házból. Így esett el többi örökös ezen örökségtől.

Míg eddig a földesurak hatalmáról, gőgös természetükről közöltem néhány példát, könnyelműségük s pazarlásukról is akarok megemlékezni. Sajnos, ez sem egyedülálló eset, mert számos főúr hasonlóképpen cselekedett, s így saját hibájukból mentek tönkre.

5) Gróf Roggendorfnak a Torontál vm. Rogendorfon is gyönyörű birtoka és kastélya volt. Ezt Back Salamon, a szegedi gőzmalom tulajdonosa szerezte meg potom áron. Erről tovább nem írok, mert nem padéi eset. De mily pazarló könnyelmű életmódot vitt, mutatja azon eset, hogy a padéi réteken elvetett repce várható termését előre eladta 10 000 frt-ért, s ez összeggel Bécsbe menvén, rövid idő alatt nyakára hágott. A repce akkor nem sikerült, elpusztult s kétszeres áron kellett az eladott mennyiségű repcét megvásárolni. Rogendorfot, az ősi kúriát mindenáron meg akarta menteni, a padéi birtokra vett föl 50 000 frt-ot oly kötelezettséggel, hogy bizonyos idő múlva visszafizetendi, ellenkező esetben a szép birtok a hitelező birtokába kerül. Így került a 10. fejezetben 8. bekezdésében leírt módon kényszer útján Kuffler és Silberstein kezére.

6) Gyertyánffy József is, ki neje után szintén padéi birtokos lett, de e birtokát azonnal eladta Kuhner Illés örököseinek (l. 13. o.) nem tudott a pénzzel bánni. Rendesen ötlovas fogattal utazott, s ilyennel jött Padéra is sógorát meglátogatni, s mint hallottam, Pesten saját négyesfogatját használta. Ily életmód mellett csakhamar elfogyhatott a padéi birtok ára, s ezt követte a bobdai birtok is. Végre, hogy megélhessen, egy kisebb hivatalt kapott, s ennek jövedelméből kellett megélnie.

7) Dr. Nuricsány Jánost nem a pazarlás s könnyelmű életmód tette tönkre, mert szerényen élt, hanem a börze vitte el szép vagyonát. Mint hallottam, nagy szegénységben halt meg, s neje kézi munkájával tartotta fönn szerencsétlen életét.

8) Dudvarszky Gábort is a börze által sújtott szenvedett károk kergették halálba, agyonlőtte magát. Pedig jó gazda hírében állott, s bár – neje életében – vendégszerető házat vitt, de pazar életmódot nem tanúsított. Gyermekeit nagyon szerette, s így csak egy meggondolatlan percben követhette el szánalomra méltó tettét, mert némi vagyon maradt utána.

De álljon itt példa a takarékosság s szorgalom, de megengedem, hogy talán a zsugoriságról is.

9) Mint az öregek mondták, a Pecho család ősapja mint szegény tót legény egy varrótűvel jött Padéra, s fia már négyökrös megrakott szekere mellett mehetett, míg bérese a másikat hajtotta. Szép vagyont hagyott leányára. Rokonai, kiket az öreg lehozatott Trencsénből, szintén meggazdagodtak. A Pámerek ősapjuk a Bácskából mint juhász jött ide. Szorgalom s józanság, párosulva jámborsággal, jómódhoz jutottak. Így a Bókák és Almásiak is. Családjaik szaporodásával azonban a vagyon is kezd széjjelmenni, s az utódokon áll ősapjuk jó példáját követni.

Közigazgatás

Az 1761-ben fönnálló beosztás szerint Torontál vármegye határa Padé határának déli részétől Nagykomlósig terjed, s így Padé még Csanád megyéhez tartozott, melynek határait északról a Maros, nyugatról a Tisza alkotta, déli határát pedig a Padétól Nagykomlósig terjedő vonal képezte. Kelet felé pedig a határa Nagykomlóstól keletre Grabácz (Garabos), Bogáros és Perjámos mellett vonult el.

Torontál vármegyét csak 1779-ben alakították át, s ekkor Padé is Torontál vmegyéhez csatoltatott. Ezen év különben is megyénkre nézve a legnevezetesebb, mert a Bánság visszafoglalása után a királytól elfogadott koronázási hitlevél szerint visszacsatolandó volt, és magyar alkotmányos törvények szerint volt kormányozandó, de csak az 1741. évi országgyűlés rendelte el a polgári terület visszafoglalását, s azt Niczky Kristóf királyi biztos 1779-ben végre is hajtotta. Azóta Padé is Magyarországhoz csatoltatott ismét, s csak az 1848-ban lezajlott szabadságharc után tartozott ismét a Temesi Bánsághoz, 1861-ben azonban újból helyreállott a megyei önkormányzat.

Mely járáshoz tartozott akkor, nem tudhattam meg, de valószínűleg már akkor is Törökkanizsához, melyből csak 1880-ban szakíttatott el és a nagykikindai kerülethez csatoltatott, mert itt volt adóhivatala is.

1840-ben vált e község kétfelé, mert Diván György a magyaroknak kedvezni akarván, külön közigazgatást ígért nekik. Így lett Padéból Magyar- és Szerbpadé. Szerbpadén lakott a jegyző, Magyarpadén is végezte a jegyzői teendőket. 1912-ben a helynevek megmagyarosítása alkalmával Szerbpadé is elvesztvén előnevét, ős nevét kapta vissza, s azóta Padé a neve. Mint első jegyzőjét találjuk Palanacski Györgyöt, őt követte rövid ideig Niletics András, azután Jová-

novics György (1873–1900?), rövid ideig Grób János és Kocsis Ferenc, kik után Rigyitski Milán lett megválasztva, ki mai napig is működik. Szolgálatuk időtartamáról nem kaphattam értesítést.

Magyarpadé 1872-ben önálló nagyközséggé alakult. Első jegyzője volt Martinecz 1872–1880-ig, azután Tóth Alajos 1884-ben bekövetkezett haláláig, Grób János 1885–97-ig, Kraemer Mihály mint helyettes jegyző 1897–99-ig, és Szvoboda Adolf 1900–1913-ig.

A két község egyesítése

1872-ben, midőn a közbirtokosság Magyarpadéhoz csatlakozott, szóba került e két község egyesítése, de Szerbpadé féltette hegemóniáját, s megmaradt külön községnek. Ugyanakkor szabályoztatott a belső terület is, mely alkalommal nem egyenes vonalakat kerestek, hanem lehetőleg a szerb lakta házakat Szerbpadéhoz csatolták. Innen van, hogy nem mindenki ismeri a két község belső határát. Azóta vettek szerbek Magyarpadén is házakat.

1893-ban, az excissiók eladásának kezdetén a közbirtokosság 12 000 forintot ajánlott Magyarpadé községnek, ha ezáltal a két község egyesítését ki lehetne eszközölni. Nem jött létre.

1898-ban ismét szóba került az egyesítés. Ez időben a közbirtokosság azon ajánlatot tette, hogy a kompjogot Magyarpadénak ajándékozza, ha ezáltal a szerb község az egyesületbe beleegyezik. Még ebből sem lett semmi, habár Szerbpadé, noha nyilvánvaló volt, hogy amit a komp hozott, nagyrészben vagy egészen fölment a községi adóba. Issekutz Zsigmond ellenezte volt, mert ama időben a kompjognak reá eső részét veje öccse bírta. Ma a két község egy viruló nagyközség volna, menten minden pótadótól. Mennyi sok szép intézményt létesíthettek volna. Így p.o. a villanyos kivilágítás, melyről 1-2 év előtt szó volt, midőn Adán megalakult a villanyos társaság, bizonyára már megvolna.

Az egyesítésnek mindenkor pártolója voltam, s remélem, ha nem is érem el, idővel megtörténik az is. Mindkét község be fogja látni, mire képes az egyesült erő.

Lakosainak száma volt a Csanádegyházmegyei Schematismus szerint 1891-ben Magyarpadén 1598, Szerbpadén 1678 lélek, összesen 3276.

1913-ban pedig:

Mpadén	1409 r. k.	51 g. kel.	12 izr.	10 egy. vallású	össz.	1482 lélek
Padé közs.	589 r. k.	1012 g. kel.	30 izr.	10 egy. vallású	össz.	1641 lélek
A pusztákon	348 r. k.	52 g. kel.	15 izr.	5 egy. vallású	össz.	420 lélek
Összesen	2346 r. k.	1115 g. kel.	57 izr.	25 egy. vallású	össz.	3543 lélek

Kultúra

Kevés művelődés volt itt található még 50–60 évvel azelőtt. Nem csodálkozhatunk efölött. Magyarpadé népe vagyon nélkül jött ide, iskolázatlanul, kevés műveltséggel, bár szorgalommal s jóakarattal. Pásztor András, az akkori plébános szorgalmazta az iskolalátogatást, 150 forintos alapítványt tett, hogy ennek kamataiból a szegény iskolásokat könyvekkel lássák el, 200 frtosat pe-

dig a tanító fizetésének emelésére. Üres falakat találtam 1864-ben az iskolában. A szegény nép mit sem tehetett az iskola fejlesztésére. Beláttam ezt, s hogy a népnevelést előmozdítsam, 1870-ben egy egyletet alapítottam e czím alatt: *Magyarpadé népnevelési segélyegylet*, melynek alapszabályait a minisztérium is megerősítette. Alapító tagokul négyen léptünk be 20-20 forinttal, de rendes tagokul az összes urak, számos gazda s néhány szegény ember is, mert célja volt a szegény gyermekeket tanszerekkel és lehetőleg ruhával ellátni. Nagy áldás volt ez az egylet az iskolára. Szeretettel gondoztam is azt 1908-ig, s amikor átadtam az iskolának a tőke 1680 koronára szaporodott, noha keletkezésétől fogva nem volt tanuló, kinek a szükséges tanszerei, könyvei ne lettek volna. S mennyi ruha osztatott ki évenkint. S mindezekről számadás vezettetett.

Volt az 1870-es években nőegylet is – alapszabályok nélkül – melyet Seelig Emília, Issekutz Zsigmond Irma leányának nevelőnője kezdeményezett s mely a leányok segélyezését tűzte ki célul, de ez csak pár évig állott fönn.

Az akkori közbirtokosok s családjai sokat tettek a népnevelés érdekében, pedig saját gyermekeiket nem járatták az iskolába, hanem nevelőnők s magánórák által pótolták. Az iskolának leglelkesebb barátja s pártfogója Issekutz Zsigmond volt. De Procopius Hugo, a gróf Roggendorf birtok jószágigazgatója is támogatta. Kézimunka-tanítónőt fogadott az egylet, hogy az iskolás lányokat a kézimunkában oktassa. Ugyanakkor kosárfonómestert is, ki a nagyobb fiúkat a kosárfonásra tanítsa. És mily eredménnyel, tavaszra elkelt minden készítményük. Feltűnő volt, hogy leginkább a gazdák fiai vettek abban részt, míg a szegényebbek azt mondták, hogy eddig is megéltek anélkül. Procopius közbenjárására erdei fákat is kaptunk tornaszerek fölállítására, s örömmel vettük észre, mily örömmel jöttek a katonaviselt legények is vasárnaponként a tornahelyre. A kosárfonáshoz az összes fűzvesszőket a közbirtokosság adta ingyen.

1870-ben Németh József püspöki helynök is 50 frttal járult tanszerek beszerzéséhez. Még ifjúsági s népkönyvtárt is alapítottunk, melyet szorgalmasan olvasták, noha a felnőttek azért díjakat fizettek. Újabb s újabb szekrényekről kellett gondoskodni az iskolai szerek, a könyvtár s a kis múzeum számára, mert még ilyen is volt, sőt pénzgyűjteményünk is.

1889-ben Raschel Antal, az akkori plébános látványos pásztorjátékot rendezett, melyhez a díszítéseket Grób A. Ernő s e sorok írója készítették. Ekkor rendes színpad is készült, s ezt a későbbi időkben is elővették. Általános volt a szépművelés előmozdítása.

De a színészet is pártfogást talált itt. Az 1860-as évek vége felé egy nagy színtársulat két hónapon át játszott telt ház mellett. De később is pártfogolták nemcsak a magyar, hanem a szerb színészetet is. Helyben is akadt dilettáns társulat. Az első az 1870-es évek elején lépett föl. Szereplői közt ott láttuk Dadányi Angela k. a., a Kaufmann fiúkat stb. 1898-ban Tauber Ottó fiatal földbirtokos, Kraemer Mihály h. jegyző, Korpássy István tanító adtak sikerült darabot elő. Máskor élőképekben gyönyörködtünk, miknek létrehozásában Gottschlingné s más nők fáradoztak. 1900-ban Sándor s Dénes fiam, Ispánovics Sándor s mások közreműködésével szintén sikerült színdarabot adtak elő.

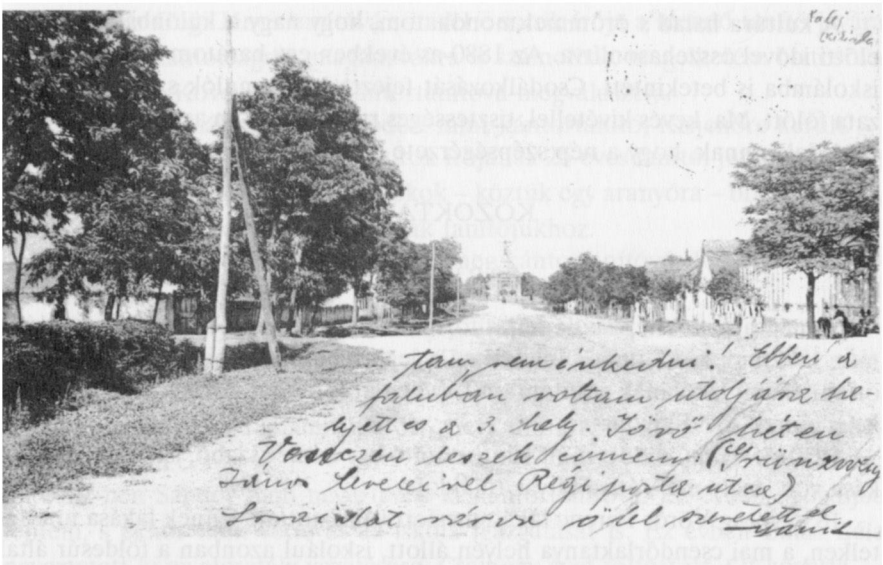

1902-ben Sándor fiam, az akkori igazgató-tanító, Balás Béla tanító, a patikus sógornője s Marika lányom parasztlegények s lányokkal a *Falu rosszát* adták néhányszor elő. De 1908-ban is rendeztek a tanítók sikerült színielőadásokat, pásztorjátékokat. S mindezek jótékony célra rendeztettek s mindenkor elég szép eredménnyel.

De a dalárda sem volt itt elvont fogalom. Az elsőt 1865-ben alakítottuk a szünidőben, tagjai voltak: vezetésem alatt a Kaufmann fiúk, Dobsch Franz s Drázsity Lázó fögym. tanulók. Nándor barátunk írta meg az alapszabályokat, sőt még pecsétet is csinált. Az isteni tiszteletet is énekkar emelte, s azóta a nép is énekel a templomban. Szerbpadén is működött egy, parasztlegényekből álló dalárda Piroski tanítójuk vezetése alatt, s valóban szép eredményt mutattak. Mint hallom, most Magyarpadén is megalakult egy férfidalárda, melyet Haib János kántortanító vezet.

A táncnak is mindenkor akadtak hívei. 1870-től a népnevelési segélyegylet javára évenkint polgári bálat rendeztünk. De voltak zárt körűek is. Padé társadalmi élete ritkította párját. Hosszú éveken át a legnagyobb egyetértés uralkodott. Gőg és fönnhéjazás nem volt észlelhető s főleg ünnepélyes alkalmakkor ott volt nemcsak Padé intelligenciája, hanem a gazdák is.

1901-ben hitelszövetkezet is alakult. Megkísérlettem ugyan már az 1870-es években egy Népbankot létrehozni, de nem sikerült, mert a nép még nem fogta föl ennek horderejét.

Pár évvel később a polgári gazdakör is megalakult. 1911-ben pedig Kovács Géza plébános fáradozására a kath. népszövetség s azután a kath. kör is.

1910-ben dr. Vida Zoltán által a magyar községnek ajándékozott kastély ára 12 000 korona – tőkesíttetvén, kamatjaiból évenkint a szegény iskolások közt ruha osztatik ki.

A kultúra halad s örömmel mondhatom, hogy nagy a különbség az 50 év előtti idővel összehasonlítva. Az 1880-as években egy barátom meglátogatván iskolámba is betekintett. Csodálkozását fejezte ki a tanulók szegényes ruházata fölött. Ma, kevés kivétellel, tisztességes ruhában látom az iskolába menni. Ez is jele annak, hogy a nép szépségérzete is fejlődik.

KÖZOKTATÁS

a) R. k. iskola

A magyarpadéi népiskola teljes történetét egy külön e célra szánt naplóba még 1872-ben kezdettem s folytattam a legkisebb részletekig, mely naplót az ottani állami iskolának szántam s a f. évben át is adtam. Mindazonáltal álljon itt is annak rövid kivonata.

1830–35-ig működött mint kántortanító egy német szabó, iskolája saját lakása volt, mely ma Tóth Mátyás tulajdona.

1835–49-ig Vörös Ferenc takácsmestert választották. Ennek lakása uraságí telken, a mai csendőrlaktanya helyén állott, iskolául azonban a földesúr által épített házitemplom szolgált addig, míg a tanító saját házában helyt nem adott, mely volt lakásának átellenében, illetve a plébános nagy kertje mellett állott. A tanító 1849-ben népével együtt menekülvén Zentán a szerbek által megöletett.

1849–57-ig Molnár András nevű fazekas működött mint kántortanító. A község elődje lányától megvette a házát, s ennek hátsó szobáját használták iskolának. 1854-ben épült föl az új iskola és a községház az uraság által e célokra adományozott helyen, a templom nyugati oldalán. 1857-ben azonban le kellett mondania hivataláról, mert tanítói oklevele nem volt s orgonálni nem tudott, pedig ez évben szerezték meg az orgonát.

1857-ben Bachendorf Ferenc tiszaszentmiklósi kántortanítót választották meg, kinek már tanítói oklevele volt. 1863-ban összeszólalkozván a községgel, lemondott hivataláról, s beállt a Parcsetich-féle uradalomba mint számtartó.

Az 1863/4-i télen Papp Márton nevű dohánykertész tanította a gyerekeket, s végezte orgona nélkül a kántori teendőket.

1864-ben Herresbacher József, e sorok írója foglalta el hivatalát. Ez időben a község szegénysége miatt az iskola javára semmit sem áldozhatott, tanítóját sem fizethette rendesen, s különösen az árvizes esztendőkben egész éven át nem kapott fizetést, mindazonáltal virágzott az iskola, a Népnev. segédegylet erősen működött, a közbirtokos urak, különösen Issekutz Zsigmond fáradozott sokat a mindinkább szaporodó iskolakötelezettek számára két tantermű iskola fölállítására. Végre siker koronázta fáradságát. Bonnaz Sándor megyés püspök 2000 forinttal, a király 100 frttal járult az építkezéshez, s ekkor hozzáfoghattak az építkezéshez a régi iskolatelek nyugati részén. 1877-ben fölépült. A régi iskolát tanítói lakássá alakították át. De ha eddig az egyik tanítóját is nehezen fizették, még rosszabb helyzetbe jött volna a hitközség, ha a közbirtokosság a másik tanító fizetéséhez évenkint 300 frttal hozzá nem járul. Így választatott meg:

1877-ben Gugi János tanítóvá s mivel e sorok írója a leendő tanító javára lemondott a kántorságról, magánórákra is számolhat, megélhetése biztosítva volt. 1881-ben Kövegyen lett kántortanítóvá megválasztva.

1882–92-ig Sisák Gyula működött mint kántortanító, Kisjenőre került.

1886-ban jubilálta a község e sorok írójának 25 éves tanítói jubileumát. Az ünnepély lélekemelő volt, az ajándékok – köztük egy aranyóra – bizonyították, hogy őszinte szeretettel ragaszkodnak tanítójukhoz.

1892-ben Bittó Gyulát választották meg kántortanítóvá. 1894-ben Tamásfalván lett megválasztva.

1894–96-ig Pálfy Ferenc volt utódja, Ürményházára került.

1896-ban Korpási István lett megválasztva. 1901-ben Debrecenbe utazott, s ott főbe lőtte magát.

1898-ban az iskola államosíttatott, mert a hitközség képtelen volt az iskolát fönntartani.

1901-ben Sándor fiam neveztetett ki kántortanítóvá. Ez évben nyugdíjba léptem, s ekkor fiam vette át az iskola igazgatását is. Ez évben Balás Béla neveztetett ki az alosztály vezetésére. Csak egy évet töltött itt. Őt követte

1902-ben Ádám Katica, ki 1903-ban Nagybecskerekre helyeztetett át. Ez évben épült föl az új állami iskola s így

1903-ban Rázus József mint igazgatótanító s neje Völgyi Paula mint tanító helyeztettek át, kik már az új iskolába költöztek.

1905-ben halt meg Sándor fiam tüdővészben. 1 és fél évi szenvedés után. Betegsége alatt Hangodi István helyettesítette.

Ez évben helyeztetett ide mint kántortanító Haib János.

1906-ban Nemes Ilona mint helyettes tanítónő működött itt. Izr. vallású volt. Innen Beregszászra helyeztetett át. Őt követte

1906-ban Grünwald Béla és Váczi Mariska, utóbbi csak helyettesné volt.

1911-ben Rázusék helyébe Szmetaha Nándor mind igazgatótanító s neje Szende Piroska mint tanítónő helyeztettek át. Ezeket követték

1913-ban Nachlowszky János és neje Kupecz Irén.

Ez évben neveztetett ki igazgatótanítóvá Grünwald Béla, ki már 5 éve működött itt. Ugyanezen évben új tanerőnek Wind Anna, s így Padén ez időben 5 tanerő működött 4 tanteremben.

Vesd össze ezt az 50 év előtti idővel!

b) Morotvai iskola

1883-ban Kuhner Illés örök. birtokán Nagymorotva pusztán, mely ama időben a sok dohányfeles által igen népes volt, Hegyi Lajos gazdatiszt fáradozása után az uradalom iskolát állított föl. Az ottani iskolakötelezettekhez csatlakoztak a szomszédos kismorotvai (Irmamajor, Issekutz birtoka) iskolakötelezettek is. De csak 1885-ig állott fönn, mert a birtok elparcelláztatott. Tanítója volt: Porsche Vilmos.

c) Szerb iskola

Az első szerb iskola s tanítói lak a szerb templom melletti nádfödeles ház volt. Az 1860–70-es években az öreg Pánics János volt a tanítójuk. Ez időben meglátogatta iskoláját Steinbach Antal tanfelügyelő. Elkérte tőle a rendtartási naplókat, de az öreg tanító csak a mulasztási naplót tudta előmutatni, s midőn a tanfelügyelő kérdezte, hogy írna évek múlva valamely gyereknek bizonyítványt, ha érdemsorozata nincs, felelés: „Ha a mulasztási napló elején van, jó tanuló volt, tehát jó bizonyítványt adok, a végén levőknek rosszat."

A szerb hitközség azonban sokat áldoz az iskolai épületekre. A régi iskolát eladták az Arankatársulatnak s a templomtól északnyugatra fekvő sarokházat rendezték be iskola s tanítói laknak, pár év előtt emelték, s modern épületté alakították át.

1890-es években Jovánovics György ez iskolának átellenében álló házát a hitközségnek adta iskolacélra, s akkor jött létre a leányiskola, melyet már nők vezettek. Ezt az épületet is emelték, s tágas tantermet építettek hozzá.

Én csak három tanítójukra emlékszem, éspedig az öreg Panicsra, Piroskira és a jelenlegi Sztakits Vazulra. Ezt kértem föl levélileg, sorolná föl nekem az ott eddig működött tanerőket működésük ideje szerint, valamint az épületek megszerzésének idejét, de mivel mindeddig innen sem kaptam választ, hihetőleg nála sincs följegyzés. A tanítónők neveire tisztán már nem emlékszem.

d) Óvoda

Az óvodát régen nélkülözték Padén. Egyes családok úgy segítettek magukon, hogy saját költségükön óvónőt fogadtak, házat béreltek, s oda küldték a kisdedeket, legfiatalabb lányom is oda járt, s meg voltunk elégedve.

Még az 1890-es években is hiába fáradozott azon Steinbach A. tanfelügyelő, hogy Magyarpadén a régi, 1877-ben épült iskolából óvoda állíttassék, és új állami iskola építtessék. Nem sikerült. Midőn végre 1898-ban államosíttatott az iskola, drága pénzen 1903-ban az új állami iskola is fölépült, a tanfelügyelőség folytonos sürgetésére megvette a község 1906-ban a Szerbpadén lévő Jovánovics-féle házat 8000 frtért s azt óvodának alakították át. E célra 20–21 000 korona kölcsönt vettek föl. Lett hát óvoda, ha drága pénzen is, és jó messze a magyarságtól.

Az első állami óvónő Czeglédyné Papp Jolán volt, ki 1907-ben foglalta el állását. Őt követte 1908-ban Psora Gizella, ki jelenleg is ott van, férjhez ment, elvette 1912-ben Grünwald Béla tanító.

*

Nem mulaszthatom el e helyen megjegyezni, mely nagy mulasztást követett el s így mennyi fölösleges költséget szenvedett Magyarpadé azáltal, hogy az iskola államosítása után a tanfelügyelőség sürgetése dacára sem építette föl az új iskolát. Akkoriban Kiszombor 9000 forintért gyönyörű 4 tantermű iskolát emelt. Ehhez hasonlót fölépíteni volt Steinbach A. tanfelügyelő terve, továbbá, hogy a régi iskolából óvodát s óvónői lakást készítsenek, mely körülbelül 2000 forintból kitelt volna. Nem akarták a községet megterhelni, pedig az állam megtérítette volna a kiadást. 1902-ben aztán mégis építettek egy iskolát

2 tanteremmel s egy tanítói lakkal a Jovánovics-féle ér melletti telken, s ezért fizettek Jovánovicsnak 14 000 frtot. 1906-ban pedig saját házát is megvették 8000 frtért óvodának. Ha idejében építenek fele árban kaptak volna 4 új tantermet tanítói lakkal s az óvodát a község közepére. Bevált a közmondás: „A fösvény kétszer fizet."

Posta

Diván György alatt a leveleket Törökkanizsáról hozatták, illetve saját leveleiket oda küldték továbbításra. E célra egy urasági cselédet bíztak meg. Egy postalegény azon időből még ma is él (Nagy István). Midőn 1856-ban Ada is kapott postaállomást, onnan közvetítették a levelezést.

1864-ben Kaufmann Nándor, ki Diván alatt tiszttartó volt, de ennek elhalálozásakor állását a fölosztás alkalmával elvesztette, házat épített s azontúl földbérlettel foglalkozott – ő vette a Nuricsány-féle 400 holdat bérbe – a postáért folyamodott s azt elnyervén, április 1-jén meg is nyílt, de egyelőre csak heti 3-szori közlekedéssel Adával. De csakhamar naponkint közlekedett, sőt 1869-ben a nagykikindai–adai postajárat is megnyitván, a szállítást Adáról Tiszahegyesre kapta, míg a tiszahegyesi postamester a szállítást Tiszahegyesről Nagykikinda p.u. nyerte el. A padéi postamesternek a rossz utak miatt sokat kellett küzdenie, s ezt a közbirtokosság belátván, használatra átengedte neki a 6 holdat tevő volt akácerdőt s régi téglaégetőt a falu északkeleti oldalán. Azóta nyerte el a Postaföld nevet.

1871 végén Kaufmann Nándor elhalálozván, egy ideig ennek fiai vezették a postát. Szávits Sándor közbirtokos fölszólítására én, ki a volt postamesternek többször segítettem, s így a postakezelésről fogalmam volt, kérelmeztem a még akkor gyenge forgalmú postát, s mivel Csintalan József jólelkű plébánosom fáradozására az összes közbirtokosok nemcsak ajánlólevelet adtak, de még arra is kötelezték magukat, hogy ha a postát elnyerem, a postaföldön kívül még évi 120 frttal is támogatnak. Ily pártfogók mellett elnyertem a postát, s azt 1872. március 11-én át is vettem, egyik szobámat berendeztem postának, kiadót fogadtam, hogy kántortanítói kötelességemet és a sok magánórát az uraknál el ne mulasszam. 1873-ban megnősülvén, nőm, később pedig leányaim vezették a postát, mialatt tanítással foglalkoztam.

1898-ban állíttatott be a telefon, mely a táviratokat is közvetítette. Ugyanezen évben megnyilván a szeged–karlovai vasút, megszűnt az ada–nagykikindai postajárat, s helyébe a vasúthoz kellett a postát szállítanom. Nagy s örvendetes esemény volt az a padéiakra, mert míg azelőtt a budapesti napilapokat csak másnap délfelé, sokszor még később kapták, az esti lapokat már reggel, a reggelieket délután olvashatták.

1901-ben, miután 40 évi tanítói szolgálatom után nyugalomba vonultam, a postát az iskola mellett, újonnan épült házamban vezettem.

A postának hivatalos neve 1880-ig Padé volt, amikor kimutattam, hogy nemcsak az itteni magyarok, de a környékbeliek is Padé néven ismerik e helyet, a posta Padé néven jegyeztetett be hivatalosan. Ily néven maradt 1911-ig,

amikor Magyarpadé nevét kapta, mert e községben állíttatott fel s megmaradt mai napig is.

1912. március 11-én ft. Kovács Géza pléb. úr kezdeményezésére s fáradozására mindkét község anélkül, hogy erről tudomásom lett volna, előkészületeket tett 40 éves postamesteri jubileumom megünneplésére. Ünnepélyes isteni tisztelet után küldöttségileg meghívtak Magyarpadé községházára, hol a községek elöljárói, főszolgabíró, a plébános, tanítók s mások üdvözöltek, a posta t. igazgatóság részéről érkezett üdvözlőlevelet a plébános úr olvasta fel, miután neki lett megküldve átadás céljából. Több apró ajándékon kívül egy 100 koronát érő szép és nagy ingaórát adtak át emlékül. Megjegyzem, hogy évek óta vágytam ily órát megszerezni, de erre sohasem telt pénz, s most ezt látva meghatott. Ezután ebédre a szerb nagyvendéglőben egy 33 terítéki bankett következett, mely a legszebb hangulatban késő estig tartott. Nevezetes, hogy épp e napon a kerületi biztos, dr. Nyári István, kinek a jubileumról tudomása nem volt, rovancsolásra érkezett, de mivel az akkori kisegítőnőm, Heinrich Irántól távollétem okát megtudta, meghagyta, hogy jöveteléről engem senki se értesítsen, s mikor este ténykedését befejezte, maga is eljött engem üdvözölni.

1913. április 1-jén állíttatott fel a távirda is. Ez időben azonban a telefon, távírda s a már nagy forgalmú posta – leányaim is már elhagyták az apai házat – egészségemet oly mérvben támadta meg, hogy kénytelen voltam egyelőre szabadságot kérni s a postát Gersch Antal volt csókai postakiadóra, mint helyettesemre bízni, s pár hét múlva elköltöztem Szajánba Dénes fiamhoz, ki itt plébános lett. Később helyettesem javára lemondván a postáról, azt szept. 1-jén át is adtam, s mivel ez házamat is megvette, a posta jelenleg is ott van.

El nem hallgathatom, hogy a közbirtokosság az excissiók eladása alkalmával Reiner Dávid közbirtokos úr indítványára úgy intézkedett, hogy a postaföld éltem fogytáig használatom alatt maradjon, s csak halálom után szállhat a vevő Szerbpadé községre. Évenkint azonban továbbra is fizetnem kell adó címen az eddig is fizetett évi 31 kor 20 fillért. Csekély 440 frtnyi postamesteri nyugdíjam mellett jólesik e föld használata. Hálás emlékezet a jószívű volt közbirtokosságnak!

Közlekedés

A XVIII. században csak az 1781-ben készült térkép szerint találtam közlekedési száraz utakat. Ilyen volt az Adáról induló a padéi határ déli részén, majd észak felé forduló út, mely Szajánba vezetett. Továbbá egy már mérnökileg kijelölt út, mely a falu északi oldalán egyenesen észak felé Tiszaszentmiklósra vezetett. A többi dűlőút volt, ezek közt az egyik a szőlőkön át északkelet felé Jázovára vezetett, egy másik nyugat felé Peszérre, egy pedig északnyugat felé Kérán át a korcsmáig, mely a Kéra-parton állott. Mint az öregektől hallottam, valamikor ott volt a rakodó, ide hozták még Szaján felől is a gabonát a hajóra. A Tisza tehát e part közelében kanyarodhatott. Csak a Tisza szabályozása s a rendes komp felállításával jelöltethettek ki mérnökileg az újabb térképen látható utak.

Posta.

R. k. templom.

Gr. k. templom.

Iskola.

Ilyenek az Adára vezető út a Paulinahídtól egyenes déli irányban az erdőig, innen nyugatra a kompjárásig. Ez a nyugati út volt aztán kezdete az ada–szajáni útnak, mely Koncháton a Morotván át a szajáni határba vezetett. Ugyanakkor méretett ki a Jezdahídon át a Morotvára vezető út, mindenütt a magaslatokat keresve. E két utat azután Diván befásította, a dűlőket részben új nevekkel ellátva. Innen a *Vidánkedv* a Tisza felöli oldalon, ezt a nép csak *Diván* néven ismeri. Honnan származott a *Balpazár* név, nem tudhattam meg.

Padéról Szajánba nem a jelenlegi úton mentek, hanem Barnahátnak déli részén, a Pecho-halmon túl, a magaslatokat keresve. A parasztföldek kijelölésekor Barna-háton találunk ugyan rendes országutat, de ezt is csak a múlt században jelölhették ki, mert az egyes szántóföldek már kettészakíttattak. Ennek folytatását azon Procopius, a gróf Roggendorf-féle birtok jószágigazgatója csak az 1860-as években jelölte ki. Még 1865–66-ban Barna-hátról lejövén a Vizicsnek magaslatait keresvén, nagy kerületekben, sokszor lépés szélességű töltéseken mentünk Szajánba. És az az út megmaradt máig is.

Peszér felé Kuffler Lipót csak az 1890-es években borozdoltatta ki legelőjén át az utat a szántóföldekig, hol már ki volt mérve a közlekedő út a szántóföldeken át a Tiszáig.

Józova, illetve a mai Hódegyháza felé még ma is egyenetlen dűlőutakon közlekednek, s nem tanácsos éjnek idején arra járni.

Milyenek lehettek ezen utak különösen télen a réteken, elképzelni. A Gredón át négy ló üres kocsit sem volt képes áthúzni. Nagykikindára menni s hazajönni egy napból nem telt ki. 1872-ben 5 lóval indultam el délelőtt 9 órakor, s este 5 órára értem Nagykikindára. Ily viszonyok mellett a posta heteken át csak lóháton volt továbbítható.

1898-ban kezdte a vármegye a nagykikindai–adai utat kiépíteni. Ekkor tétetett át a kompjárat az alsó Tiszától a zsilip mellé, a bácskai oldalon is kiépült

az egyenes út Adára, s így a régi adai utat már nem gondozta senki, így elvesztette értékét a régi ada–szajáni út is.

1912-ben kezdték meg a padé–bocsári utat is kiépíteni, s bár a földmunkák Morotváig elkészültek, a kövezést csak Kicsindapartig vezették, hogy azt évenkint pár kilométerrel hosszabbítsák.

Vasút

Örömmel vette mindkét Padé a hírt, hogy erre is fog járni a vasút. Sóvárogtak is utána, mert a rossz utak miatt vajmi nehéz volt sáros időben útnak indulni. Ennek tulajdonítható, hogy Magyarpadé 12 000, Szerbpadé pedig 10 000 frt-ot ajánlott e célra, ha a vasút közvetlen a két község előtt áll meg. Indóházunk is nagyobb forgalomhoz építtetett.

1898-ban nyílt meg a szeged–karlovai szárnyvonal, mely a nagykikinda-nagybecskereki vonalhoz csatoltatott. Csakhamar mutatkozott a nagy forgalom, olyannyira, hogy az utóbbi időben e vonat Szegedről egyenes összeköttetésben Pancsováig naponkint háromszor fel és le, Nagybecskerekig külön menetrenddel szintén háromszor fel és le, Nagykikindával pedig ötször közlekedik, de átszállással. Padén tehát 12 rendes vonat áll meg naponként, s ezek közt két gyorsított.

Hajózás

Mint Tisza melléki hely, Padénak is volt hajóforgalma, amennyiben alkalmas kikötőhely találtatott. Az első nyomok a Kéra pusztán, ennek partján lévő csárdához vezetnek, mert oda vitték a szomszéd községekből is a gabonát. Később, mikor a Tisza medrét a Kéra-partról elvezették, alkalmas helynek kínálkozott a jelenlegi zsilip helye, mert a Tisza e partot mossa, tehát elég mély is.

Az 1830-as években járt erre az első gőzhajó. Beszéltem olyan emberrel (id. Kiss István), ki azt látta. E látvány benyomását saját szavaival idézem ide: „Amint a partról néztük a hajót s láttuk, hogy se ló, se ember azt nem húzza, s mégis fölfelé halad, azt mondtuk magunk közt, hogy az emberi dolog nem lehet, itt az ördög dolgozik." A gabonaszállító hajót azelőtt, sőt még az 1870-es években is emberek vagy lovak húzták.

Rendes hajóállomás azonban nem volt, noha a gőzhajó személyeket is szállított. Ha valaki azon utazni akart, elég volt, ha a régi kompjáratnál a partra állott, s az érkező gőzhajónak zsebkendőjével intett. Az adai utas is kénytelen volt előbb a padéi partra jönni. 1868-ban még magam is ily módon szálltam föl, sőt, mivel sógorom is velem akart jönni, de elkésett, ennek is megállt, midőn mintegy két kilométerrel föllebb kocsijáról leszállván, a hajónak zsebkendőjével intett.

Az 1870-es évek körül fölszólították a padéiakat, hogy rendes gőzhajóállomást állítsanak fel, de ezek nem voltak erre hajlandók. Ada azon időben árterének megmentése végett töltést emelvén a Tisza mentén, egyben hajóállomásról is gondoskodott, s azóta megszűnt a zsebkendővel való jeladás. Azon időtől a padéiak voltak kénytelenek Adára menni, ha a hajót igénybe akarták venni. A vasút megnyíltával padéi ember hajóra nem száll.

Volt 1848 előtt a régi kompjáratnál a Tisza töltésén kívül egy kőépület, melynek alapját a part lassú beszakadásával még 30 év előtt láttam. Csárda volt-e vagy talán gőzállomás, nem tudhattam meg. Épült azonban a töltésen belül a kompjáratnál később egy csárda, elég nagy forgalommal. Ezt a kitörő Tisza nagyon megrongálta. A közbirtokosság renováltatta ugyan némileg, de mivel már ezen időben tervbe volt véve a komp áthelyezése, 1899-ben lebontatott, s az anyag elárvereztetett.

Kompjárat

Mint már említettem, a kompjogot Diván György kapta 1842-ben, tőle örökölték utódjai, s így került a közbirtokosság tulajdonába, kik ezt bérbeadás által jövedelmeztették.

Sok baja volt a közbirtokosságnak bérlőivel árvizes években, mert a komp sokszor heteken, hónapokon át szünetelt, s csak gyalogosokat vitt át csónakon. Az árvíz miatt a kompjárat helyét is többször kellett változtatni. Ugyanis midőn 1886-ban új töltést emeltek a Divánban, nagy kerülővel ezen közlekedtek s jutottak az alsó tiszai átvágás fölött levő ideiglenes kompjárathoz. És ez ismétlődött évenkint, mert 1895-ben elvágták a régi töltést, s elárasztották az új ártért, mely az országutat elvette. A víz leapadása után sem közlekedhettek ott sokáig, mert az erekben tengelyig érő sár volt, rőzsékkel kellett némileg helyrehozni. Ez a körülmény bírta rá a komptulajdonosokat, hogy a kompot biztosabb, állandóbb helyre, a zsiliphez áthelyezzék. De ez sem történhetett egyhamar, mert Adáról egy új utat kellett elkészíteni. Csak 1903-ban helyezhették át.

Ez az áthelyezés nagy áldozatokba került a közbirtokosságnak. A reájuk kényszerített terv szerint félkör alakú lejárót készítettek mind a két oldalon, kikövezték, de amint a víz áradt, beiszapolódott, s mindig nagy költségbe került annak kitisztíttatása. Azonkívül a Tisza töltésének magasságáig töltést kellett emelni a révház számára.

Miután a közbirtokosság már régóta tervezte fölöszlatását, s egyenkint adta el az egyes közbirtokokat, a kompjogot is eladásra szánták. 1893-ban egy adai társaság jelentkezett, mely állandó fahidat tervezett fölállítani. A híd tervét be is mutatták, de kellő fedezet hiányában abbamaradt. Olyan társulat is akadt, mely gőzkompot ígért, ez sem sikerült.

1896-ban a közbirtokosság Magyarpadé községnek akarta ajándékozni, ha ezáltal a két községet egyesíteni lehetett volna. Ez sem sikerült.

1909-ben végre árverés alá bocsátották a kompjogot terheivel együtt. Két komoly árverező volt: egy adai társaság és Szerbpadé községe. Sokáig tartott a harc, és Szerbpadé 40 500 koronával birtokosa lett a kompjognak. De ez már nem adja bérbe, hanem házilag kezeli, mi szép haszonnal jár. 1912-ben már a révház helyére egy csinos korcsmaépületet emeltek, mert a nagy gabonaforgalom ebből is jövedelmet ígért. Ami a közbirtokosságnak nem sikerült, az a községnek igen, a kövezett félkör alakú lejárót beszüntették s egyenesre vitték, adójuk is csekélyebb lett.

A földművelés nagyobb arányát csak a Tisza szabályozása után találjuk itt. Volt ugyan Padé területén több falu is, de ezek lakosai csakis saját szükségleteikre művelték a kevés földet, mert a dús rétek állattenyésztésre, a gazdag vizek pedig halászatra csábította őket. A földművelés csak a réti földek szabaddá tétele után nyert nagyobb lendületet, a közeli Tiszán pedig a fölös gabonát könnyen elszállíthatták. De kevés volt a munkás, s azért még a messzebb fekvő falvakból is jöttek az uraságnak feléből gabonát, de különösen repcét termeszteni. Ezért igyekezett Diván faluját benépesíteni. A magyarok 1840 körül dohányt ültettek, s ez a jog meg is maradt az 1890-es évekig, amidőn a dohánytermesztést beszüntették. Pedig szép jövedelmet hozott a községbe. Volt olyan év, amikor Magyarpadén mázsáláskor 70–80 000 frt-ot osztottak ki a termelők közt, ez volt a köznép főkeresete s a „mázsálás" második aratása, amikor a feles összes évi adóját, párbérét, no meg adósságát kifizette, de aztán újból hitelre szorult s kapott is. Az uraságok is nagyban művelték e szépen jövedelmező gazdaságot, s volt olyan urasági major, hol a lélekszám a 200-at is meghaladta. Ilyen volt a két Morotva, Szelistye és Peszér.

A dohánytermesztés beszüntetése után a kapás földeket csak kukoricával vetik be. Egyes földbirtokosok megkísérlették ugyan a kendertermelést, sőt a komlót is, utóbbi három évben még a cukorrépát is művelik néhányan a nagybecskereki cukorgyár részére, de a főtermelés mégis csak a gabona maradt. Repcét is már ritkábban s már nem oly nagy mennyiségben mint azelőtt. Kerti veteményesek (bosztányosok) azonban sokan vannak, mert alkalmas időjárás után szépen jövedelmez, a bérlő holdankint 120–30 koronát is fizet s mégis kijön, noha egész éven át azzal foglalkozik s 2–3 holdnál többet nem vállalhat el.

A gyümölcsészet nem virágzik, mert kevés a jó minőségű kerti föld, s akinek van is a községben, annak elmegy a kedve mások számára gyümölcsöt termeszteni, mert sajnos itt is szeretik a másét. Szép gyümölcskertje csak az Erdőben, Tauber örököseinek birtokán volt, melyet Procopius, gróf Roggendorf jószágigazgatója kezdeményezett s Grób Ernő, Tauberék tiszttartója föllendített, emellett dr. Nuricsány is létesített egy gyümölcskertet, melyet utódjai is híven ápolták, de jelenleg a fák legnagyobb része kipusztult, s velök a gyümölcs is.

Az állattenyésztésből leginkább csak a juh hozza meg a hasznot, mert szikes legelőin csak ez tart ki. Ló- és szarvasmarha-tenyésztés kevésbé jövedelmező, mert hiányzik a kellő jó legelő.

A selyemtenyésztés 1896–1900-ig virágzásnak indult, legnagyobb termelőnek azon időben nőm volt, ki ezért dicséretet is nyert. Jokity Zsifkó borbély is sokat küzdött, de később, különösen az 1905. évi munkássztrájk óta hanyatlik, mert más gazdasági ágnál többet keresnek. Ehhez járul az is, hogy kevés az eperfa az utcákon. B-Moscon akart ezen lendíteni, mert nagyon sok eperfát ültettetett, sajnos, hogy e birtok eladásával a fejlődésnek indult fákat nem gondozták többé, elpusztultak.

Méhész is alig van 2-3, és ezek is csak kisebb mennyiséget mutathatnak elő a méztermelésből.

Szőlő

Már a község telepítése kezdetén volt a jobbágyságnak a Hódegyháza felé vezető út mellett szőlőföld kiosztva. A különféle szőlőbetegségek, de különösen az 1890-es években fellépett philloxera kipusztította a szőlőt, de később, midőn az urasági földek parcelláztattak, egyes szerb gazdák a réten kísérelték meg a szőlőültetést, látván, hogy a Reiner testvérek réti kertjében mily hatalmasan fejlődik. Legnagyobb lendületet adott azonban ennek Schulhoff Lajos, ki az 1908. évtől szaporítja szőlőjét, s ma már 100 holdon viruló szőlőgazdaságot vezet Balpazáron a réten, ott csinos nyári lakot, hatalmas pincét építtetett s állandóan százakra menő munkásokat foglalkoztat.

Ipar

Iparról nemigen lehetett szó, mert kevés az iparos, volt azelőtt is szabó, csizmadia, asztalos, kovács és bognár, faragó s falverő a paraszti szükségletek kielégítésére, kik azonban mesterségük után csak tengődtek, s emellett némi földmíveléssel is foglalkoztak. Ma másképpen állanak.

50 év előtt csak egy hentes volt, ma már több szépen berendezett mészárszék áll a fogyasztók rendelkezésére (Keszég Mihály, Virág Márton s fia József). Ama időben egy szabó is eleget tett a követelményeknek, ma már többen vannak (Mészáros, Varga), s azonfölül több varrónő is. Így szaporodtak a foltozó vargák után a csizmadiák is (Mészáros, Almási). Mindezek csak a helyi szükségletek kielégítésére dolgoznak – kivéve Mihalik cipész, ki egy budapesti cégnek is dolgozik, vásárokra is akadnak már mesteremberek. – A borbélyok is már nagy számban vannak. Így szaporodtak a kovácsok, faragók, bognárok is, és bebizonyult, hogy a mesterség aranybánya.

Malomipar

A malomjog az uraságé volt, már 1781-ben, az akkori térkép szerint találunk lovak által húzott 3 szárazmalmot a falu északi oldalán. A falu rendezésénél e malmok elpusztultak, de a jelenlegi Tobánban még az 1830-ban években is állt egy kettős malom, körülbelül a régiek helyén, körülbelül, hol ma egy szélmalom áll. Az 1860-as években a Peszér felé vezető úton is volt egy, szintén ezen utcában, de Morotva felé vezető úton a Csekrdsin Jezda-féle. 1868 körül Magyarpadén is épült fel egy szárazmalom, melyből a nazarénus imaházat alakították át. Szávits Sándor is építtetett egy szárazmalmot Magyarpadé északnyugati oldalán lévő szérűkertjében, illetve dohánytermelő helyére, ugyanilyen Szerbpadén a főutcában az 1870-es években, melyet télen gőzmozdonnyal hajtatott a lóerő megkímélése céljából. Ugyanilyen malom állott azon időben a népes Morotva pusztán Kuhner birtokán.

Ezenkívül a Tiszán is igen sok vízimalom állott. Az 1880-as években épült fel a falutól északra a gyepre az első szélmalom (Pecho Mihályé), az az 1890-es években pedig a Brancsics-féle Tobánban.

A vízi- és szárazmalmokat azonban lassankint elsodorta a gőzmalomipar, különösen 1894-től, amikor Árpádfi tulajdonába került a régi Szávits Szilárd, illetve utódjának Jovánovics Györgynek szérűhelye, hol Tereczki a régi cselédlakásból mozdonnyal hajtott gőzmalmot rendezett be, Árpádfi fejlesztette, nagy kéményt építtetett, s új gépekkel látta el. 1913-ban azonban lebontatta a nagy kéményt, mert benzinmotorral cserélte föl a gőzerőt.

Ez időben csak az Árpádfi-féle benzinmotoros és két szélmalom áll.

Téglaégetés

Diván alatt a mai postaföldön állt a téglaégető, hol jó minőségű téglákat és tetőcserepeket is égettek. Később ezen helyet akácfákkal ültették be, melyeket 1864-ben kivágattak, s a téglaégetőt az ér másik oldalára helyezték át, mely szintén az urasági terület volt. Szabad földhordás volt engedélyezve mindenkinek, míg a közbirtokosság kezében volt, sőt csekély díj fizetése mellett saját szükségletére mások is égethettek ott téglát, csak mikor 1890-ben Szerbpadé tulajdonába ment át, Magyarpadé lakosainak meg volt tiltva a szabad földhordás és vályogvetés, s csak bizonyos díjak lefizetése, valamint engedély mellett van az megengedve.

Az 1890-es években egy Komlósi nevű adai téglaégető-tulajdonos itt is megkísérlette a nagybani téglaégetést, magas kéményt is emeltetett a jelenlegi téglaégető mellett, az Aranka közvetlen közelében, saját földjén. Terve az volt, hogy gyárilag állítja elő a téglákat, síneket rak a vasúti állomásig, de nem sikerült, mert a drága tüzelő miatt eladta. Azelőtt ugyanis az olcsó szalmával tüzeltek, de ez is megdrágulván, a még drágább fával nem tudott versenyezni, pedig jó minőségű téglákat s tetőcserepeket készített. Az új tulajdonos, Dósa István, lebontatta a kéményt, beszüntette a téglaégetést.

Épp így kísérlette meg ez idő táján Ilijasev Szima is a téglaégetést a vasúttól északra, a régi út mellett fekvő földjén, de ő is beszüntette.

Építkezések

A XIX. század elején csak az urasági épületek épültek fel téglákkal, a köznép megelégedett a vert fallal, mely még ma is általános szokásban van közönséges építkezéseknél, a bőven termő nádat használták tető gyanánt, de a putri, vagyis padlás nélküli ház nem volt ritka, sőt még ma is van a falu szélén. Ablakuk is csak egy volt az utca felől, egy az udvarra szolgált, s alig volt 50–60 cm széles s magas. Csak a jobbmódúak használtak kettőt az utcára, szobájuk is csak egy volt a szegényebbeknek, jobbmódúaknak kettő, miket a konyha választott egymástól. A szegényebbje megelégedett a faragó által összetákolt ajtóval, s ennek is fából volt a kilincse. Még 1864-ben is találtam ilyeneket, bár már akkor is szebb parasztházak voltak, de sehol padlózott szobát. Még a tanítói lak s községházban sem. A ház előtt folyosót csak ritkább házban találhattunk, a konyhaajtó előtti kis ereszet mutatott egy kis kényelmet.

Miután magában a faluban sok vizenyős telek volt, kerülték ezeket, s ebből látható, hogy még a főutcán is sokáig üresek a telkek. A szegényebbeknél szá-

mos ház az utca felől meszeletlen maradt, s csak az ablak körül adtak egy kis meszelt keretet. De a tapasztást nem sajnálták s sűrűn megújították.

Bokáig érő sarakban gázoltunk még az 1880-as években is. Csak azután hordtak téglatörmelékeket a templom előtti átjáróra. Rendes kövezést a házak mellé csak a vasút megnyitása után, különösen pedig e század elején kezdték s határozták, hogy ezt évenkint fejleszteni fogják.

Az utóbbi években kezdték a modern építkezéseket is a jobb módú gazdák, igen szép s magas épületek emelkedtek, nagy ablakokkal, lépcsős feljáratokkal, zárt, üveges folyosókkal. A lakosság szaporodtával a házhelyeket felezték, s midőn ez sem bizonyult elégnek, 1860-ban Kuhner (azelőtt Gyertyánffy) 1892-ben Kuffler (azelőtt gróf Roggendorf-féle telek) parcellázták, 1904-ben Magyarpadé államsegéllyel Árpádfi (azelőtt Szávits Szilárd-féle telek) telkét vette meg munkásházaknak, 1913-ban pedig Padé községe 35 000 korona államsegéllyel az ős községi területen kívül, a gyepre, Magyarpadé és vasút közt egy egész sor munkásházat építtetett, s tervbe vette, hogy az országút mellett is az indóház s Magyarpadé közötti üres tért is házhelyeknek fogja eladni.

Kereskedelem

Erről is keveset mondhatunk. 1864-ben 5 kis szatócsboltot találtam itt, ezek közt kettőben kelméket is árultak. E régiekből ma is fönnáll Stein Emanuel (Márkó bácsi) boltja, s az öreg még ma is kiszolgálja vevőit. Az id. Epstein Hermán üzletét átvette fia, ifj. Hermán. Roth Herman is a múlt évben bekövetkezett haláláig szolgálta ki megszokott vevőit. De az 1880-as években megszaporodtak, kibővültek, csinosabb kiállításúak a boltok, s nem kellett már az ajtókon kopogtatni: „Nyissák ki a boltot!" Brancsics János volt az első keresztény boltos, s őt követték mások is. Buk Benjamin vegyeskereskedése Magyarpadé központján legjobb helynek bizonyosodott, míg más boltok nem nyíltak. A főutcán Funk Simon rőföskereskedést nyitott, Epstein Emanuel vaskereskedést is megkísérelt, de nem fejlesztette. Szövetkezeti boltot is nyitottak a szerbek, de pár év múlva beszüntették, s átvette Kománáv Szávo.

A gabonakereskedés a múlt század közepén csak a tiszai hajókra szorítkozott. Újabb időben már ügynökök útján adja el a gazda a búzáját s magtárakba szállítja, ha hajó nincsen. A drágább vasutat csak téli időkben veszik igénybe, és akkor is leginkább a kukorica s más termények szállításánál.

Elemi csapások

A régibb időkről egyéb följegyzéseink nincsenek, mint az, hogy a régi urasági kastély s a r. k. templom leégett.

1849-ben a magyarság itt hagyta lakhelyét, hogy a betörő szerviánok elől életüket megmentsék, de ezek elvonulásával visszajöttek.

1855-ben a Tisza Törökkanizsánál elszakította a töltést, s elöntötte az egész ártért Szegedtől Törökbecséig, s így a padéi határ is úszott, mint hallottam ez alkalommal a falvak mentve maradtak az árvíztől, mi annak tulajdonítható, hogy akkor a víz színe nem volt oly magas, mint most. Ez időből származik a Koplalóhatár elnevezés.

1863-ban Luca napján iszonyú hóvihar volt, mely hosszú éveken át megmaradt a nép emlékében Lucaszele néven.

1864. július 13-án is volt nagy vihar, mely sok kárt okozott.

Az 1863. évben a Délvidéken nagy szárazság uralkodott, ínséges idő volt ez. Az elvetett magot sem hozta meg a föld, takarmányhiány miatt az állatokat el kellett vesztegetni, tüzelőanyag hiányában a fal tetejét is leszedték. Nagy volt az ínség s a szegényebbek közt élelmiszereket osztottak ki, a módosabbak vetőmagot kértek. Padé rétjei azért aránylag mégis hoztak valami termést, de a szegénye éhezett volna, ha nagy üstökben levest nem főznek számára. Épp ez időben jöttem Padéra, s mivel lakásom úgy is üresen állott, konyhámat használták fel e célra s láttam, mint jönnek a déli órákban bögrékkel, fazekakkal s várják sorukat, a kiosztásról a község esküdtjei működtek. Szomorú visszaemlékezések. De annál, bővebb volt a termés 1864-ben, a gabona ára hirtelen 15–16 forintról 6 forintra szállott 10 köblönkint (körülbelül 75 kiló).

1869. október végén kezdődtek az esőzések, s 1870-ben már sok víz állott a réti földeken. Az Aranka 1871 és 1872-ben kétszer kitört, s még jobban elárasztotta a réti földeket, 1–2 méter, sőt Sulymoson 3 méter magas víz állott. 1872-ben Csintalan J. plébános csónakon ment át Bocsárra. Ez évben a közbirtokosság a Fokot mélyítette, kitisztította, apadáskor a Tisza töltését kivágták, s úgy bocsátották ki a vizet a mély Sulymosról. Vízmentesek voltak Kéra, Szatmár, Grédó, a Barna-hát, Morotva, Konchát és Nuricsány magasabb fekvő földje, de utóbbin mégis megnőtt a nád, s évtizedek után lehetett csak kiirtani. A Barna-háton, mely a Tisza mai legmagasabb vízállása mellett is 3–4 méterrel magasabban fekszik, volt 30–40 hold víz alatt a lejtőjén s itt is nád termett, az ott lévő 10 m mély kútból a vizet kézzel lehetett meríteni. Oly nagy volt a víz árja a sok esőzés miatt, hogy még a távolabb eső vidékeken ezer hold számra voltak a földek víz alatt, s ezeken is nád termett. A szomszéd Szajánban nagyon sok tó származott a sok esőzéstől, s lakosságának nagy része kénytelen volt kivándorolni az új telepítvényes községekbe. Padéról is sokan elköltöztek.

Hogy ez időben sok volt a hal, természetes is. Még a partokon lévő pocsolyákban is fogtak potykákat, kárászokat. 1873-ban a réti vizeken 1 1/2–2 fontos potykákat is halásztak, fontját 4–5 krajcárért kínálták.

1872. télen ismét nagy inség volt, tavasz felé az uraságok, jobbmódú gazdáktól lisztet, krumplit s főzeléket gyűjtöttek és mint 1864-ben levest főztek a községházban. Volt olyan nap, amikor 120–140 porciót is elvittek. Ez évben Szávits Sándor földbirtokos is főzetett több héten át a szegényeknek levest.

1877-ben kitört a Maros Székesutnál, s az Arankán vezették le a vizét.

1879-ben és 1881-ben is sok volt a belvíz, fakadó víz. 1882-ben a mély Sulymost az akkori bérlőtársaság halászatra adta ki s mind e társaság, mind a halászok az eredménnyel meg voltak elégedve.

Az árvíz 1871–82-ig két méterrel emelkedett, a töltéseket nemcsak emelni, hanem megerősíteni is kellett s melléjük széles padkákat emeltek. A Tisza oly magas szintet ért el, miszerint félni kellett, hogy a töltéseket áthágja. Ismét közmunkákat rendeltek ide messze vidékről, s nyúlgáttal emelték a töltéseket. Tömérdek nép nyüzsgött azokon, éjjel-nappal lázasan folyt a munka. Még a

Grédó mellett elhúzódó szajáni országutat is kezdték emelni, ha esetleg felülről jönne az ár, legalább az alsó részt mentsék meg. De a Tisza apadni kezdett, s a veszély elmúlt, abbahagyták a grédói utat. A csurgói réten szakadt be a töltés, s már ez is nagy vizet fogadott be, fölülről is apadást jeleztek.

1866-ban a kolera pusztított a községben, de minden egyes halottat kikísért a pap s kántor. Az 1873. évi kolera kevésbé volt félelmes.

Villámcsapások is kárt okoztak. Még az 1860-as évek elején beütött a villám a r. k. templom hátsó keresztjébe, végigszaladt a nagy oltárra, de nagyobb kárt nem okozott, csak a nyoma volt látható. Nagyobb kárt okozott az, mely az 1890-es évek végén, a század elején ütött a szerb templom tornyába, mert a lépcsőzetet zúzta össze. Más alkalommal egy asszonyt ütött agyon, midőn konyhájában főzött.

Jégeső is volt néhányszor, de csak egyes dűlőkön. Nagy fagy volt az 1870-es évek végén, amikor a határban a búza elfagyott, kivéve az Aranka mellett fekvő postaföldi búzát, mert azt az Aranka vize mentette meg.

Most sajnálom csak, hogy meteorológiai feljegyzéseket nem tettem, pedig évtizedeken át voltam zivatarjelző, csak annyit jelezhetek, hogy 1891-ben, valamint az elmúlt télen is 16–18 °R hideget mértünk.

1905-ben munkássztrájk volt. Csapás volt ez a gazdaemberre, de különösen a földbirtokosokra nézve. Beszüntették az aratók, majd a cséplők is a munkát. 20–30-ankint vitették magukat a főszolgabíróhoz nevetve. Hirtelen fölemelték a munkabért, s inkább hevertek, mintsem 5–6 koronán alul napszámoskodtak volna, megjegyzem, hogy nem aratási munka volt. Oly elbizakodottak voltak, hogy kocsin hazatérve, a kocsiúton haladó sztrájkolók szidalmakra fakadtak, mert kocsisom nem tért ki előlük. – Az volt a jelszavuk: „Itthon csináljunk Amerikát! Mi vagyunk az urak."

Csorba Béla

EPIKUS ÉNEK EGY MEZŐVÁROS FELPERZSELÉSÉRŐL

A törvényes magyar kormány és az ország jogrendje elleni első és igen súlyos katonai támadások a bécsi kamarilla titkos és a belgrádi szerb fejedelemség nyílt támogatásával a Délvidéken már 1848 nyarán az elviselhetetlenségig fokozták a magyar–szerb ellentéteket, s ezek során a polgári lakosság élete és vagyoni biztonsága a Bácska és a Bánát legnagyobb részében közvetlen veszélybe került. A szerb csapatok 1848. június 30-án a bánáti Oláhszentmihályt, három héttel később, július 23-án pedig Uzdint égették porrá. A Bácskában a hadviselő feleket mindenekelőtt Szenttamás ekkor még sikertelen ostromai kötötték le. Temerin mezőváros, valamint a szomszédos Járek részben Szenttamás közelsége miatt, részben pedig mert fontos, bár nem nélkülözhetetlen összekötő kapocs volt a közép-bácskai magyar tábor és a péterváradi magyar helyőrség között, helyzeténél fogva potenciális veszélyt jelentett a Sajkás-vidéki szerb tábor számára, noha a mezőváros védelmére iderendelt katonaság és nemzetőrség sohasem képezett akkora erőt, hogy kockáztatni mert volna egy, a Római-sáncok védelme mögött meghúzódó szerb katonaság elleni nagyobb támadást.

Đorđe Stratimirović, a szerb hadak fővezére Szenttamás második sikertelen magyar ostromát követően döntő lépésre szánta el magát: augusztus 28-án éjszaka összehangolt támadást indított Temerin ellen, ez azonban kudarcot vallott. Másnap Stratimirović cselhez folyamodott, táborában kihirdettette, hogy a szerb sereg a Bánátba vonul, a 29-én éjszaka kiadott hadiparancs viszont ismét Temerin és Járek minden irányból történő lerohanására szólított fel. A váratlan támadás okozta zűrzavarban a Temerin védelmére iderendelt alakulatok – némi ellenállást követően – pánikszerűen Verbász irányába vonultak vissza, nyomukban a szekereken, lóháton és gyalogszerrel menekülő lakossággal. Ekkor – azaz augusztus 30-án – a település már minden irányban égett, az első házat a fővezér közvetlen parancsnoklata alá tartozó alakulat gyújtotta fel, de megtették a magukét a szerb tüzérség gyújtógránátai is.

Temerin pusztulásának hírére, mondhatni, országos vita indult a felelősség megállapítására, s ahogyan lenni szokott, bűnbakokat is találtak. Meg kell jegyeznünk, több emlékirat tanúsága szerint nehezen tagadható, hogy az akkor még a magyar hadak élén álló császári tisztek közül jó néhányan összejátszot-

tak a szerbekkel, hiszen csak idő kérdése volt, hogy mikor áll az udvar nyilvánosan is melléjük. Kossuth Hírlapja egy névtelen szemtanú plasztikus leírásában szinte azonnal részletes beszámolót közölt a gyújtogatásról és a kegyetlenkedésekről, sőt, Kossuth Lajos országgyűlési felszólalásában ismertette a temerini helyzetet. A mezőváros tragédiája annyira megrázkódtatta a kortársakat, hogy még évtizedek múltán is sajtóvitát gerjesztett történészek és szemtanúk között, emlékirataikban is többen részletesen ecsetelik a történteket, nemegyszer egymásnak ellentmondóan. De született az eseményről szépirodalmi alkotás is, a vadromantikus történeteket, véres tragédiákat és gyilkosságokat kedvelő Kuthy Lajos tollából, *A temerini hősnő* című novella, amely a *Hölgyfutár*ban jelent, meg egy évvel a szabadságharc leverését követően.

Természetesen a másik oldal is hagyott az utókorra írott emlékeket Temerin pusztulásáról. Mindenekelőtt Stratimirović tábornok Rajačić pátriárkához írt jelentéseire és későbbi emlékirataira gondolunk. Az itt közlésre kerülő, eredeti nyelven *Palež od Temerina* címen közzétett szerb nyelvű epikus ének is a hadvezér 1913-ban megjelent emlékiratainak mellékletében látott napvilágot. A memoárt sajtó alá rendező Đorđe Đ. Stratimirović, a vezér fia, a könyv előszavában többek között elmondja, hogy apja iratait lapozgatva bukkant arra a nyomtatott, de fedőlap nélküli könyvecskére, amelyben négy, az 1848/49-es küzdelmeket megörökítő éneket talált, közöttük a temerini gyújtogatás történetét is. Mivel úgy vélte, hogy az énekek – több más forrásból előkerült verssel együtt – alkalmasak az akkori viszonyok jobb megértésének elősegítésére, és mivel a nagy szerb hadvezérhez is közük van, az emlékiratokhoz kapcsolta azokat mellékletek formájában.

Hogy ki lehetett a 4+6-os aszimmetrikus tizesekben, ún. deseteracokban költött mű szerzője, arról semmilyen adattal nem rendelkezem, de szinte biztosra vehető, hogy olyan ember lehetett, aki maga is szemtanúja volt az eseményeknek, vagy legalábbis azok egy részének. Az előszó írója egy lábjegyzetben elmondja, hogy az 1848/49-es harcokról jóval több ének keletkezett, közöttük sok olyan, amely „az egyszerű nép" körében sarjadt. Említ bizonyos Damjan nevű szerb katonát is, aki Stratimirovićról és Jelačić horvát bánról adott elő hősi énekeket. Kétségtelen, hogy a XIX. század közepén a szerbség körében még elevenen élt annak igénye, hogy a közösség számára fontos politikai és katonai eseményeket epikus énekekben formálják meg és adják tovább, „szájról szájra". A *Palež od Temerina* is ebbe a népköltészeti hagyományba illeszkedik. Itt jegyzem meg, hogy az alcímben feltüntetett dátum a tragikus esemény ortodox naptár szerinti időpontjára utal.

Az ismeretlen szerző költeménye ugyan a szerb fegyverek dicsőségét volt hivatott megörökíteni, itt azonban egy megoldhatatlan problémával találta magát szemben, nevezetesen azzal, hogy Temerin felgyújtása és a lakosság elűzése egyszerre számított dicsekvésre ösztönző katonai sikernek és az emberiesség elleni indokolatlan vétségnek, súlyos erkölcsi vereségnek, amit szégyellni kell. E kettősséget nem tudta feloldani, ezért azután hősi éneke sem vált a szerb győzelem diadalordításává, inkább egy olyan ember rezignált sóhajának érezzük, aki azért szorong, hogy az ő népével hasonló szörnyűség soha meg ne essen.

A TEMERINI GYÚJTOGATÁS[1]
(1848. augusztus 18.)

Szenttamási dicső csata után[2]
Midőn magyart a szerb másodízben
Fölülmúlja véres csatatéren,
És az ellen szégyenében megfut,
Az a magyar becstelenül akkor,
Fejveszetten, mert elszaladt onnan,
Hazudozik, becsmérli a szerbet,
És összehord mindenféle érvet,
Csúfolódás hozzá hogy eljutna,
Hadd hallaná azt a vezér maga,
Hősi szerbek ifiú vezére.

Midőn hallák ezt a szerb vezérek,
Lángba borult valamennyi szíve,
Fogat fogért, szemet szemért kíván,
Mind egy szálig ellenségre törne,
Odahívják az ő fővezérük,
Fővezérük, Sztratimiri Györgyöt.
Mikor ottan tanácskozik vélük,
Kérdi tőlük a szerb generális:
„Ó, daliák, ti drága testvérek,
Szívetekre minő bánat szálla,
Minő nagy gond, vajh miféle bánat
Éjféltájon ami ideűzött?
Tán a magyar megint miránk készül?
Gondolni is rossz volna most arra.
Szenttamásnál hogy el lett páholva
Semerről sem mutatkozott nékünk.
Vagy eszetek zavarossá tette
Gyanakvástok valamely vezérre?
Tán csak nem ez, hisz mind jelen vagytok,
Hisz mind jelen vagytok egyazon órában.
Vagy valahol a sereg lázadt föl?
Szóljatok hát ti, kedves testvérek,
Kebleteket vajh mi bánat nyomja?"

Ám így szól a legöregebb vezér,
Surdučki az, sajkási kapitány:[3]
„Nem a magyar állt talpra ellenünk,
Menekül az a napvilág elől,
A naptól is rejtené szégyenét,
Hát még a mi pillantásainktól.
Sem árulás, sem fekete kétely
Egységünket nem mocskolta még be,
Ellenünk fel a sereg sem támadt,

E legények egytől egyig érted,
Érted, ha kell, meghalni is készek.
Únjuk már, hogy belőlünk gúnyt űznek,
S rágalmaznak a magyar gyilkosok.
Bárhol járnak, csúfolják a szerbet,
Hogy mi vagyunk gyávák legnagyobbja,
Vitézsége egyikünknek sincsen,
Együnknek se dobog bátor szíve,
Mert velük mi meg nem merünk vívni
Tisztességgel, mint katonák vínak
Tágasra nyílt, szabad sík mezőkön.
Sáncban ülünk, s mint a mérgeskígyók
Zöld levelek alá mikor bújnak,
Úgy várjuk a prédát alattomban.
Ez a gondunk, drága generális,
E csúfságot nem fogjuk eltűrni,
Ez minékünk, jó urunk, nagy szégyen,
S szégyenünkért bosszút fogunk állni".

Mit közülük kimondott az egyik,
Azt fennhangon mások is kimondták,
Ám emeli kezét homlokához,
Fejét rázza Stratimiri Đorđe,
S beszédbe kezd bátor, vitéz hangon:
„Testvéreim, halljátok imígyen!
Sáncok mögött már én is elúntam
Szűk leshelyről víni ellenséggel,
A miénkkel és a császáréval.
Küzdenék én mezőn szívesebben,
De leginkább tiszteket fognék el,
Ám, testvérek, a mi erőnk nem nagy,
Összemérve katonaságéval
Olyan kicsiny, hogy szinte már nincs is.
Miéinkben, tudom, nem csalódom,
Utolsóig elhullanak, mintsem
Megfakuljon a szerb dicsősége,
De, testvérek, bolondság meghalni
S a magyarnak nem ártani véle!
Testvéreim, Isten s ember előtt
A népemért felelnem kell nékem.
Ám köztetek egyetlen, ha tudja,
Megszerezni győzelmet hogyan kell
Erőinkkel szabad csatatéren,
Én, hitemre, életekre állok!"

Ekkor szóla az egyik vojvoda:
„A mi erőnk túlságosan kicsi,
De legyőzhetsz erőt cselvetéssel,

Innen nappal nem szabad kimenni,
De sötétben orrodig se látni,
Akkor kell majd támadni magyarra,
S mint a macskát, őket szétzavarni.
A mi erőnk erre mindig képes,
Ellenség ha nem lát a sötétben,
Egy ember még százzal is fölérhet.
Kire rászáll, rettenet legyőzi,
Sőt némelykor eszét veszi néki."

„Elhallgass te, szerbek kapitánya!" –
Monda Đorđe, s talpra ugrott menten,
Szégyenében s nemes haragjában
Azonnyomban fölforrott a vére.
„Ki hallotta, hogy szerb vitéz, bármely,
Ellenségre törne alattomban?
Előbb mond az búcsút a lelkének,
Mintsem hogy a csatatérre érne![4]
De halljátok, szerbség vojvodái!
A szemünkben régtől egyik szálka,
S amíg megvan, tovább nem mehetünk
Járek alól még egy tapodtat se.
Temerin meg épp az orrunk előtt,
Tudjuk, hajdan szerbek lakta hely volt,
Most szomorú, tőrőlmetszett magyar!
Földesúr a szerbeket elűzte,
Telepített magyart erőszakkal."[5]
Csalást mikor meglátták a szerbek,
Templomukat lebontották földig,
Majd átvitték sajkások földjére.
Az ellenség lakik mostan benne[6]
Ágyúkkal meg hadfölszereléssel,
Ott mulatnak a magyar gyilkosok,
Közöttük van Mészáros tábornok,[7]
Tüzet aki dobott Szenttamásra.
Testvéreim, a kígyófészekből
Ki kell űznünk ellenségeinket,
Temerint mi el kell hogy foglaljuk;
Testvéreim, még világos nappal
Hadseregünk összegyülekezzen!
Egyik szárnyán álljon föl majd Biga[8],
Szenttamási hadat ő vezesse,
Szőregről meg Jovanović Pero,
Derék hőse dicső Turijának,
Ahol küzdött egy ember tíz ellen;
Dobanovac[9] és Dudić meg jönnek
Sajkásokkal Goszpodinciáról,
Járek felől Jovanović Čiča[10],

Ki hajnalban a piros bort issza,
Üt majd oda, ha csak el nem alszik –
Bizony, hős ő, bár igen szeszélyes!"

Ugyanekkor két öreg érkezék,
Két vén tagja a szerb főtanácsnak[11],
Kiket küldé a szent pátriárka[12]
Megszemlélni hadat, vojvodákat,
S hogy vigyenek lőszert meg élelmet,
Táborukban ha elfogyott volna.
Megérkezvén a haditanácsba
Rájuk köszönt Stratimiri Đorđe:
„Hozott isten, tisztességes urak!
Erre felénk szerencsével jártok,
Vagy a szükség, ami idehajtott?"
Ámde szólnak a szerb odborníkok[13]:
„Hál' istennek, semmi baj sincs nálunk,
Azért jöttünk, benneteket lássunk,
Valamire volna-e szükségtek?"
„Semmi másra" – mondja nékik Đorđe –,
„Csupán egyre, Temerin falvára.
Elvesszük azt, hogyha kell, erővel,
Vagy erővel, vagy majd rászedéssel.
A seregünk pirkadatkor támad,
S ha sor kerül majd az ütközetre,
Holnapután titeket én hívlak
Uzsonnázni hozzám Temerínbe."
Kimondván ezt, küldi a vajdákat
Parancsait közhírré tétetni.

Múlik az éj, kékellik a hajnal,
Áll már Biga védelemre készen,
Szőreg felől Jovanović Pero
Vág neki a széles, sík mezőnek,
Hogy a síkon a hadra támadjon;
Ámde Dudić kicsi századával
A síkságra ráfordulni nem mer,
És Čiča is Járeknál megtorpan.[14]
Úgyhogy itten igazi harc nem volt,
Néhány ágyút ugyan elsütöttek,
Ámde Pero észbe kap időben,
Embereit nyomban hátrahúzza,
Majd csendesen így beszél magába:
„Istenemre, jól mondá azt Đorđe,
Erőnk gyönge kinn a sík mezőkön."

Elmúlt a nap, az éj elsötétült,
Az idő is éjfél felé jár már,

S hírhozókat küld a generális.
Szundít magyar gond nélkül a sáncban[15],
Az urak meg a fő uraságnál
Vannak vígan a tágas udvarban.
Egyik a mást ottan túlhazudja,
Mennyi szerbet vágott le ő máma,
Hogy kergetett mezőn szerteszéjjel
Granicsárt meg meztelen geákot.[16]
Pohár mellett ahogy így regélnek,
Lopakodva megjőnek a szerbek,
Elől kúszva mind a szerviánok[17]
Megtámadnak kettő-három strázsát,
A magyar sánc egész közelében
Viszik őket Stratimirovićhoz.
Lövést ad le három ágyú ekkor,
A magyarok álmukból ugrálnak,
Majd kilőnek egynehány sortüzet,
S a faluban az ágyúik körül
Lovuk lesik megriadt tüzérek.
Temerinnél hömpölyög az ember,
Volt belőlük legalább tízezer.
Bánátiak menekülnek hátra,
Hisz a harcot eddig nem szokhatták,
Pattantyúsok közül egy megindul,
Ágyújával menekülni próbál,
De meglátja Stratimirović ezt,
S azon nyomban levágja a lóról,
Egy ágyút meg fordít szaladókra,
A bánáti futó regrutákra.[18]
A menekvők látva ezt a tréfát
Mind azonmód száguldanak vissza,
Mert jobb amott vívni ellenséggel,
Mintsem halni magunk tüzérétől,
Bizisten, az szörnyű dolog volna!
Visszamennek, s roham Temerinre,
A faluba elsők között érnek.

Temerin már megpirkadt a tűzben,
Ám ez éjjel Čiča se aludt el,
De egy szuszra Járekot felgyújtja.
Magyarok meg, e csodát meglátván,
Eme csodát, világnak csodáját,
Menekülnek, mint fejetlen legyek.
Ha lovakról előbb nem gondolnak,
Istenuccse, ágyújuk ott marad.

Jajszó hallik a magas egekbe,
Gyerek visít, asszonyok ordítnak,

Mind menekül, öreg és fiatal,
Katonák is meg egyszerű pórok.[19]
Ezerfelé durrog az eszterhéj,
Itt-ott olykor ágyúszó is hallik
Ahogy röpül a magyar tömegbe
Szerencsés út kívánataképpen[20].
Két falu a legsötétebb éjben
Világított utat ellenségnek.
Csodás napok, őrizz tűlük, Isten,
Hogy mivélünk ilyen sose essen!

CSORBA Béla fordítása

JEGYZETEK

1 Forrás: *Uspomene generala Đorđa Stratimirovića.* Naklada Adrije, Beč–Zagreb–Lajpcig, 1913.
2 1848. augusztus 19.
3 Stevan Surdučki
4 Ezzel szemben a történelmi tény, hogy Temerint az éj leple alatt támadták meg, méghozzá Stratimirović parancsára. E jelenet minden kétséget kizáróan Stratimirović és a szerb hősi katonai erények apológiáját szolgálja.
5 Hiteltelen adat. Széchen földbirtokos nem űzte el a szerbeket. Önszántukból költöztek át Paska-pusztára, ahol megalapították Đurđevót (Sajkásgyörgye), hogy részesüljenek a sajkásoknak járó privilégiumokból. A magyarok idetelepítése sem erőszakkal történt.
6 Tudniillik Temerinben.
7 Mészáros Lázár hadügyminiszter augusztus 28-án érkezett Temerinbe, azonban mulatozásra nem volt ideje, mert egy alakulat meglátogatása után azonnal tovább utazott Újvidékre. Ekkor már folyt a település elleni első támadás. A szerbek – valószínúleg a császári tisztek árulása folytán – tudtak érkezéséről, és kis híján elfogták a Járekról Vaskapu (ma Rimski šančevi) felé vezető országúton.
8 Petar Biga
9 Jovan Dobanovački Gospodinčanin
10 Zaharija Jovanović Čiča
11 Glavni odbor naroda Srpskog
12 Jovan Rajačić karlócai pátriárka. Eredetileg ellenezte a Temerin elleni támadást.
13 Odbornik – itt: a Glavni odbor tagja
14 Stratimirović a pátriárkához küldött levelében Čičát és Dudićot hibáztatja az első támadás kudarcáért. Emlékiratában már megértőbb: „A jelre vártam, hogy Čiča is megkezdje a támadást Járek falunál, de hiába. Beláttam, hogy a síkságon erős magyar katonasággal szemben semmit se tehetek. (...) Másnap új utasítást adtam ki, és szigorúan megparancsoltam Čiča ezredesnek, hogy ne tétovázzon, mint előző nap."
15 Az alvó magyar őrség motívuma Stevan Kaćanski XIX. századi szerb romantikus költőnél is előfordul, aki egy lírai költeményben állított emléket Temerin elpusztításának.
16 Geákok – a Szávától délre élő szerbek elnevezése.
17 Szerviának – szerbiaiak.
18 Az ún. Német-Bánságból sorozott szerb katonák megfutamodásáról van szó. Az esetet Kaper szerbbarát német történetíró is említi. Lásd: Sigfrid Kaper: Srpski pokret u Južnoj Ugarskoj 1848–49. Beograd–Valjevo, 1996.
19 Jovan Dobanovački Gospodinčanin, aki maga is az egyik támadó alakulatot vezette, Újvidéken 1895-ben megjelent visszaemlékezésében ezt írja: „Parancsba volt adva, hogy éjszaka 12 órakor mindkét oszlopnak Temerinbe kell érni, és egy időben meg-

kezdeni a falu házainak felgyújtását. Stratimirovićék először felgyújtottak egy házat, és mi csak akkor kezdtük a gyújtogatást. Csapatunk legénysége egy égő házban sebesült ellenséges huszárt talált, ahogyan a szobában fekszik. Hogy ne váljon a tűz martalékává, kivitték, de nekem úgy tűnik, hogy a szerbiaiak megölték, mert ők senkinek sem kegyelmeztek. Amikor a házsorok tűzbe borultak, csak hallották volna a temerini nép ordítását, sivalkodását, jajgatását, a sírás-rívást, amint futottak, menekültek, és lőttek utánuk ágyúink. A látvány borzasztó, leírhatatlan volt. Temerin ezen az éjszakán lángban állt, az ellenség elhagyta. Másnap részünkről megkezdődött a fosztogatás. Kocsik egész karavánjai jöttek Temerinbe, hogy mindenki minél többet harácsoljon." (Jovan Dobanovački Gospodinčanin: Uspomene iz narodnog pokreta 1848 i 1849 godine. Novi Sad, 1895., 17. oldal. Ökrész Károly fordítása.)

Kossuth Hírlapjának 1848. szeptember 5-i számában egy névtelen szemtanú hosszú tudósításban számol be a Temerin elleni támadás részleteiről. A támadók kegyetlenségét mindennél jobban illusztrálja levelének egy rövid részlete: „ Mi a kukoriczába vonultunk a város végén, s néztük egy darabig, mi történik, láttuk a rablást, mit végbevittek, nőket s gyermekeket a tűzbe dobáltak, a kirablott házakat fáklyával gyujtogatták s lődözték, kit futni láttak, a kertekből a sorkatonság és nemzetőrök lövöldöztek a kegyetlen rablókra, de a sok ezer betódult rablócsordától, ki éltét menteni akarta, futni kellett."

20 E sorokból nem kis cinizmus is kiérződik. Eredetiben: „Još se katkadi topovi čuju /Koji tamo srećna puta radi / U gomile madarske odleću..."

Végezetül itt ragadom meg az alkalmat, hogy köszönetet mondjak Ökrész Károly temerini helytörténésznek, amiért a *Palež od Temerinára* irányította a figyelmemet.

Varjú Márta

KIMAGASLÓ SIKER NEM VOLT

Tallózás a 36. Magyar Filmszemléről

A február elején Budapesten megrendezett 36. Magyar Filmszemléről összegezésként azt kell mondanom, hogy közepes, vagy még inkább találóbb lenne, ha azt állítanám, hogy aránylag gyenge volt. Az átgondolatlan forgatókönyvek, a kiforratlan filmfeldolgozás és a felületes színészvezetés jellemezte a versenyre benevezett 21 magyar filmet. Lehet, hogy igazat kell adnunk azoknak a fiatal alkotóknak, akik mindinkább azt követelik, hogy a film készítői benevezéskor tegyenek eleget bizonyos mércéknek és feltételeknek. Ugyanis az eddig tapasztaltak alapján az az érzésünk támadt, mintha egyetlen cél vezérelte volna a szemle szervezőit a válogatások során, konkrétan az, hogy minél több alkotás versenghessen. Mintha az lett volna az egyetlen szempont, hogy legalább húsz film vegyen részt a szemlén.

Ezúttal hiányzott egy-két kiemelkedő alkotás, hiszen a korábbi filmszemléket az jellemezte, hogy már a második-harmadik vetítési napon tudni lehetett, ki lesz a nyerő. A külföldi meghívottak ezúttal megvárták az utolsó vetítési napot, s csak azután adták le voksaikat – némi töprengés után – az általuk legjobbnak tartott alkotásra. Többen megállapították, hogy a 36. filmszemle abszolút mélypontnak tekinthető, s mi több, elhangzott az is, hogy a magyar filmművészet az utóbbi években érezhető felfelé ívelését a mostani filmfesztivál megtörte, mert zuhant a színvonal. Az utóbbi évekre jellemző volt, hogy látványosan megnövekedett a magyar népszerű filmek aránya a művészfilmekéhez képest. A művészfilm a Kádár-rendszerbeli egyeduralmát szélesebb spektrumú, a tömegigényeket és a művészi igényeket egyaránt kiszolgáló filmgyártás váltja fel. Mégiscsak sokára, 15 évvel a rendszerváltás után ment végbe ez a látványos folyamat, de a mostani megmérettetés mindenképpen visszaesést jelent és számon kérhetjük az alkotások szakmai nívójának hiányát. A 21 film láttán kiderült, hogy baj van a történetírással, a dramaturgiával, hiába vannak ötleteik a rendezőknek, azok a vásznon nem valósulnak meg, vagy ahogy valaki ötletesen fogalmazott: a poénjaik legtöbbször a semmiben durrannak el. A rossz színészvezetés kétségkívül felszínre került, ez kimondottan

Ragályi Elemér világhírű operatőr első rendezésű filmjét, a *Csodafilm*et jellemezte.

A magyar „Schwung und Drang" – ilyen játékos kifejezéssel minősítette Szilágyi Ákos esztéta a 36. Magyar Filmszemle zsűritagja a bemutatott művek egy részét. A 18. századi német irodalmi fellendülés korszakára utal a megfogalmazásával, amelyet „viharnak és vágynak", azaz Sturm und Drangnak neveztek. Ezúttal a magyar filmekben érezni a „schwungot", azaz a lendületet, amelyet elsősorban a fiatal tehetséges rendezők képviselnek, viszont az is igaz, hogy a legtöbb film lendületesen kezdődött ugyan, de az események fonalának gombolyítása során egyre csak veszített energiájából. A fiatal alkotói nemzedék képviselte a dinamizmust, amelynek alapján a mai magyar filmes korszakot „Schwung und Drang"-nak keresztelhetjük. Azt is tapasztalhattuk, hogy a legtöbb alkotásban felszínre kerül a vágy, a szenvedély, amely a téma boncolgatása során a legtöbb esetben elkallódik. Ez nem más, mint a kiforratlanság a jele, de előfordulhat, hogy az alkotók nem viszik végig filmjeikben a történetet, hanem a mozaikszerű megoldások hívei. Egyetlen benevezett műnél se észlelhettünk igazi viharokat, eget rengető, megrázó történeteket, eseteket vagy eseményeket.

FEKETE KEFE ÉS A PORCELÁNBABA

Vegyük sorra, kik lettek a 36. Magyar Filmszemle győztesei: általános meglepetésre az elsőfilmesek aratták a legtöbb babért, ilyenre még nem volt példa, hogy a versengő magyar filmek közül egy kezdő nyerje el a Fődíjat. Vranik Roland *Fekete kefe*, fekete-fehér technikával készült alkotása érdemelte ki ezt a rangos elismerést. Négy, kissé kelekótya fiatalember mai frappáns történetét adja elő az alkotás, akik a háztetők és a kémények felé veszik az irányt, így próbálnak megélni, boldogulni. A mese a meglepetés erejével hatott, mindenki elcsodálkozott rajta, és érdeklődéssel várta, vajon a négy kéményseprő egy elrontott délelőtt után miként próbálja helyrehozni mindazt, amit rosszul csinált. Egy kecske nyomába erednek, mert a tisztítatlan kémények megoldását e mekegő állat ürülékével próbálják orvosolni, ami újfajta találmánynak minősül, és felfedező útjuk során számos meglepetés, fordulatban és meghökkentő helyzetekben bővelkedő esemény vár rájuk. A 37 éves, korábban a reklámszakmában dolgozó Vranik Roland nem végzett rendezői főiskolát, s ez az első nagyjátékfilmje, amelynek saját elmondása szerint elkészítéséhez tíz-tizenkét évig érlelődött benne a gondolat. Az alapmotívum egy teológus barátjától származik, aki miután gyereke született, alkalmi munka után volt kénytelen nézni, és kéményseprést vállalt, abból tartotta el a családját. Ezt az ötletet öltöztette fel Vranik és csapata, némi lendülettel és szenvedéllyel látta el az alkotást, azért, hogy bemutassa nekünk, hogy az alkalmi munkát vállaló mai magyar fiatalok miként tengetik életüket. Magyarán, szemtanúi lehetünk a céltalan tengés-lengésnek.

A legjobb rendezésnek járó elismerést talán valamelyest pedagógiai okokból is a tapasztalt rendező, Gárdos Péter kapta, aki Lázár Ervin novellái alapján forgatta *A porcelánbaba* című filmjét, amelyet a jó dramaturgia és az iro-

Kovács Lajos és Soós Attila A fény ösvényeiben
(Szabó Zoltán felvételei)

dalmi eredetiség miatt dicsért a zsűri. A szemlét figyelemmel kísérő vendégek által odaítélt Gene Moskowitz-díj is Gárdos Pétert illette meg. Egyértelmű, hogy a rendező jól választott, amikor Lázár Ervin *Csillagmajor* című novelláskötetéhez nyúlt, s abból három írást fűzött össze egyetlen mozgóképes látomásba. Ezek pedig a következők voltak: A bajnok, A keserűfű és A porcelánbaba, amelyekben nem annyira az irónia, mint inkább a líra a meghatározó, s ez jelölte meg a mozgóképes feldolgozás stílusát. A történetek konkrét valóság közegéből, a pusztai emberek világából indulnak, abszurdba hajlanak, és szimbolikus jelentést is hordoznak magukban. A puszta megteremti a maga hőseit és árulóit, ellenségeit és védelmezőit. Maga a rendező így írja le a feldolgozott történetét: Volt egyszer egy Tanya. Valahol Magyarországon. Közelebbről: Európában. Még közelebbről: a Föld nevű bolygón. Itt, ezen a Tanyán szeretnivaló, naiv és rafinált tanyasi emberek éltek. Időnként idegen emberek érkeztek erre a Tanyára, és akkor mindig elszabadult a pokol. Mert az idegenekkel jött a halál is meg a pusztulás meg a gyűlölet és az irigység és a hiúság és a szégyen és a hazugság. Ezen a Tanyán az idegenek mindig csak bajt okoztak... Kétségtelenül eredeti ötlete volt Gárdos Péternek, hogy a filmet valóságos pusztai emberekkel, amatőr szereplőkkel kell eljátszatni. A kiskunsági tanyavilágban vagy 600 embert kerestek fel, s közülük úgy kéttucatnyi szereplőt választottak ki a forgatáshoz. Az eredmény megdöbbentő lett: a megtalált amatőrök tökéletes magabiztossággal mozogtak a kamera előtt, és nem csupán a hiteles arcok megjelenése, hanem a játékuk is magával ragadó volt. Egyszerűen társalkotóivá váltak a filmnek, talán ebből az elképzelésből kiindulva a rendező a mű elején és a végén külön képsorokban mutatja be valamennyit, s ily módon portrét fest róluk. Egy ilyen különleges keret fogja össze a cselekményt.

Lázár Ervin világát filmen csak olyan módon lehet hitelesen visszaadni, ha mozgóképes trükköket alkalmaznak, mert történetei a valóság és a csoda határán táncolnak, vagy mondhatjuk úgy is, hogy ez utóbbiba libbennek át. Ha félretesszük ezt az abszurd lebegést, történelmi visszapillantást is, elvontabb történelmi utalást nyújt a film a beazonosítható események mellett. Egy ilyen jelenet például, amikor egy csapat katona szállja meg a pusztát. Számukra egyáltalán nem érdekes, hogy kik ők és honnan jöttek, a sors hozta így, mert időnként mindig jönnek valamilyen katonák erre a vidékre, tájra. Szívszorító a háború után sváb kitelepítettekhez tartozó idős házaspár történetének kibontakozása, amelyet szemlélve az első képek után a közönség akár a zsidó holokausztra is asszociálhat, s csak később ismeri fel a valódi jelentését.

A FÉNY ÖSVÉNYEI

A 36. Magyar Filmszemle zsűrije a legjobb első film rendezői díját *A fény ösvényei* című film invenciózus és képzeletgazdag rendezéséért Mispál Attilának ítélte oda, amelynek főszereplője, Cserhalmi György elnyerte a legjobb férfi főszereplői alakításért járó elismerést. Erre a történetre egy újsághirdetésben talált rá a rendező, két, egymástól akár függetleníthető eseménysor betekintésébe ad lehetőséget a film. Egy modell életével ismerkedhetünk meg,

aki egy baleset során égési sérüléseket szenvedett, és egy mesterember sorsát láthatjuk, aki fokozatosan elveszíti szeme világát, pedig a munkájához a látás elengedhetetlen. Felteszi a kérdést az alkotás: mi van, ha az ember mindent elveszít? Hogyan lehet ezek után élni, ha éppen az hiányzik, ami számára a legfontosabb volt.

*A fény ösvényei*ben két történet fut párhuzamosan: a sikeres modellé és az ötvösmesteré. Kettőjük pokoljárását láthatjuk, van közöttük hasonlatosság és sajátos módon hatnak egymásra. Hosszú időbe telik, míg mindketten elfogadják sorsukat. Amikor végre megbékélnek önmagukkal, a szálak összefutnak: az ötvös, aki a látását és a modell, aki a szépségét veszítette el, az alkotás végén egymásra találnak. A hasonló irányultságú párhuzamos eseménysor olyan tiszta és erős logikával áll össze, akár egy görög sorstragédia. A két történetszál egymást értelmezi és erősíti. Zoltán (Cserhalmi György személyesíti meg) sorsa magába olvasztja Csilla (Cseh Annamária modell alakítja) esetét, és ily módon azt más szellemi-gondolati dimenzióba helyezi. A filmnek nem az a tétje, hogy eljuttasson két embert a kétségbeesés, a pokol vagy akár a depresszió legmélyére, hanem az, hogy ebből az állapotból mindketten egymástól párhuzamosan és egymástól függetlenül kimozduljanak. A Csillával történt esemény és Zoltán fokozatos látásvesztése lehetőséget nyújt mindkettőjüknek arra, hogy mások lehessenek, átváltozhassanak.

A NYÓCKER ÉS AZ ARGÓ

A filmfesztiválon ezúttal rendezői látványdíjat is osztottak, talán azért, mert a játékfilmek közé került egy animációs film is, amelyet csak ily módon lehetett jutalmazni. Ezt az elismerést Gauder Áron *Nyócker* című alkotása az eredeti és igényesen megvalósított filmnyelvi világának megtestesítéséért kapta. Ez egy nagy kaland története, a budapesti dzsungel mélyén, a nyolcadik kerületben egy csapat tini, cigányok, magyarok, egy kínai és egy arab arra szövetkezik, hogy a lehető leggyorsabban rengeteg pénzt teremtsen. Pénzre persze mindig szükség van, de nekik vajon mire kell a nagyon sok pénz? A cigány Ricsi és a magyar Julika egymást életre-halálra gyűlölő szüleiket kibékíteni szeretné a földi javakkal, hogy a két szerelmes a gazdagság árnyékában végre egymásra találhasson. Egy ideig megy minden, mint a karikacsapás, a piti nehézfiúk és lányok, valamint a korrupt rendőrök háta mögött a gyerekek azt használják, ami van nekik: az eszüket, a fantáziájukat és az ügyességüket. Túljárnak minden és mindenki eszén. Szegénység, kurvák, stricik, gravitáció, tér és idő nem számít. A lassan összecsiszolódó kölykök egy zseniális ötlet segítségével visszarepülnek az időben, a földtörténet őskorába, és olajat fakasztanak a levadászott mamutokból. A Nyócker alatt hatalmas olajmező képződik, és a gyerekek egyik pillanatról a másikra mesés gazdagságra tesznek szert. Az üzlet beindul! Rambó DVD díszkiadásban, öt csillag sulibüfé, arany Rolex mindegyikük kezén, Színyei-Merse Majálisa rajzórára bevitt feladatként. A szülők természtesen gyanút fognak, de ami ennél még rosszabb, a világ is kezdi sejteni, mi történik. A hirtelen felbukkanó rengeteg olaj zavart okoz a gépezetben, és a nagyhatalmak nyomozásba kezdenek. A Nyócker körül szorul a

hurok. Mi lesz a nagy álomból? Mi lesz a szerelemből? Egy biztos, a Nyócker Nyócker marad, amíg világ a világ. A rajzos animációs film a filmszemlén a hazai és a külföldi közönség tetszését is egyaránt elnyerte.

Érdekes módon a szemle idején vetített alkotások közül a közönségnek Árpa Attila *Argó* című műve tetszett a legjobban, ugyanis ez kapta a legtöbb nézőszavazatot. A zsűri az *Argót* még csak figyelemre se méltatta, tehát egyértelmű, hogy nem találkozott a közönség és a szakértők véleménye. Valóban megmagyarázhatatlan, hogy a nézőknek miért tetszett ez a gengsztertörténet: fekete Versace-öltönyben és csúcstechnológiával felszerelve érkezik Magyarországra egy üzletvezető, akit szakmájában csak Tejesembernek hívnak. Feladata, hogy végrehajtson egy újabb különleges megbízatást, egy titokzatos ókori kincset kell megtalálnia. A rutinmunka hamar élete legnehezebb küldetésévé válik, ám nem számol néhány zavaró tényezővel, például Balogh Tibivel és ex biztonsági őrökből álló csapatával, akik szintén szemet vetnek a felfedezendő kincsre, s ezzel keresztülhúzzák terveit. A kincsvadászatba akaratlanul belecsöppenő diákokat is figyelmen kívül hagyta a Tejesember, akik úgy gondolták, hogy nekik is jár egy kis sikerélmény. A hajsza Budapestről a Balatonparton keresztül egészen a puszta közepéig vezet, ahol hirtelen mindenki szembetalálja magát a másikkal, és jöhet a leszámolás. A közönségnek úgy tűnik, ilyen film kell, vagy olyan, mint Ragályi Elemér *Csudafilm*je, melynek története a Baross téri aluljáróban kezdődik, méghozzá azon csücskében, ahol a metró légárama télen melegít, nyáron pedig hűt. Nikosz, a görög szülők magyarországi leszármazottja óriási vagyont örököl a görögországi rokonoktól, akik felkutatására indulnak, hogy átadhassák neki az egyik szigeten ráhagyott üdülőközpont irányítási jogát. Ő hajléktalanként tengeti életét Budapesten, és meghökken a váratlan csoda folytán, majd elutazik, hogy átvegye a vagyonát. Sok kacagtató jelenetet kínál a film, hiszen a hajléktalan örökös meghívja új szállodájába hajléktalan társait Budapestről, de sajnos a filmkészítők nem éltek a helyzetkomikummal, s nem tudtak kellően sziporkázó mesét teremteni.

A TEMETETLEN HALOTT

Volt a 36. Magyar Filmszemlén két olyan alkotás, amelyet a zsűri szóra sem méltatott, pedig mindkettő színvonalas filmnek bizonyult, s valamilyen elismerést mindenképpen megérdemelt volna. Az egyik Mészáros Márta Kossuth-díjas rendező megrázó filmje Nagy Imre életútjáról, *A temetetlen halott.* A cselekmény a forradalom leverésének pillanatában kezdődik, amikor Nagy Imre és társai a jugoszláv követségen kérnek menedékjogot. Itt a szovjetekkel kiegyező Kádár emberei próbálják meggyőzni Nagy Imrét, hogy álljon át az ő oldalukra, mondjon le miniszterelnöki posztjáról, tagadja meg a forradalmat. De ő és munkatársai erre nem hajlandóak, ezért példátlan módon az oroszok elrabolják őket családtagjaikkal együtt, és egy autóbusszal Romániába hurcolják őket, azért, hogy tökéletesen izolálódjanak a magyar társadalomtól. Nagy Imre soha többé nem láthatja lányát, unokáit, feleségével együtt egy belügyesek által megfigyelt hegyi házba kerül, ahol várja sorsának alakulását. Közben Magyarországon az új, az oroszokkal kiegyező Kádár-kormány képviselői

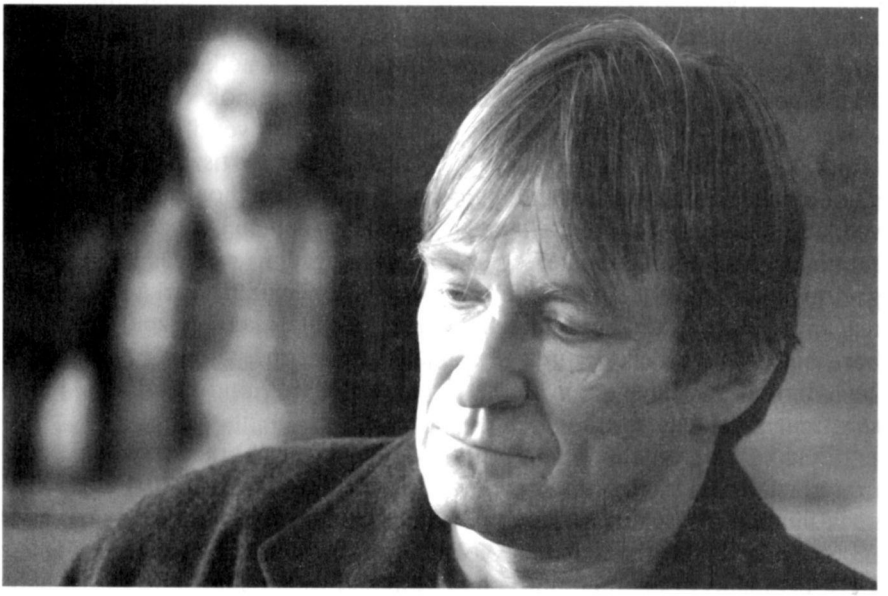

A legjobb első film rendezői díját Mispál Attila érdemelte ki A fény ösvényei című alkotásával: Cseh Annamária Törőcsik Marival és Cserhalmi György (Szabó Zoltán felvételei)

megpróbálnak nyomást gyakorolni rá, hogy lássa be, tévedett, Magyarországon ellenforradalom tört ki, ezért veszélybe került a munkáshatalom, s emiatt Nagy Imrét hibáztatják. Az idős, szívbeteg politikust senki se tudja megingatni, ő eltökéli, hogy a végsőkig kitart a nemzeti forradalom koncepciója mellett. Hogy valamivel eltöltse idejét, a romániai Snagovban kezdi el írni életrajzi könyvét, visszatér gyermek- és ifjúkorára, s számot vet azzal, hogyan is lett azzá, akivé lett. Az önéletrajz ürügyén a film felidézi, milyen volt Nagy Imre szülőföldje, Somogy megye, a dombos, lankás magyar táj, s bemutatja, hogy az 1896-ban született leghíresebb magyar politikus elődei apai részről urasági cselédek, anyai részről középbirtokos parasztok voltak. Így ő a hagyományos paraszti értékrend szellemében nőtt fel, s ez élete végéig elkísérte.

A romániai rabság idején egyszer csak egy fekete autó jelenik meg a snagovi ház előtt, s magyar belügyes különítmény tartóztatja le, kezét megbilincselik, fejére csuklyát húznak, s így szállítják el egy katonai repülőgéppel. Budapestre érve szigorúan izolált magánzárkába kerül, s cellájában közel másfél évet tölt el teljesen egyedül, embertelen körülmények között. A látvány borzasztó: egyszemélyes sötét zárka, az ablaknyílás pléhszerkezettel elzárva, épp csak beszivárog egy kis fény. Nagy Imre szibériai raboskodása idején se tapasztalt ehhez hasonlót. A plafonon egy 25-ös izzó, amely éjjel-nappal ég. A fogolynak a priccs szélén kell ülnie, hogy a leselkedőn az őr mindig láthassa, így ellenőrzik folyton, nehogy öngyilkosságot kövessen el. Ekkor kezdődik élete utolsó, legdrámaibb szakasza, egyszerre tudatosodik benne, hogy minden bezárul előtte, tisztában lesz vele, hogy tulajdonképpen mi vár rá. Elveszik személyes holmijait, többek között a szemüvegét is, ami nélkül nem lát, s nem adnak neki se tollat, se papírt. Az egykori miniszterelnök valóban rab lesz, akivel felmosatják a cellát, a dolgát a büdös kübliben végzi, testét poloskák csípik, s megkezdik a kihallgatását. Ő képzett operatív tisztekkel kénytelen vívni reménytelen harcát, eleinte nem akarja megérteni, hogy mi lesz ellene a vád, de amikor rádöbben, hogy nem politikusként, hanem bűnözőként kezelik, kriminalizálják politikai életét, egyszerűen megtagadja a válaszadást. A kihallgatását ekkor bizonytalan időre felfüggesztik, s neki marad a zárka kilátástalan magánya. Sétát ritkán engedélyeznek neki, havonta csak egyszer, akkor is a börtönudvar e célra elkülönített részén járkálhat, természetesen egyesegyedül. Nagy Imre bezártan, sötét, nyomasztó cellában él 1957 áprilisától 1958 júniusáig, azaz a haláláig.

Ez idő alatt a családja semmit sem tud róla, ők továbbra is romániai száműzetésben élnek, folyamatosan megfigyelés alatt tartják őket, s belügyesek kísérik minden lépésüket. Közben mi a filmen láthatjuk a külvilágot, azt, hogy mi történik Magyarországon, ahol folyik az ország konszolidációja, például az 1957. évi május elsején félmillió ember ünnepli Kádár Jánost. A várost helyreállították, eltüntették a harcok nyomait, az emberek felejtenek, kiegyeznek a hatalommal, csakhogy élhessenek tovább. Ehhez archív anyagokat, korabeli híradófelvételeket használt a rendező, s e bejátszásnak köszönhetően szemtanúi lehetünk Kádár János magatartásának, aki óhatatlanul konfrontálódik a börtönben magányosan küzdő Nagy Imre álláspontjával. Ekkor már újból ki-

hallgatásra viszik a foglyot, de ő továbbra is kitartóan néma marad, készül a perre, kidolgozza a védekezés stratégiáját. Nem az életéért küzd, hanem az utókor számára akarja híven megőrizni álláspontját.

1958. június 9-én Vida Ferenc bíró megnyitja Nagy Imre és társainak tárgyalását. Valamennyi vádlott bűnösnek vallja magát, hiszen ez az egyetlen esély az életben maradásra, de van közöttük egy kivétel, Nagy Imre. Ekkor már nem hasonlít arra a pocakos, joviális bácsikára, aki egykoron volt, akiben az egész ország bízott, s követelte, hogy miniszterelnök legyen. Külsőre teljesen megváltozott, majd húsz kilót fogyott a börtönben, sovány, szikár lett, de elveiben megingathatatlan. Nyíltan megmondja a bíróság előtt: „Én nem vitázni akarok, és nem döntéseket kérek a rám vonatkozó kérdésekben, hanem azt akarom, hogy az álláspontomat rögzítsék le, egyedül csak ezt kérem." De Vida bíró éppen erre nem akar lehetőséget adni, rendre utasítja, hogy majd az utolsó szó jogán fejtheti ki álláspontját. Ennek ellenére a tárgyalás hét napja alatt Nagy Imre folyamatosan érvel, cáfol, hozzászól, pontosít, ragaszkodik ahhoz, hogy a jegyzőkönyvek rögzítsék az utókor számára az igazságot. A film rendezője is ennek köszönheti, hogy kellő dokumentumanyag állt a rendelkezésére, amelynek alapján vissza tudta adni a történteket. A bíróság könyörtelen, Nagy Imrét kötél általi halálra ítéli, amelyet a börtön sétálóudvarán végrehajtanak, s ott is temetik el, jeltelenül. Majd 1961. február 24-én titokban kiásták a koporsót, köré kátránypapírt drótoztak, és átszállították a szomszédos Új köztemető 31-es parcellájába, ahol Borbíró Piroska név alatt a koporsót ismét elásták. Ő kegyelmet nem kért, de abban bízott, hogy az utókor egyszer mindent tisztázni fog. Úgy is történt, Nagy Imrét több mint harminc év után rehabilitálták.

VILÁGSZÁM

Koltai Róbert színészrendező *Világszám* című filmje is kiérdemelt volna valamilyen elismerést a szemlén, de ez elmaradt, pedig igazán érdekes, az '56-os eseményekhez is kapcsolódó történetet dolgozott fel, amelyben a két főszereplő, Gáspár Sándor és Koltai Róbert sziporkázott. A film sztorija: Somló bohócnak ikrei születnek egy vándorcirkuszban, az 1900-as évek elején. A gyerekek apjuk mesterségét követve, népszerű cirkuszművészekké válnak, s a porondon hol bohócként, hol artistaként, de ha kell, illuzionistaként mutatkoznak be. Sorsdöntő pillanat az életükben: az ötvenes évek első felében a Nagycirkusz ünnepi előadásán megjelenik maga Rákosi Mátyás is. Ekkor egy merész tréfájuk balul sül el, rézmozsárban összetörik Rákosi karóráját, éppen azt, amelyet a nagy Sztálin elvtárstól kapott ajándékba, s akármennyire igyekeznek, nem tudják visszavarázsolni a nagy becsben tartott órát. Bár a történtekért Naftalin, a szertelen bohóc (Koltai Róbert) a felelős, mégis Dodó, a kimértebb, megfontoltabb bohóc (Gáspár Sándor) bűnhődik az elkövetett tettért. Börtönbe kerül, s az ikertestvérek évekre elszakadnak egymástól.

1956. október 23-án Naftalin, aki egy vidéki színházban kellékesként dolgozik, akarva-akaratlanul a forradalom szította események központi figurájává válik. Ő mondja a leglelkesítőbb beszédet a színház előtt, az éljenzők a vál-

lukra veszik, s másnap elindul a fővárosba, hogy kiszabadítsa ikerbátyját. Útközben találkozik egy lánnyal, Pipitérrel, aki szintén Budapestre igyekszik, így együtt folytatják tovább az utat, s számos kalandba keveredenek, majd különös, érzékeny kapcsolat szövődik kettőjük között. A legérdekesebb epizód, amikor kirgíz tankosokkal találkoznak össze, akik oroszul egyre azt kérdezik tőlük, messze van-e még Szuez? Erre Naftalin leleményesen vállalkozik rá, hogy elvezeti az orosz katonákat úticéljukhoz, Szuezhez, s azt feleli nekik, jöjjenek vele, majd ő mutatja az irányt, itt van mindjárt Cegléd, majd Szolnok, és következik a végállomás: Szuez. E trükknek köszönhetően célhoz ér, tankkal tör be a börtönbe, kiszabadítja Dodót, s mindkettőjüknek megadatik a lehetőség, hogy a boldogulás útjára térjenek. Az '56-os események után elhagyják az országot. A válaszút elé kerülő testvérpár felteszi a kérdést: vágjanak-e neki együtt az ismeretlennek, vagy maradjanak továbbra is Magyarországon, ahol éppúgy bizonytalan a további sorsuk és boldogulásuk, mint annak előtte volt.

A sok humorral dúsított, lírai történet az ikerpár élete sorsán keresztül mindenkori alternatívát vet fel: rabok legyünk, vagy szabadok? Maradjunk-e hűségesek apáink eszméihez, vagy hagyjuk megtörténni az életünket anélkül, hogy annak alakulásába tevékenyen beleszólnánk? Miként válaszoljunk azokra a kihívásokra, amelyeket egyéni sorsunkba újra és újra beleszólva maga a *történelem* állít elénk?

Bálint István

AKI MINDIG A KISEBBSÉGRE GONDOL

Szalma József: Európai Unió – emberi és kisebbségi jogok. Atlantis, Újvidék, 2004

1.

Szalma József ismert személyisége közéletünknek. Neve gyakran szerepel az összejöveteleinkről készült tudósításokban. Közvéleményünk mégsem ismeri annyira, amennyire megérdemelné. Mert nem érdektelen életrajza sem, hisz impozáns már az az adat, hogy itthon, Magyarországon és külföldön 250 publikációt, köztük 15 könyvet jelentetett meg, nem is szólva arról a tényről, hogy kevés vajdasági magyar mondhatja el magáról: Szegeden, Budapesten, Regensburgban, Hallében, majd osztrák ösztöndíjasként Bécsben végzett kutatásokat; a Magyar Tudományos Akadémia külső tagja, vendégtanára a Magyar Jogászképző Nyári Egyetemnek, a miskolci egyetemnek stb. De még inkább megérdemelné, hogy közvéleményünk többet tudjon arról a munkásságáról, amelynek csak azt a részét ismeri, amely a vajdasági magyar politika álláspontjainak tudományos-szakmai megalapozását-megindoklását szolgálja, azt sem eléggé. Ezen próbál segíteni a Vajdasági Magyar Tudományos Társaság által nemrégiben, a fenti címmel megjelentetett könyv.

Ebben a könyvben az utóbbi néhány évben a különféle tanácskozásokon elhangzott, folyóiratokban, napi- és hetisajtóban megjelent tanulmányai kerültek egy kötetbe. Közöttük rokonságot tesz, hogy Szalma tipikus előadó, akinek minden fejtegetése magán viseli az előadás bizonyos feszélyezetlen kötetlenségét, sokszor elkalandozó, egy-egy közben felvetődő gondolatnak a követésére vállalkozó csapongását, az előadó számára érdekesnek-fontosnak talált gondolatsornak a követését. Így kapunk magyarázatot arra is, hogy ezt a sok, számtalan témának szentelt tanulmányt hogyan foghatja össze a kötet címe: Európai Unió – emberi és kisebbségi jogok. Mert a kötet első (Az EU normáiról, az alkotmányról) és utolsó tanulmánya (Az Európai Unió és az etnikai kisebbségek) ugyan megadják azt a keretet, amely önmagában is indokolttá teszi a tanulmányoknak ezt a közös címét. De az így megadott keretben a szerző sok mindennel foglalkozik: a magyar, az osztrák, a horvát és a jugo-

szláv alkotmánytörténelemmel, a vajdasági önkormányzattal, a jugoszláv kisebbségügyi törvénnyel, a vajdasági magyarság oktatási autonómiájának kérdésével stb. Ezeket a látszólag a kötet címében jelzett alapgondolattól független mondanivalókat azonban egységbe fogja a szerzőnek a fent említett (előadói) sajátos hozzáállása: szólhat ő bármiről, indulhat fejtegetése bármilyen szakmai (tudományos, történelmi stb.) kérdés boncolgatásával, mondanivalója mindig Szalma központi témájánál köt ki: a kisebbségek helyzeténél, az ezzel kapcsolatos kérdéseknél és a megoldásoknak (a szerző közéleti szereplésének alapját megadó) keresésénél.

2.

Magukról a tanulmányokról maga a szerző adja (a kötet előszavában) a legtalálóbb jellemzést: „a megfogalmazások inkább elemző és útkereső kérdésfelvetések, mint definitív válaszok". Ezt a jellemzést legfeljebb azzal egészíthetnénk ki, hogy a kötetbe foglalt tanulmányok sajátos ötvözetét adják a tudományos alaposságnak-elmélyültségnek, a szakmai felkészültségnek és hozzáállásnak meg a politikai angazsáltságból eredő követelmények hatásának (amiből sokszor természetszerűen fakad a témának az adott pillanat időszerű követelményeihez igazítása, sőt néha a politikai angazsáltság nevében a kérdés némi leegyszerűsítésének vállalása is). Ebben az ötvözetben minden egyes tanulmánynál más „a keverési arány", vagyis másképp keveredik a tudomány szakmai követelményeihez és a politikai angazsáltság mozgósításra, bizonyos közegnek a befolyásolására irányuló kényszeréhez való igazodás. Így aztán egymás mellé kerülnek a tisztán szakmai igénnyel írt tanulmányok (az Európai Unióról, egy-egy ország alkotmányának fejlődéséről, történelméről szóló fejtegetések) meg a mi konkrét kisebbségi kérdéseinkkel kapcsolatos politikai álláspontok szakmai megalapozásának szándékával a leghétköznapibb témákról szóló elmélkedések. Az utóbbival kapcsolatban külön említést érdemel a jugoszláv kisebbségi törvényről és Vajdaság alkotmánytervezetéről szóló fejtegetés, amely nemcsak ezzel kapcsolatos közvitáinknak volt értékes, mások álláspontját is befolyásoló része, hanem számos olyan konkrét kérdésnek a felvetése is, amelyekkel még sokat kell foglalkoznia közvéleményünknek. És ehhez a közgondolkodáshoz a szerző számos kérdésben (attól a tételétől, hogy a többségi hozzáállás alapvető fogyatékossága: a kisebbségi jogokat nem a kisebbséget alapjában megillető dologként, hanem a lojalitás fejében a többség által ajándékozott kedvezményként kezeli, addig, ahogyan a kárpotlás-vagyon visszaszolgáltatás kérdését a kisebbségi sérelmek orvoslásának központjába állítja) igen értékes segítséget ad. És a tanulmányok két típusa közötti kapocsként jelentkezik a vajdasági kisebbség oktatási autonómiájáról szóló tanulmány.

A fent vázolt keveredés a magyarázata annak, hogy a kötetben egyformán találunk rendkívül értékes ötleteket (amelyek megérdemlik, hogy a vajdasági magyarság egész intellektuális ereje tovább dolgozzon kimunkálásukon, propagálásukon) és a napi politikának tett leegyszerűsítéseket (amelyeket nem bírálatként, hanem a további viták kezdeményezésének, a napi politikának tett

engedmények illusztrálásául említünk). Íme néhány olyan kérdés, amely a szerző eredeti, új gondolatokat serkentő hozzáállását példázza. Ötlete, hogy az Európai Parlamentben nemcsak az anyaországi, hanem a határon túli magyarságnak is képviseletet kell kapnia; hogy megoldást kell találni a határon túli magyarok képviselőinek a magyarországi jogalkotásban való részvételére (mint egészen eredeti elképzelések, amelyek mellett ott van a kiállás több, már ismert ötlet mellett, például amellett, hogy Magyarországnak és a magyarságnak a híd szerepét kell vállalnia Románia és Szerbia európaizálódásában). Megjegyzése arról, hogy a többség is tévedhet, a demokrácia (mint a többség uralma) is korrekcióra szorul. Fejtegetése a pozitív diszkriminációtól a régiók szerepéig az európai integráció számos fontos kérdéséről. Megállapítása, hogy az egyik alapvető kisebbségi jog az anyaországgal való zavartalan kapcsolattartás. Főképp az a megállapítása, hogy a schengeni egyezmény ellentétben áll az európai kisebbségvédelmi egyezménnyel.

Ugyanakkor a kötet írásain érezhető minden mozgalomnak és e mozgalomban való részvételnek az alapvető dilemmája: mindenkinek, aki befolyásolni akar egy mozgalmat, egy közgondolkodást, számolnia kell azzal, hogy alkalmazkodnia kell ehhez a mozgalomhoz, ennek az alkalmazkodásnak a kedvéért engedményeket kell tennie, tiszteletben kell tartania azt a határt, ameddig a mozgalommal, a közhangulattal való szembeszegülésben elmehet. És Szalmának, aki hivatalosan is a vajdasági magyar politika szakmai megalapozójának szerepét vállalta, nemegyszer leegyszerűsítéssel, a tudományos igazság mellőzésével kell fizetnie azért, hogy a közhangulat formálta nézetekhez igazodhasson. Ez nemcsak bizonyos tények elhallgatásával (például annak mellőzésével, hogy a kisebbségi kérdések európai kezelésében mekkora fordulat, hogy Dél-Tirol kérdése az olasz–osztrák tárgyalások teréről a belső törvényalkotás terére tevődött át), sőt bizonyos tényeknek a figyelmen kívül hagyásával jár (például annak, hogy Románia nem „nemzeti" kettős állampolgárságot adott, hanem állampolgárságot kaptak „azok a volt román állampolgárok és másodfokig terjedő leszármazottjaik, akik 1989. december 22-e előtt nekik nem felróható okokból veszítették el román állampolgárságukat"), hanem azzal is, hogy Szalma József nem tudta elejét venni a kettős állampolgárság kérdésének tudománytalan, sőt irracionális alapra állításának. Nemcsak arra gondolunk, hogy Szalma József, aki tudja, hogy sem a kettős állampolgárság, sem az autonómia nem a kisebbségi kérdés megoldása, hanem csak a helyzet javítására tett kísérlet, nem szegült szembe azzal, hogy a kettős állampolgárság kérdése a racionális megoldás keresése helyett a Trianon korrekciójáról, a nemzet határokat átívelő egyesítéséről szóló szólamáradat témája, sőt a magyarországi pártharcok martaléka legyen. Arra is, hogy nem tett semmit annak érdekében, hogy Magyarország e tekintetben ne maradjon ennyire le még a nála Európától objektíve sokkal távolabb álló Szerbia mögött is. (Az új törvény szerint szerbiai állampolgárságot kaphat minden szerb vagy az országban élő bármelyik (!) nemzeti közösséghez tartozó személy, tehát a magyarországi magyar és szerb egyaránt, Magyarországon viszont ki tudja, még a vajdasági magyar is mikor kaphat állampolgárságot, az pedig még a tudatig se

hatolt, hogy a bajai szerbbel szemben diszkrimináció lenne, ha ő vajdasági rokonának nem adhatna olyan segítséget, mint magyar szomszédja ad az ő rokonának, de még a most emlegetett nemzeti vízummal kapcsolatban is csak a magyar–román miniszterelnöki találkozón vetődött fel, hogy a vajdasági szerbnek is lehetnek magyarországi rokoni kapcsolatai.)

3.

Végül egy konkrét példa a tudományos igény és a közhangulatnak tett engedmény keveredésére. Szalma József tudja, hogy Vajdaság nem azonos Délvidékkel. (Bár ő a Vajdaság elnevezést az Osztrák–Magyar Monarchia „Szerb Vajdaságának" vonatkozásában és nem a titói Jugoszlávia sajátos képződményének vonatkozásában tárgyalja. De tudja, hogy Vajdaság nem Délvidék, mert része Szerémség – amely inkább volt Észak-Horvátország, mint Dél-Magyarország. És Délvidék nem Vajdaság, mert része Bácska – amelynek egy csücske Magyarországon maradt – és Bánát, amelynek nagyobbik része Romániához került.) Ezért a „Vajdaságban, Délvidéken", „Délvidék-Vajdaság", „Vajdaság/Délvidék" megoldásokat használ, többször Vajdaságot, vajdaságit mond és csak ritkán Délvidéket, délvidékit.

*

Nemcsak a tudományos kíváncsiság és a napi politikai érdeklődés, hanem az objektívitásra törekvés is azt mondatja velünk: Így kaptunk egészében egy értékes könyvet, amely ízelítőt ad egy termékeny munkásság hasznos termékeiből, amelyet örömmel kell üdvözölnünk. Hogy egyben leszögezzük: örömmel várjuk Szalma József minden további hozzájárulását mind a vajdasági magyar tudományos gondolat gazdagításához, mind pedig politikai álláspontjaink szakmai megalapozásához, a kor kitermelte irracionális elemektől való mentesítéséhez. Mert igaz, hogy egy egyetemi tanár súlyát az szabja meg, mennyi nyomot hagy hallgatóiban, mennyire készíti fel őket a világ megváltoztatásának nagy emberi erőfeszítésére, de erre a munkásságra az egész vajdasági magyarságnak is nagy szüksége van.

CIP – A készülő kiadvány katalogizálása
A Matica srpska Könyvtára, Novi Sad

008 (05)

LÉTÜNK : társadalom, tudomány, kultúra / Fő- és felelős szerkesztő Németh Ferenc. – 1. évf., 1. szám (1971)–.–
Újvidék : Forum Könyvkiadó Közvállalat, 1971 –.– 23 cm.

Évente négy szám
ISSN 0350-4158

COBISS.SR-ID 4664578

LÉTÜNK – társadalmi, tudományos, kulturális folyóirat. – Megjelenik negyedévenként.
Kiadja a Forum Könyvkiadó Közvállalat, Újvidék. Igazgató: Bordás Győző.
Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1. Tel.: (021) 457-216; www.forumliber.co.yu; e-mail: forumkk@eunet.yu – Szerkesztőségi fogadóóra pénteken 10-től 12 óráig. – Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. – Előfizethető a 160–15290–87-es zsírószámlára (Delta Banka AD Beograd, Fil. u Novom Sadu); előfizetéskor kérjük feltüntetni a Létünk nevét. – Előfizetési díj 2005-re belföldön 440 dinár. Egyes szám ára 120, kettős szám 240 dinár. Külföldre és külföldön egy évre 20 EUR. –
Készült az Ideál Nyomdában Újvidéken. –
YU ISSN 0350–4158